

Тетяна ЗАТОНАЦЬКА
Оксана ГЕРАСИМЕНКО

Тетяна БІЛОУС
Ганна ЛОЗОВА

ДОСЛІДЖЕННЯ

АНАЛІЗ

ІННОВАЦІЇ

МОДЕЛЮВАННЯ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА
ВЛАСНІСТЬ

УПРАВЛІННЯ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

(З ОСНОВАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ)

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Для здобувачів вищої освіти,
аспірантів та викладачів

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ
ЕКОНОМІЧНИХ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
З ОСНОВАМИ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

Навчальний посібник

M54

Тетяна ЗАТОНАЦЬКА (керівник авторського колективу)
(передмова, підрозділи 3.2–3.4, 4.4), Тетяна БІЛОУС (розд. 1),
Оксана ГЕРАСИМЕНКО (передмова, підрозділи 3.1, 3.5, підрозділи 4.1–4.3),
Ганна ЛОЗОВА (розділ 2)

д-р екон. наук, проф Володимир Вірченко
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка);
д-р екон. наук, проф., Олексій Люльов
(Сумський державний університет)

*Рекомендовано до друку вченою радою економічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 13 від 21 квітня 2026 року)*

**М54 Методологія та організація економічних наукових досліджень
(з основами інтелектуальної власності) :** навч. посіб. /
Тетяна Затонацька, Тетяна Білоус, Оксана Герасименко, Ганна Лозова.
Київ: ВПЦ "Київський університет", 2026. 297 с.

ISBN 978-966-933-433-6

У навчальному посібнику розкрито теоретико-методологічні засади, організаційні аспекти та методичний інструментарій економічних наукових досліджень. Висвітлено основи інтелектуальної власності, академічної доброчесності, використання технологій штучного інтелекту в науковій діяльності, підходи до оцінювання та форми репрезентації результатів досліджень. Розглянуто загальнонаукові та спеціальні методи досліджень, можливості застосування економіко-математичного моделювання та інформаційних систем.

Посібник призначено для здобувачів вищої освіти, аспірантів, викладачів і науковців економічних та управлінських спеціальностей.

УДК 001.891(33)+347.77

© Затоначка Тетяна, Білоус Тетяна, Герасименко Оксана, Лозова Ганна, 2026
© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ISBN 978-966-933-433-6 ВПЦ "Київський університет", 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
------------------------	----------

Розділ 1

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	8
1.1. Наука і методологія наукового дослідження	9
1.2. Емпіризм і методологія індуктивізму. Методологія фальсифікаціонізму.....	15
1.3. Історична школа у філософії та методології науки	24
1.4. Досвід філософсько-методологічного дослідження економічної науки.....	32

Розділ 2

ОСНОВИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ДОСЛІДЖЕНЬ	45
2.1. Інтелектуальна, творча діяльність та її місце в соціально-економічному розвитку суспільства	46
2.2. Система відносин інтелектуальної власності	78
2.3. Авторське право та суміжні права у системі інтелектуальної власності	88
2.4. Комерціалізація результатів інтелектуальної діяльності.....	111

Розділ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ДОСЛІДЖЕНЬ	136
3.1. Загальна структура та програма економічного наукового дослідження	136
3.2. Академічна доброчесність у сучасному науковому середовищі	147
3.3. Застосування технологій штучного інтелекту в наукових дослідженнях	175
3.4. Підходи до оцінювання ефективності результатів наукової діяльності	187
3.5. Форми репрезентації результатів наукового дослідження	202

Розділ 4

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЕКОНОМІЧНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	212
4.1. Підходи до проведення економічних наукових досліджень	212

4.2. Загальнонаукові методи економічних наукових досліджень	217
4.3. Спеціальні методи наукових досліджень в економіці та менеджменті	226
4.4. Використання економіко-математичного моделювання та інформаційних систем при проведенні економічних наукових досліджень	237
ГЛОСАРІЙ	256
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	288

ПЕРЕДМОВА

Наука – це не все, але наука – це красиво.

Роберт Оппенгеймер

Сучасна соціоекономічна реальність, в якій розвиток економіки та соціуму відбувається в умовах нових можливостей і багатовекторних викликів та загроз, посилює роль та значення наукових досліджень як основи обґрунтованого прийняття професійних рішень. Зростання невизначеності, демографічні зрушення, цифровізація, поширення штучного інтелекту, екологічні ризики, геополітична нестабільність актуалізують методологічну підготовку майбутніх фахівців з економіки та менеджменту. На основі методологічного базису формується здатність майбутніх фахівців ідентифікувати економічні та управлінські проблеми, аргументувати логіку дослідження, утворювати портфель його методів, проводити збір даних та їхній аналіз, інтерпретувати дані, формулювати висновки та розробляти практичні рекомендації.

Актуальність опанування навчальної дисципліни «Методологія та організація економічних наукових досліджень (з основами інтелектуальної власності)» у підготовці фахівців з економіки та менеджменту підтверджують такі тези:

1. Інноваційний розвиток національної економіки, підвищення її конкурентоспроможності на глобальних ринках, задоволення постійно зростаючих потреб людей неможливі без новітніх досягнень науки.

В Україні нині наука зосереджена в науково-дослідних установах Національної академії наук, галузевих академій наук та закладах вищої освіти. Причому роль університетської науки в розвитку науки постійно зростає.

У Законі України «Про вищу освіту» передбачено, що «наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у закладах вищої освіти є невід’ємною складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти. Провадження наукової і науково-технічної діяльності університетами, академіями, інститутами є обов’язковим» (ст. 65). Згідним законом визначено суб’єктів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності – наукових та науково-педагогічних працівників, а також осіб, які навчаються у закладах вищої освіти.

2. За оцінками фахівців з теорії управління, у роботі сучасного менеджера дослідницька діяльність становить не менше 30 % часу, що пояснюється науково-прикладним сценарієм аналізу проблемних управлінських ситуацій, в якому виокремлюються такі етапи:

- 1) визначення сутності та змісту проблеми;
- 2) установлення причин виникнення та існування проблемної ситуації шляхом з'ясування внутрішніх та зовнішніх зв'язків досліджуваного об'єкта;
- 3) розроблення та оцінка альтернативних варіантів вирішення проблеми з позицій накопичених знань і досвіду;
- 4) вибір найоптимальнішого з можливих варіантів;
- 5) передбачення ймовірних наслідків від прийняття та реалізації управлінського рішення.

Матеріали навчального посібника «Методологія та організація економічних наукових досліджень (з основами інтелектуальної власності)» сприятимуть формуванню у здобувачів вищої освіти цілісного уявлення про наукове дослідження як системний процес, що поєднує концептуальне осмислення економічних та управлінських явищ, застосування загальнонаукових і спеціальних методів, дотримання принципів академічної доброчесності, а також належну організацію дослідницької роботи з елементами інтелектуальної власності.

Мета навчальної дисципліни «Методологія та організація економічних наукових досліджень (з основами інтелектуальної власності)» – опанування системи компетентностей щодо проведення наукових досліджень.

Завдання навчальної дисципліни:

- сприяти розвитку індивідуальних здібностей здобувачів до науково-дослідницької діяльності як компоненти майбутнього фаху;
- сформувати теоретико-прикладне підґрунтя для підготовки та успішного захисту здобувачами майбутніх кваліфікаційних магістерських робіт.

Посібник буде корисним здобувачам вищої освіти, аспірантам, викладачам, а також усім, хто прагне набути навичок дослідницької діяльності.

Автори навчального посібника: доктор економічних наук, професор Т. Г. Затонацька (передмова, підрозділи 3.2–3.4, 4.4); кандидат філософських наук, доцент Т. М. Білоус (розділ 1); кандидат економічних наук, доцент О. О. Герасименко (передмова, підрозділи 3.1, 3.5, 4.1–4.3); кандидат економічних наук, доцент Г. М. Лозова (розділ 2).

Керівник авторського колективу – доктор економічних наук, професор кафедри економічної кібернетики економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Затонацька Тетяна Георгіївна.

Розділ 1

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

- 1.1. Наука і методологія наукового дослідження.
- 1.2. Емпіризм і методологія індуктивізму. Методологія фальсифікаціонізму.
- 1.3. Історична школа у філософії та методології науки.
- 1.4. Досвід філософсько-методологічного дослідження економічної науки.

Вступ. В економічній літературі термін «методологія» зазвичай позначає практичні засоби аналізу та техніки вивчення конкретної економічної проблеми. Спеціалізовані дослідження конкретних методів економічної науки є частиною самої економічної науки. Проте методологія економічної науки займається ще і вивченням зв'язку між теоретичними концепціями й обґрунтованими висновками про реальний світ, а також дослідженням питань, пов'язаних із критеріями науковості економічної теорії. У першому наближенні методологію економічної науки (або економічну методологію) можна визначити як дисципліну, предметне поле дослідження якої організовано навколо питання критеріїв науковості економічного знання, тобто питання про те, чи є економічна наука в цілому або конкретна економічна теорія науковим знанням. Іншими словами, економічна методологія зводиться до методологічної оцінки економічної теорії на предмет того, чи є економічна теорія успішною, якщо таку оцінку здійснювати з урахуванням строгих стандартів наукового методу. Такий погляд на економічну методологію переносить нас одразу у сферу філософії науки. Адже здійснити методологічну оцінку економічної теорії і результатів економічних досліджень можна, лише знаючи, що таке науковий метод. Розгляд цього фундаментального питання традиційно належить до компетенції філософії та методології науки.

Матеріал розділу впорядковано з огляду на досягнення трьох окремих, але взаємопов'язаних цілей. По-перше, ми розглянемо найбільш впливові методологічні програми, які було запропоновано у філософії науки. У межах цих програм було розроблено нормативні вимоги і принципи, які забезпечують необхідні умови для проведення наукового дослідження. По-друге, огляд історії розвитку філософії науки дає змогу виокремити методологічні категорії, які забезпечують базовий концептуальний апарат методології наукового дослідження. Засвоєння цього концептуального апарату прийнято вважати

належною умовою навернення в дослідницьку діяльність. Третя мета – розглянути традиційні та сучасні проблеми методології економічної науки, яка до певної міри є прикладною філософією науки.

Отже, у першій, другій і третій темі розділу розглядаються методологічні принципи і категорії, які задають загальну перспективу методологічного аналізу теорії та практики економічної науки. Філософсько-методологічному аналізу економічної науки присвячено четверту тему розділу.

1.1. Наука і методологія наукового дослідження

1.1.1. Три підходи в сучасній філософії науки.

1.1.2. Тематична структура філософії науки.

1.1.1. Три підходи в сучасній філософії науки

Історично та змістовно в історії сучасної філософії науки можна виокремити три підходи до аналізу методологічних проблем наукового дослідження.

У першій половині XX ст. панує логіко-орієнтований підхід, який насамперед репрезентовано традицією логічного емпіризму (або логічного позитивізму) та методологією фальсифікаціонізму Карла Поппера.

Основні риси:

1. Центральна проблема – обґрунтування раціональності наукових процедур. Наукова діяльність являє собою раціональність *par excellence*. Раціональність ототожнюється з науковою раціональністю, і методологія науки створюється як проєкт обґрунтування раціональності наукових процедур.

2. *Патерном* (зразком) знання є наукове знання, а саме – визнані й обґрунтовані результати досліджень природничих наук (насамперед фізичних). Згідно з такими строгими стандартами, які спочатку виявляють на матеріалі природничих наук, надалі оцінюють теорії, наприклад, в економічній науці, у соціальних дисциплінах тощо. Цей методологічний принцип отримав назву *методологічний натуралізм*. Підґрунтям для такого принципу є положення про єдність наук (*the unity of science*).

3. Весь основний зміст науки представлено в науковій *теорії*. Ідеалом для зрілої науки (*a mature science*) є створення однієї чітко

сформульованої теорії, яка пояснює всі явища у своїй галузі. На практиці наука може створювати різні теорії для різних підгалузей, але головна мета полягає в тому, щоб об'єднати ці теорії, підпорядкувавши їх одній фундаментальній теорії. Ця програма отримала назву *методологічний фундаменталізм*.

4. Завдання, яке є у філософії науки на цьому етапі й у цій традиції – провести аналіз *структури наукової теорії* за допомогою логічної та математичної техніки і побудувати формальні теорії *підтвердження* (*confirmation*) та *пояснення* (*explanation*). Пояснення та підтвердження в науці ґрунтуються на універсальних загальних принципах, що застосовуються до всіх сфер і не спираються на випадкові емпіричні данні. Пояснення передбачає виведення із законів явищ, які потрібно пояснити. Наука добре підкріплена доказами, якщо можна показати, що теорія має строгий логічний зв'язок з даними, наведеними на її підтримку.

5. Методологічні рекомендації мають *нормативний* характер. Завдання методології науки полягає у здійсненні комплексної експлікації (виявлення) наукових рис, які конституують ідеал наукової раціональності. Експлікація потребує усвідомлення тих структурних елементів, що є вирішальними щодо можливості забезпечення нормативного рівня як наслідку методологічного аналізу наукового знання.

6. Представники *логічного емпіризму* (позитивізму): група філософів і вчених, відомих під назвою «Віденське коло» та Карл Поппер (див. наступний підрозділ).

7. Результат. У цій традиції було сформульовано класичний погляд на науковий метод, популярний і сьогодні: вчені пропонують теорію на підставі індукції, далі підтверджують або спростовують її шляхом експериментальної перевірки передбачень, а саме – виведених із теорії за допомогою дедукції припущень. Оцінку *теорій* або *гіпотез* проводять за допомогою застосування наукових правил, тобто *обґрунтування* наукового твердження, або виводять із принципів (*раціоналізм*) чи даних досвіду (*емпіризм*). Нові теорії приймають, коли вони мають більшу *пояснювальну силу* та *здатні давати надійніші передбачення* (*explanatory and predictive power*), і таким чином наука просувається дедалі ближче до істини. За відсутності будь-яких спроб описати те, що філософи науки називають логічною структурою науки, неможливо зрозуміти, як учені можуть раціонально вчитися на підставі *індукції*.

Проте в подальшому було з'ясовано, що звернення до реальної практики науки надає підстави вважати такий погляд на науковий

метод дещо обмеженим. У другій половині XX ст. окремі важливі положення позитивізму було піддано критиці в *історичній школі*, відомій також як традиція постпозитивізму. Це другий етап розвитку методологічних систем, який має низку особливостей.

Основні риси:

1. Центральна проблема – проблема наукових змін, яка стосувалася питань спадкоємності та змін науці. На початку 1960-х років завдяки праці Т. Куна «Структура наукових революцій» постало вагоме філософське питання: «Чи відбувалися *революції* в науці?». Згідно з позитивістською моделлю науки наука розвивається *кумулятивно*. Звернення до історії науки свідчить, що не існує прямого накопичувального процесу розвитку науки.

2. Припущення про *методологічну єдність науки* є хибним: існує багато різних інструментів та технік, які використовують для різних видів наукового дослідження.

3. У науці не існує строго поділу на *теорію* і *спостереження*. Наукова методологія є специфічною для кожної конкретної галузі досліджень та залежною від теоретичних зобов'язань (*commitments*), прийнятих у цій галузі. Конкретні наукові дисципліни в реальності не завжди мають чітку *дедуктивну структуру*.

4. В історичній школі було показано, що позитивістська традиція розробила теорії *підтвердження* і *пояснення*, які не узгоджувалися з реальним історичним розвитком наук. Процедури підтвердження та пояснення також не завжди мають строгу логічну структуру. Часто підтвердження та пояснення є контекстуально залежними, тобто залежать від специфіки питань, які в певний момент потребують відповіді в конкретній галузі, від того, який ступінь точності потрібний на певний момент у цій галузі та які так звані базові знання (*background knowledge*) в ній існують.

5. Методологічний проект має *дескриптивний* характер, тобто завдання філософії науки – надати опис реальної практики науки.

6. Представники: Т. Кун, М. Полані, І. Лакатос, П. Феєрабенд та ін. (див. тему 1.3).

7. Результат. Завдяки працям історичної школи поняття «наука» і «метод» змінилися і більше не асоціюються лише з природничими науками. Крім того, в історичній школі було розроблено новий методологічний апарат, який дає змогу аналізувати науку більш деталізовано, з урахуванням соціального й історичного контексту. Завдяки результатам історичної школи та соціології науки, ми тепер знаємо, що реальна практика науки доволі часто не відповідає тим строгим теоретичним моделям і концепціям, які було репрезентовано в

нормативній методології науки. Історичні факти свідчать про те, що оцінювати теорії на науковість чи псевдонауковість є марною справою. Отже, найвагомішим уроком із дослідження цього другого етапу був висновок про важливість уваги до деталей конкретних наук.

Сучасна філософія науки як третій етап в історії філософії науки є новим підходом у тому розумінні, що вона репрезентована дослідженнями як класичних проблем і питань, так і нових тем.

Основні риси:

1. Особливість сучасного етапу в тому, що філософсько-методологічний аналіз тем і питань, пов'язаних із тим, як організована і працює наука, які досліджували у традиції логіко-орієнтованого підходу (логічного емпіризму), а також у традиції історичної школи, науки, не втрачає значущості й досі. Це такі теми та проблеми: побудова моделей *пояснення та підтвердження* наукової теорії, роль *імовірності* у процедурі підтвердження; виявлення структури *наукової теорії*, співвідношення теорії та *експерименту*, ролі *моделей* у репрезентації світу науковими теоріями; тлумачення природи *наукового закону та каузальності*; опис *наукових методів* і їхнє обґрунтування; виявлення *критерію вибору наукових теорій* і побудова адекватної *теорії раціональності* й, отже, обґрунтування *об'єктивності та прогресу науки* тощо. Досліджують також нові теми, ініційовані в історичній школі. Йдеться, зокрема, про нові підходи у соціології науки, нові програми дослідження науки в системі культури.

2. Унаслідок припущення про те, що дослідження актуальної практики науки, на противагу абстрактним чи апіорним міркуванням про науку, дає змогу поглибити наше розуміння типів практик, методів та стратегій наукового дослідження, у сучасній філософії науки з'являється також низка нових тем дослідження науки, які позначають такими рубриками: 1) філософія конкретних наук; 2) роль і особливості експериментальної практики науки; 3) програма натуралізму та когнітивний поворот у філософії науки.

3. Найвиразнішою рисою сучасної філософії науки є її суттєва *прагматизованість*, яка виявляється насамперед в орієнтації сучасних філософів науки на дослідження реальної практики науки.

1.1.2. Тематична структура філософії науки

Найзагальнішим питанням філософії науки є визначення науки та встановлення критерію розмежування між наукою і псевдонаукою. Дослідження цього питання отримало назву проблеми визначення критерію демаркації між наукою і псевдонаукою. Подальшу

конкретизацію питань та тем дослідження філософії науки можна попередньо окреслити, якщо зіставити їх із питаннями й темами, які досліджують у таких традиційних складових філософії, як епістемологія та метафізика, методологія та логіка.

Епістемологія та філософія науки. Наука є одним із видів людської пізнавальної діяльності, тому філософія науки має своєю складовою епістемологію. *Епістемологія* як філософська теорія пізнання досліджує питання природи та джерела знання. Питання які ставлять дослідники в цій галузі такі: Що таке знання? Як ми отримуємо знання? Як ми можемо бути певні, що маємо знання, і чи всі шляхи до знання є справді надійними? В епістемології ці питання досліджують стосовно знання загалом. Якщо ці питання ставлять більш конкретно, а саме стосовно наукового знання, то епістемологія стає частиною філософії науки і її називають *методологією* науки.

Методологія науки та логіка. Багато філософів науки вважають, що предмет методології науки найкраще визначити в зіставленні з питаннями, які є предметом дослідження логіки. Логіка вивчає дедуктивно валідні міркування. У дедуктивно валідному *аргументі* на підставі істинних засновків ми гарантовано отримуємо істинний висновок. Тобто неможливо, щоб засновки були істинні, а висновок хибним. На жаль, далеко не всі наші надійні міркування підпадають під цей паттерн здобуття знання. Більшість наших буденних міркувань, так само як і наукових міркувань не є настільки строгими, проте є надійними. Методологія науки досліджує такого типу міркування в науці та різні філософські питання, які постають під час спроб зрозуміти процедуру обґрунтування таких аргументів у науці.

Епістемологія науки та метафізика науки. У філософії науки ми бачимо також метафізичні питання, тому тематично розвідки в галузі філософії науки корисно поділити на дві складові: *епістемологія* (*методологія*) науки і *метафізика* науки. *Епістемологія* (*методологія*) науки порушує питання *обґрунтування* наукового знання. Це епістемологічні питання. Методологія науки організована навколо питання обґрунтування наукового знання, визначення критерію знання та опису наукового методу. Мета методології науки полягає у визначенні рис наукової раціональності та забезпеченні шляху до науковості будь-якої дисципліни, що претендує на статус науки. Для здійснення такої оцінки потрібно спершу виявити й описати ознаки наукового методу. Простір філософського дослідження, який називають метафізикою науки, формує звернення до метафізичних питань або питань критичного осмислення картини світу, яку пропонує наука від часу її виникнення і дотепер. *Метафізика* науки

або пов'язана з традицією загальної метафізики (наприклад, аналіз природи причинності, природи закону, випадковості тощо), або потребує спеціальних знань із тієї дисципліни, де виникають такі метафізичні питання (наприклад, інтерпретація квантової механіки, онтологія економічної теорії тощо). У подальшому нас насамперед будуть цікавити епістемологічні й методологічні теми, обговорювані у філософії науки.

Запитання до теми

1. Розкрийте значення філософії науки для методологічного аналізу економічної науки.
2. Проаналізуйте та охарактеризуйте три підходи в сучасній філософії науки.
3. Визначте такі основні функції науки: опис закономірностей, пояснення, передбачення.

Методологічні рекомендації для самостійної роботи студента

1. Потрібно знати основні методологічні категорії підрозділу: *емпіризм; раціоналізм; нормативність; дескриптивність; наукова раціональність; методологія наукового дослідження; епістемологія.*
2. Доцільно також скласти список згаданих у підрозділі методологічних категорій. Всі методологічні категорії виділені курсивом у розділі. У цьому розділі ми надали попереднє визначення цих категорій, які в подальших розділах будуть уточнюватись і набувати як нових контекстуальних інтерпретацій, так більш поглибленого смислу.
3. Для глибшого ознайомлення з особливостями сучасного етапу розвитку філософії науки рекомендовано звертатися до праць (2) та (3) зі списку рекомендованої літератури, а також до статті: Білоус Т. М. Філософія науки у системі сучасної освіти: філософія конкретних наук та філософія експерименту. *Філософська думка*. 2013. № 5. С. 112–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2013_5_15.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

1. Добронравова І. С., Сидоренко Л. І. Філософія та методологія науки : підручник. Київ : Київський університет, 2008.
2. Добронравова І. С., Білоус Т. М., Комар О. В. Новітня філософія науки : навч. посіб. Київ : Логос, 2009. 244 с.

3. Добронравова І. С., Білоус Т. М., Комар О. В. Новітня західна філософія науки : підручник. Київ : Парапан, 2008. 280 с.

4. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. для студ.-магістр. усіх спец. / за ред. І.С.Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). Київ : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с. (розд. 3, підрозд. 7.1). URL: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/Methodol.pdf>.

5. Backhouse R. E. Truth and Progress in Economic Methodology. Cheltenham : Edward Elgar, 1997. URL: <https://doi.org/10.4337/9781035334896>.

6. The Bloomsbury Companion to the Philosophy of Science / ed. by S. French, J. Saatsi. New York : Continuum, 2014.

7. The Oxford Handbook of Philosophy of Economics / ed. by H. Kincaid, D. Ross. New York : Oxford University Press, 2009.

8. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/>.

1.2. Емпіризм і методологія індуктивізму.

Методологія фальсифікаціонізму

1.2.1. Позитивізм, емпіризм і методологія індуктивізму, методологія фальсифікаціонізму К. Поппера.

1.2.2. Основні методологічні категорії.

1.2.1. Позитивізм, емпіризм і методологія індуктивізму, методологія фальсифікаціонізму К. Поппера

Позитивізм. Термін «позитивізм» увів О. Конт у праці «Курс позитивної філософії». Сьогодні, говорячи про позитивізм, мають на увазі не позитивізм XIX ст. (О. Конта, Дж.-Ст. Мілла та їхніх послідовників, так званий перший позитивізм), а філософсько-методологічну дослідницьку програму, розроблену вченими і філософами у 20–30-х роках XX ст. у Відні – логічний позитивізм (логічний емпіризм). Найвідомішими представниками логічного позитивізму є група філософів і вчених, що увійшла в історію під назвою «Віденське коло», до якого належали М. Шлік, Р. Карнап, К. Гемпель, О. Нейрат, Г. Фейгель. Іншими відомими науковцями, що також пов'язані з логічним позитивізмом, тією чи іншою мірою мали стосунок до Віденського кола, є Г. Райхенбах у Німеччині, А. Тарський у Польщі, А. Аєр у Великій Британії. Методологічна

концепція Віденського кола ніколи не була репрезентована у вигляді єдиного тексту, проте програмною стала стаття, написана Г. Ганом, О. Нейратом та Р. Карнапом у 1929 р. «Наукова концепція світу: Віденське коло», яку більшість членів гуртку визнали маніфестом програми логічного позитивізму.

Водночас існує усталений методологічний термін – *позитивістська методологічна програма*. Для того щоб окреслити основні риси позитивізму, варто звернутися до праці американського філософа науки Я. Гакінга «Репрезентація та втручання» (1983), де основним змістом позитивістської програми запропоновано вважати такі положення: 1. Акцент роблять на *верифікації* (або такому її варіанті, як *фальсифікація*); це означає, що осмисленими пропозиціями вважають ті, для яких істинність або хибність можуть бути встановлені у певний спосіб. 2. Також наголошують на *спостереженні*: те, що ми можемо бачити, відчувати тощо, забезпечує найкращий зміст або підставу нашого емпіричного знання. 3. *Антикаузалізм*: у природі ми не спостерігаємо причинності, а спостерігаємо лише сталості, з якими події одного виду настають за подіями іншого виду. 4. *Заниження ролі пояснень*: пояснення можуть допомогти організувати явища, але не можуть дати глибшої відповіді на запитання «чому»; вони лише стверджують, що явища і речі регулярно з'являються тим або іншим чином. 5. *Антитеоретична* сутність: позитивісти прагнуть не бути реалістами не тільки тому, що обмежують реальність спостережуваним, а й тому, що вони проти причин і мають сумніви стосовно значення пояснень. Вони не бажають виводити існування електронів із їхніх причинних ефектів, оскільки відкидають причини, визнаючи існування тільки постійних закономірностей, що пов'язують явища. 6. Позитивісти підсумовують зміст пунктів 1–5 у прагненні обґрунтувати свою *антиметафізичну* спрямованість. Не придатні до верифікації пропозиції, «неспостережувані» об'єкти, причини, поглиблені пояснення – усе це, говорить позитивіст, – метафізичний мотлох, який потрібно викинути»¹.

Позитивізм, спільним знаменником якого у всіх версіях є емпіризм, послідовно проводить політику вимоги спостереження: не тільки необхідно надавати експериментальну перевірку теорій, а й співвідносити кожне поняття в наших теоріях з даними спостереження. Логічний позитивізм програмним завданням ставив виведення теоретичних законів фізики, теоретичних понять науки в межах

¹ Hacking I. Representing and Intervening. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. P. 41–42.

послідовного емпіризму. Логічні позитивісти вважали, що теорії не слід розуміти *буквально*, вони насправді мають справу тільки з явищами. Згідно з традицією емпіризму вирішальною пізнавальною процедурою є *індукція*. Однак надання індукції такого вирішального статусу у практиці науки ще не означає, що можна надати логічне обґрунтування індукції, як було показано ще Д. Г'юмом. Систематичне вивчення індуктивних процедур і розроблення програми методології індуктивізму є головним завданнями традиції. Р. Карнап та К. Гемпель використовували техніку формальної логіки і математики для аналізу *структури наукових теорій*, формулювання теорії *підтвердження* і *пояснення*. Оцінка наукових теорій здійснювалася в термінах словника теорії ймовірностей. У працях представників логічного емпіризму було розроблено концепцію верифікаціонізму як способу аналізу процедур здобуття знання з досвіду. *Верифікаціонізм* – це методологічна настанова на застосування принципу верифікації (перевірки наукових тверджень) як основного критерію наукової раціональності, що дає змогу провести лінію розмежування між науковим і псевдонауковим знанням. У традиції логічного позитивізму теж було розроблено низку методологічних категорій. Найважливіші для цілей нашого курсу серед них такі: *верифікаціонізм*; *верифікація*, *придатність до верифікації*; *підтвердження наукової теорії*; *дедуктивно-номологічна модель пояснення*; *фундаменталізм*; *редукціонізм*; *методологічний натуралізм*. Визначення цих категорій надається далі. Наразі варто звернутися до основних ідей *методологічної програми фальсифікаціонізму* К. Поппера

Першим критиком *позитивістської методологічної програми* став британський філософ австрійського походження Карл Раймунд Поппер (1902–1994). Методологічну концепцію фальсифікаціонізму К. Поппера вперше представлено у праці «Логіка наукового відкриття» (1934, нім. *Logik der Forschung*) та розвинуто в подальших публікаціях. К. Поппер критикує позитивістські положення про те, що індуктивний метод та верифікація є ознакою справжньої науки. Натомість учений пропонує новий критерій демаркації між наукою і псевдонаукою – процедуру *фальсифікації*. Згідно з його поглядами вчені спочатку висувають теоретичні гіпотези і далі здійснюють спроби їх фальсифікувати (спростувати): виводять наслідки з теорії, найбільш невірогідні з яких тестують експериментально. Якщо гіпотеза проходить такі строгі тестування, вона все ж не набуває статусу остаточно підтвердженої теорії і залишається припущенням (*conjecture*), адже може бути спростована й відкинута в майбутньому. К. Поппер виходить із того, що хоча не існує можливості здійснити

процедуру повного підтвердження універсальних тверджень (законів), проте для спростування універсального твердження (закону) достатньо знайти лише один контрприклад. Головна ідея або інтуїція, що лежить в основі його методологічної програми, така: з погляду логіки набагато простіше спростувати теорію, ніж її довести. Отже, ніколи не можна досягти підтвердження закону шляхом процедури верифікації, однак, здійснюючи фальсифікацію, шукаючи контрприклади, можна досягти підтвердження як *короборації*. Отже, за К. Поппером, наука – це послідовність припущень: учені висувають гіпотези та замінюють їх на нові, альтернативні, якщо перші були фальсифіковані. Тому Поппер обстоює програму *критичного раціоналізму*.

У традиції емпіризму процедура здобуття знання з досвіду – це процедура *індукції*. К. Поппер підтримує Д. Г'юма та вважає, що проблема індукції є невіршуваною, індуктивні виведення не є валідними у строгому логічному розумінні. Але це не має значення: індукція не відіграє жодної вирішальної ролі в науці, як вважали логічні емпіристи та традиція емпіризму загалом. Основною науковою процедурою тому є не індукція, а спростування – процедура *фальсифікації*. Наука розвивається дедуктивно, а саме шляхом застосування *гіпотетико-дедуктивного методу*. *Критерій демаркації між науковим і ненауковим знання – придатність до фальсифікації*. У працях К. Поппера також розроблено низку методологічних категорій, найважливішими серед яких для цілей нашого курсу є: *фальсифікаціонізм; фальсифікація; фалібілізм; структура наукового знання: універсальні твердження та емпіричний базис; гіпотетико-дедуктивний метод; короборація; критичний раціоналізм; критерій демаркації між науковим і ненауковим знання*. Визначення цих методологічних категорій надається далі.

1.2.2. Основні методологічні категорії

Логічний позитивізм. Для розуміння методології *верифікаціонізму* нам потрібні такі методологічні концепти.

Індуктивізм передбачає: головною процедурою отримання знання з досвіду є процедура індукції.

Індукція – це процес виведення правила «якщо Р, то Q» на підставі інформації про зв'язок між Р та Q. Індукція ґрунтується на порівняльному процесі: це порівняння гомогенних фактів, екземплярів визначеного класу, на підставі порівняння формулюють узагальнене твердження. Але чи можна обґрунтувати індукцію як законну логічну процедуру? Чи виправданий у наших міркуваннях перехід від

випадків, що зустрічались у минулому досвіді, до тих, що досі не зустрічались? Д. Г'юм показав, що неможливо встановити принцип індукції з позиції емпіризму, оскільки принцип індукції буде встановлено шляхом емпіричної процедури, законність якої він призначений обґрунтувати.

Кумулятивізм – це положення про те, що наука розвивається як накопичення знання, причому перевіреного (верифікованого).

Придатність до верифікації – це означення можливості встановити істину (значення істинності) наукових тверджень шляхом їхньої емпіричної перевірки. *Емпірична перевірка* може бути прямою й опосередкованою, отже, верифікація теж може бути прямою та опосередкованою. Безпосередня придатність до верифікації пов'язана з можливістю прямої *емпіричної* перевірки тверджень, яку забезпечують дані спостережень та експерименту, що утворюють матеріал *емпіричного базису науки*.

Теорія підтвердження – це спроба надати обґрунтування процедурі отримання знання з досвіду. Найвпливовішою нині є теорія підтвердження на основі теореми Баєса:

$$P(H / E) = P(H) \cdot P(E/H) / P(E),$$

яку вперше було сформульовано англійським теологом Т. Баєсом у XVIII ст.

Теорію підтвердження можна сформулювати розширено:

$$P(H / E.B) = \\ = P(H / B) \cdot P(E / B.H) / P(H / B) \cdot P(E / B.H) + P(\sim H / B) \cdot P(E / B.\sim H),$$

де H є гіпотезою, що підлягає перевірці; B – відомі (*background*) дані; E – деякі нові емпіричні свідчення (*evidence*).

Вираз лівої частини рівняння виражає ймовірність нашої гіпотези на підставі відомих даних та нових фактів. Таку теорію часто називають баєсіанізмом, або баєсіанським підходом експлікації формальної моделі процедури підтвердження в термінах суб'єктивної ймовірності. Згідно з таким підходом індуктивне міркування – це міркування відповідно до числення ймовірностей, ймовірності інтерпретують як суб'єктивні ймовірності.

Дедуктивно-номологічна модель пояснення Гемпеля – Оппенгейма. Пояснення феномена має показати, що такий феномен (явище) слід було очікувати. До пояснення немає нічого, крім випадковості (контингентності), після пояснення – порядок і закономірності. Пояснити явище означає не тільки показати, чому воно відбулося, а й показати, що його слід було очікувати. За такої моделі пояснення полягає в конструюванні аргументу, який утримує серед сукупності засновків щонайменше один закон та опис початкових умов.

Висновком аргументу є опис феномену, що потребує пояснення. Кращим вважають пояснення, в якому перевагу надано гіпотезам із найбільшою пояснювальною силою (як, наприклад, для традиції фальсифікаціонізму), або перевагу надають найбільш імовірним з альтернативних гіпотез (як у баєсіанській традиції).

Інструменталізм наукових теорій: наукові теорії є корисними інструментами для спрощення розрахунків та здійснення передбачень.

Фундаменталізм припускає, що існують фундаментальні закони природи дуже абстрактного характеру та невеликої кількості, відкриття яких достатнім для того, щоб пояснити всі відомі фундаментальні явища та забезпечити шляхи розуміння всього, що відбувається в Універсумі. Якщо припускають, що всі закони можна буде виводити з фундаментальних законів природи (фізики), то таку програму називають *фізикалізмом*.

Редукціонізм – це пояснення теорій чи експериментальних законів, сформульованих в одній галузі дослідження, за допомогою теорії, сформульованої в іншій галузі дослідження. Прихильники редукціонізму вбачають завданням науки надання пояснень та передбачення поодиноких фактів, регулярностей за допомогою більш загальної теорії. В основу програми формальної редукції покладено дві тези: 1) редукція (і, отже, пояснення) здійснюється через логічного виведення; 2) значення термінів спостереження інваріантні відносно процесу редукції (та пояснення).

Методологічний натуралізм передбачає, що існують строгі стандарти методології наукового дослідження, які нам демонструють природничі науки (natural sciences). Соціальні й поведінкові науки, якщо вони претендують на статус строгої науки, мають наслідувати ці стандарти і норми у своїх дослідженнях. Специфіка соціальних досліджень визнається, проте вимагають методологічної єдності наук.

Методологія фальсифікаціонізму К. Поппера. Для розуміння методології фальсифікаціонізму нам потрібні такі методологічні концепти.

Фальсифікація – процедура подання теорії (гіпотези) до спростування шляхом пошуків контрприкладів. Передбачається, що у зв'язку зі справжньою науковою теорією завжди йдеться не тільки про клас тих емпіричних даних, які підтверджують теорію, а й про сукупність потенційних *фальсифікаторів* – ще не зафіксованих емпіричних даних, які суперечать цій теорії.

Фалібілізм – погляд, згідно з яким кожна теорія може виявитися помилковою, оскільки в науці не існує неспростовного знання, тому

завдання – «помилятися раніше». К. Поппер надав формальне значення фалібілізму, виявивши у структурі наукового знання клас потенційних фальсифікаторів. В основу методологічної програми К. Поппера покладено уявлення про принципову *фалібілістичність знання*.

Структура наукового знання. К. Поппер, як і логічні емпіристи, у структурі наукового знання виокремлює два види тверджень: *універсальні твердження* та *емпіричний базис*. Будь-яка теорія може бути сформульована у вигляді узагальнюючого речення типу $\forall x P(x)$, де $\forall$ – квантор всезагальності. Емпіричні свідчення, дані спостереження формулюють як опис одиничних фактів, у вигляді речень типу $\exists x P(x)$, де $\exists$ – квантор існування. Емпіричний базис складається з таких базисних речень $\exists x P(x)$ (існує такий x , що має якість P) і, що є вагомим, їхніх заперечень – потенційних фальсифікаторів виду $\exists x \neg P(x)$ (існує такий x , що не має якості P). К. Поппер розпочинає критику програми індуктивізму логічного позитивізму із залучення аргументів Д. Г'юма.

Дедукція – це процес виведення з антецеденту P до консеквенту Q , коли відомо правило «якщо P , то Q » та антецедент P .

Гіпотетико-дедуктивний метод – такий спосіб міркування, в якому засновками є гіпотези (система припущень), а висновки отримуються за правилами дедукції. Висновки перевіряють у досвіді (в експерименті). Дуже рідко можна досягти підтвердження закону шляхом процедури верифікації, повна верифікація якщо і можлива, то лише для фінітних (обмежених) сфер дослідження, для закритих систем. Однак, здійснюючи фальсифікацію, шукаючи контрприкладів, можна досягти підтвердження як короборації.

Короборація (corroboration) – специфічна версія теорії підтвердження, де успішна перевірка пов'язана не з підвищенням ступеня ймовірності теорії, а зі збереженням (чи підвищенням) її придатності до фальсифікації. Процедура фальсифікації здійснюється за правилом виведення *modus tollens*. З теорії T , яку піддають перевірці, виводять певне емпіричне твердження Q , тобто формулюють умовне висловлювання «якщо T , то Q ». Твердження Q зіставляють із реальним станом справ. Якщо Q хибне, то істинним є « $\neg Q$ ». Із істинності засновків «якщо T , то Q » та « $\neg Q$ » логічно випливає « $\neg T$ », тобто хибність теорії T . Процедуру короборації проводять шляхом *гіпотетично-дедуктивного методу*: висувають гіпотезу, з неї виводять наслідки. Короборованою вважають таку теорію (гіпотезу), з якої вдалося вивести певні емпіричні свідчення (evidence). *Короборація* означає підкріплення теорії додатковими емпіричними свідченнями (фактами), що, однак, не запобігають її подальшому спростуванню

(*refutation*) Процедура вибору між конкуруючими теоріями або оцінка теорій відбувається за такими критеріями: теорія є більш підкріпленою, викликає вищу довіру, якщо 1) має більший клас потенційних фальсифікаторів, 2) пройшла більш строгі перевірки, підтверджена складнішими, більш неочікуваними емпіричними свідцтвами. Успішна перевірка однієї теорії передбачає фальсифікацію іншої (це впливає з умови неочікуваних свідчень, тобто свідчень, пов'язаних із прийняттям гіпотез, що фальсифікують визнані теорії). Фальсифікаціонізм К. Поппера став другою версією теорії підтвердження.

Критичний раціоналізм. Згідно з К. Поппером, наука – це послідовність припущень: вчені висувають гіпотези та замінюють їх на нові, альтернативні гіпотези, якщо перші були фальсифіковані. Відомий вислів ученого: «Історія науки, як і історія всіх людських ідей, є історією безвідповідальних мрій, впертості та помилок. Але наука є одним з дуже небагатьох видів людської діяльності – можливо, лише єдиний, в якому помилки систематично критикують і дуже часто вчасно виправляють. Ця коригувальна здатність науки є механізмом, що гарантує прогрес»¹.

Критерій демаркації між науковим і ненауковим знання – придатність теорії до фальсифікації. Наукові твердження порівняно з усіма іншими типами вірувань чи переконань настільки точно сформульовані, що завжди містять клас потенційних фальсифікаторів. Псевдонауки формулюють свої передбачення настільки нечітко та двозначно, що не зрозуміло, в який спосіб такі передбачення можуть бути спростовані. Критерій демаркації між наукою і не-наукою тоді є принципом фальсифікації. Тільки наукові положення придатні до спростування. Наукові теорії сформульовані у строгих термінах і тому здатні надавати точні передбачення.

Підсумки. Для періоду логічного позитивізму (як і критики програми логічного позитивізму з боку філософів, які працювали, принаймні почасти, у логіко-орієнтованій традиції, таких як, наприклад, У. Куайн або К. Поппер) основними проблемами філософії науки вважали концептуалізацію (формальну чи напівформальну) фундаментальних наукових понять у термінах достатніх і необхідних умов та надання визначення процедури обґрунтування наукових теорій (гіпотез), представленої у вигляді теорії підтвердження (в її баєсіанській або фальсифікаціоністській версії) та теорії пояснення. У

¹ Popper K. The Logic of Scientific Discovery, translation by the author of Logik der Forschung London ; New York: Routledge Classics, 2002. P. 216.

підсумку також зазначимо, що на цьому етапі ми ознайомились із головними ідеями методологічної традиції позитивізму та фальсифікаціонізму К. Поппера. Реалізацію цих програм в економічній методології розглянуто в останній темі розділу. Зокрема ми розглянемо основні ідеї праці М. Фрідмана «Методологія позитивної економічної науки», в якій було запропоновано *інструменталістку* методологічної програми економічної науки, та методологічну програму «витонченого» фальсифікаціонізму М. Блауга.

Запитання до теми

1. Охарактеризуйте основні положення логічного позитивізму як методологічної програми.
2. Проаналізуйте головні ідеї методологічної програми фальсифікаціонізму К. Поппера.
3. Порівняйте критерії демаркації між наукою і псевдонаукою: верифікаціонізм і фальсифікаціонізм.

Методологічні рекомендації для самостійної роботи студента

1. Потрібно знати основні методологічні категорії підрозділу: *індуктивізм; придатність до верифікації; кумулятивізм; емпіричний базис науки; підтвердження; дедуктивно-номологічна модель пояснення; інструменталізм наукових теорій; редукціонізм; методологічний натуралізм; фундаменталізм; фальсифікаціонізм; фальсифікація; структура наукового знання: універсальні твердження та емпіричний базис; гіпотетико-дедуктивний метод; критерій демаркації між наукою і псевдонаукою.*

2. Для більш глибокого ознайомлення з особливостями сучасного етапу розвитку філософії науки доцільно звернутися до праць (1), (2), (3, розділ 3) зі списку рекомендованої літератури, а також до статті: Білоус Т. М. Філософія науки у системі сучасної освіти: філософія конкретних наук та філософія експерименту. *Філософська думка*. 2013. № 5. С. 112–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2013_5_15.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

1. Добронравова І. С., Сидоренко Л. І. Філософія та методологія науки: підручник. Київ : Київський університет, 2008.
2. Добронравова І. С., Білоус Т. М., Комар О. В. Новітня філософія науки: навч. посіб. Київ : Логос, 2009. 244 с.

3. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. для студ.-магістр. усіх спец. / за ред. І. С.Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). Київ : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с. (розд. 3, підрозд. 7.1). URL: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/Methodol.pdf>.
4. Carnap R. Philosophical Foundations of Physics: An Introduction to the Philosophy of Science, New York : Basic Books, 1966.
5. Otto Neurath: Philosophy between Science and Politics / ed. by N. Cartwright, J. Cat, L. Fleck, T. Uebel. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511598241>.
6. Friedman M. Reconsidering Logical Positivism. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173193>.
7. Nagel E. The Structure of Science. New York, 1961.
8. Popper K. The Logic of Scientific Discovery, translation by the author of Logik der Forschung London ; New York : Routledge Classics, 2002.
9. Popper K. Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge. London : Routledge, 1976.
10. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/>.

1.3. Історична школа у філософії та методології науки

1.3.1. Томас Кун: «Структура наукових революцій».

1.3.2. Методологія науково-дослідницьких програм Імре Лакатоса.

У другій половині філософії науки ХХ ст. у працях Т. Куна, І. Лакатоса, П. Феєрабенда було запропоновано новий підхід у дослідженні критеріїв і норм наукової раціональності. Історична школа – це назва для першого етапу радикальної критики позитивістської традиції як вихідної методологічної настанови для наукового дослідження. Цей підхід також відомий як етап постпозитивізму у філософії науки оскільки на цьому етапі вимоги строгого позитивізму було відкинуто як надто жорсткі й такі, що не відповідають реальній практиці науки. У результаті було сформовано та розроблено новий методологічний категоріальний апарат аналізу реальної практики науки.

1.3.1. Томас Кун: «Структура наукових революцій»

Американський фізик, філософ та історик науки Томас Кун у праці «Структура наукових революцій», опублікованій у 1962 р., привернув увагу філософів науки до вагомого питання: «Чи відбувалися справжні революції в науці?». І якщо так, то як саме революційні трансформації набували визнання у наукових співтовариствах? Проте факт революційних трансформацій у науці не є головним відкриттям Т. Куна. Його найважливіше відкриття полягає в тому, що він показав, як саме відбуваються ці революційної трансформації. Іншими словами, проблема наукових змін, як її ще називали, набула нового контексту: питання спадкоємності та радикальних змін у науці слід розуміти й обговорювати з урахуванням також зовнішніх до об'єктивного і незалежного розвитку науки факторів. Насамперед було привернуто увагу до визначальної ролі наукової спільноти у виборі проблем, що потребують дослідження, та у визнанні наукових досягнень. Крім того, у «Структурі наукових революцій» Т. Кун на історичному матеріалі показав, що наука у своєму розвитку не є однорідною, якщо подивитися на її реальну практику в історичному зрізі. Існують різні стадії, на яких на певному етапі перебуває кожна розвинута наукова дисципліна. Більша частина історії науки, як виявив Т. Кун, існувала на стадії «нормальної науки», тобто наукове дослідження було організовано в рамках певної усталеної парадигми. У такі періоди вчені не займаються підтвердженням або спростуванням прийнятої наукової теорії, і внаслідок єдиного «вирішального експерименту» не відбуваються радикальні наукові зрушення, як, наприклад, вважав К. Поппер. Насправді вчені часто дотримуються старої парадигми, незважаючи на масив суперечливих даних, адже знання – це цінність і від нього не відмовляться лише на підставі одного чи кількох контрприкладів. У контексті нормальної науки наявні парадигмальні рамки просто приймаються беззаперечно і вчені займаються рутинною працею, яку Т. Кун назвав «артикуляцією парадигми». Проте в науці час від часу виникають радикальні зміни – наукові революції. Т. Кун розглянув низку різних епізодів з історії великої науки (*great science*) і продемонстрував, що коли в науці відбувалися революції, тобто зміни парадигми, ці зміни поставали в результаті дуже тривалого процесу, пов'язаного з накопиченням великої кількості емпіричних аномалій і нерозв'язаних задач. Такий тип змін не можна пояснити лише в термінах позитивістського тлумачення правильної наукової методології. Історія науки, якщо до неї поставитись не як до джерела прикладів, матеріалу для

обґрунтування методологічних ідей тощо, а як до опису реальної практики науки, свідчить, що тип трансформації, який відбувався під час наукової революції, був радше результатом непередбачуваних обставин і специфічного соціального контексту, в якому опинилась наукова спільнота.

Отже, Т. Кун розробив новий категоріальний апарат аналізу і вивчення процесу наукового дослідження. У контексті нашого курсу нас будуть цікавити насамперед такі поняття: *упорядкована «структура наукових революцій»: нормальна наука, криза, нова нормальна наука; поняття парадигми: парадигма як досягнення та парадигма як набір спільних цінностей; поняття «наукова спільнота» та роль наукової спільноти у функціонуванні науки*. Розглянемо ці категорії.

Упорядкована «структура наукових революцій»: нормальна наука, криза, нова нормальна наука. Розвиток наукового знання відбувається як рух від усталеної ситуації, що її Т. Кун назвав *нормальна наука*, до нової усталеної ситуації, тобто нової *нормальної науки*, у процесі *наукової революції*, під час якої здійснюються злам наявної *парадигми* й утвердження нової парадигми. Характер періоду нормальної науки визначає парадигма, злам парадигм – це революція у науці.

Парадигма. Вирішальне значення для розуміння аналізу Т. Куна має його поняття парадигми. Відповідно до широкого значення, в якому він використовує це поняття, парадигма складається із загальних теоретичних припущень, законів, методів і метафізичних принципів, якими керуються науковці в роботі як члени певної наукової спільноти. У праці «Структура наукових революцій» учений вживає термін «парадигма» що менш як у 22 різних значеннях. У додатках до другого видання праці (1967 р.) Т. Кун звів значення терміна до двох тлумачень: *парадигма як досягнення* і *парадигма як набір спільних цінностей*.

Парадигма як досягнення або *як зразок* – це винахід вирішення старої проблеми абсолютно новим способом, використовуючи нові поняття. Такий спосіб зазвичай знаходять під час революції, і часто цей винахід і є революцією в науковій дисципліні. Надалі цей успішний результат стає взірцем (зразком) для наступного покоління дослідників, які намагаються розв'язати інші (подібні чи зовсім нові) наукові проблеми в такий самий спосіб.

Парадигма як набір спільних цінностей або *як дисциплінарна матриця*. Коли Т. Кун говорить про науку, він зазвичай не має на увазі величезний масив сучасної науки. Радше йдеться про невеликі групи дослідників, які працюють в одному напрямі дослідження. Учений

назвав це дисциплінарною матрицею, яка складається з дослідницьких груп, що взаємодіють, зі спільними проблемами та цілями. Це певна наукова спільнота, яка поділяє спільні зобов'язання, базові припущення, методи та стандарти проведення дослідження, отже, парадигма в другому значенні. Наукова спільнота визначає на кожному етапі розвитку дисципліни, які проблеми і задачі потрібно розв'язувати. Так само наукова спільнота вирішує, який результат дослідження є науковим результатом.

Нормальна наука. Вчені не завжди прагнуть до підтвердження чи спростування своїх теорій. Коли наукова дисципліна перебуває в стадії *нормальної науки*, то науковці здебільшого переймаються відносно незначними корективами чинної теорії. За часів «нормальної науки» члени наукової спільноти вдосконалюють дисциплінарну матрицю. Якщо наукова дисципліна є зрілою (*mature science*), вона керується однією дисциплінарною матрицею. На цій стадії відбувається конструктивне накопичення масиву емпіричних даних та їхніх теоретичних тлумачень у кожній певній галузі. Нормальна наука – це розв'язання головоломок (*puzzles*). Практично будь-яка добре розроблена теорія не узгоджується з певними емпіричними фактами, тобто з фактами про світ. За відомим висловом Т. Куна, «кожна теорія народжується вже спростованою». Такі невдачі в цілому добре підтверджені й ефективні для передбачень теорії є *аномаліями*. Розв'язати або усунути ці аномалії вчені сподіваються за допомогою певних несуттєвих модифікацій теорії при нагоді в майбутньому. Стандартні практики нормальної науки такі: 1) вчені удосконалюють математичний формалізм із метою зробити прийняті теорії більш зрозумілими, їхні наслідки – більш очевидними, а зв'язок з явищами світу – складнішим і опосередкованим; 2) вчені на експериментальному рівні вимірюють і уточнюють певні показники, величини та параметри стосовно фактів, про які говорить теорія; 3) вчені працюють над проектами технологічного застосування теоретичних результатів, що не лише є значною частиною рутинної роботи на стадії нормальної науки, а потребує винахідливості, а часом і геніальності від учених.

Револьюція в науці. Револьюція починається з кризи. Час від часу кожна дисципліна зрілої науки може потрапляти в кризу: аномалії не зникають, а дедалі більше накопичуються, і не видно перспектив позбутися їх у межах старої парадигми. Дисципліна опиняється в кризі, для подолання якої потрібні нові ідеї і нові теоретичні гіпотези. Т. Кун дійшов висновку, що наукові революції не були суто раціональними в тому розумінні, в якому традиційно визначалася наукова раціональність. Історично перехід до нової парадигми був ще і

соціальною зміною, тобто зміною домінуючих переконань членів відповідної наукової спільноти. Часто для такої зміни потрібен відхід старшого покоління науковців і прихід молодого покоління, щоб фактично прискорити перехід до нової парадигми. Рішення відкинути одну теорію на користь іншої завжди є упередженим рішенням прийняти іншу, і це дуже схоже, за виразом Т. Куна, на «релігійне навернення» або «перемикання ґештальтів». Отже, революція, згідно з Т. Куном, – це злам парадигми: радикальна трансформація, що докорінно змінює науковий світ, в якому живе вчений. Тому традиційна філософія науки не є адекватним інструментом для розуміння таких змін, оскільки в її моделях наукового дослідження психологічні, соціальні, політичні, економічні фактори вважають зовнішніми і не релевантними для об'єктивного розвитку наукового процесу. Зміна парадигми – це радикальна трансформація бачення дослідником проблем і методів дослідження, і така трансформація докорінно змінює науковий світ, в якому живе вчений. Т. Кун також підтримує положення про «теоретичну навантаженість фактів» (*“theory-ladenness” of observations*), яке означає, що не існує безпосередніх спостережень, що вчені не просто «бачать», вони «бачать як», і саме парадигма як спільна концептуальна основа визначає, який факт стає науковим фактом.

1.3.2. Методологія науково-дослідницьких програм Імре Лакатоса

Угорський математик і філософ науки Імре Лакатос є продовжувачем традиції історичної школи, проте його концепція науки побудована з метою запобігти редукції філософії науки до соціології науки, небезпеку якої він вбачав у Кунівській моделі науки. Оскільки представників історичної школи звинуватили в ірраціоналізмі й психологізації науки, то його метою стали захист раціоналізму і реабілітація конструктивних ідей програми фальсифікаціонізму К. Поппера. Він прагнув отримати найкраще з обох світів: зберегти нормативну філософію науки, яку можна було б використовувати для раціональної оцінки наукової теорії, і забезпечити можливість того, щоб ці норми відповідали, за виразом І. Лакатоса, «найкращим гамбітам» з історії науки.

Головним поняттям моделі наукового розвитку у І. Лакатоса є *науково-дослідницька програма* (*scientific research program*), яка об'єднує низку теорій, пов'язаних спільними принципами, які кумулятивно продовжують одна одну. Зазвичай вчені говорять про

дослідницьку програму, маючи на увазі певний науковий проєкт дослідження конкретної теми чи проблеми, з використанням чітко визначеної комбінації теоретичних і практичних ідей та методів. У межах такого проєкту об'єднується група дослідників, він має визначені терміни виконання і під нього, як правило, надається фінансування, створюються умови реалізації. Дослідницька програма, про яку говорить І. Лакатос, – це більш зальне і більш історичне поняття. Науково-дослідницька програма – це певна послідовність теорій, із чітко визначеною спільною структурою, які розвиваються в часі досить довго, частина з яких (підпрограми) можуть бути відкинута як неефективні або й зовсім забуті, а потім через століття знову відродитися. Структура науково-дослідницьких програм Лакатоса така: *жорстке ядро, захисний пояс, позитивна та негативна евристика*. Існують *прогресивні програми і програми, що вироджуються*. Розглянемо ці методологічні категорії.

Жорстке ядро (Hard core). У кожній науково-дослідницькій програмі є теоретичні положення, які належать до жорсткого ядра, разом із положенням на заборону на зміну будь-якого з них. Жорстке ядро ніколи не може бути підданим спростуванню прихильниками програми: для всіх цілей і всіх видів дослідження його приймають як беззаперечну даність. Класичним прикладом жорсткого ядра є три закони динаміки і закон гравітації, покладені в основу ньютонівської програми. Якщо раптом певна планета почне рухатись у супереччя цим законам, вчений, що працює в ньютонівській програмі, не буде ставити під сумнів ці закони, а спробує пояснити аномалію, постулювавши, наприклад, існування невидимої планети, яку, за потреби, можна виявити, лише зафіксувавши збурення, що вона спричиняє в Сонячній системі. Отже, жорстке ядро утворюють конвенційно прийняті базові твердження універсального характеру, які визначають позитивну і негативну евристику. Характер та шляхи розвитку науково-дослідницької програми визначають позитивна і негативна евристики.

Захисний пояс (protective belt) містить набір допоміжних гіпотез, гіпотез *ad hoc*, теоретичних і емпіричних припущень, що перебувають за межами жорсткого ядра, але, на відміну від основного ядра, можуть бути піддані фальсифікації. Захисний пояс утворює буферну зону між жорстким ядром і емпіричними даними, що постійно змінюється в міру того, як програма рухається вперед у відповідь на зміни в емпіричних даних. Саме в просторі захисного поясу здійснюється вся реальна робота вчених, саме тут відбуваються всі зміни під час розвитку програми.

Негативну евристику (negative heuristic) утворює множина допоміжних гіпотез або гіпотез *ad hoc*, яка захищає жорстке ядро від фальсифікації. Гіпотеза *ad hoc* (з лат. – «спеціально, застосовано тільки для цієї мети») – гіпотеза, створена для пояснення явищ, які не можна пояснити за допомогою загальної прийнятої теорії. Негативна евристика забороняє ставити під сумнів жорстке ядро і забезпечує умови, за яких воно залишається незмінним. Якщо вчений вирішує модифікувати ядро, він автоматично вирішує працювати над новою дослідницькою програмою. Тобто негативна евристика окреслює, яких шляхів дослідження слід уникати на певному етапі розвитку науки.

Позитивна евристика (positive heuristic) визначає, які проблеми потрібно досліджувати та які питання є доречними під час розвитку дослідницької програми. Вона складається з частково артикульованого набору пропозицій або натяків на те, як змінити, розвинути, розробити варіанти дослідницької програми, як модифікувати, вдосконалити захисний пояс. Позитивна евристика визначає стратегію вибору першочергових завдань, типів проблем, які мають розв'язувати вчені, дає змогу проводити конструктивні дослідження й ігнорувати критику, базовану на виявленні аномалій. Така стратегія є прийнятною й успішною доти, доки програма прогресує.

Прогресивні програми та програми, що вироджуються (progressive and degenerating programs). Критерієм вибору між конкуруючими дослідницькими програмами є характеристики прогресивності та виродження програми. Програма – це послідовність теорій. Кожна теорія має бути щонайменше так само узгодженою з відомими фактами, як і її попередниця. Послідовність називається теоретично прогресивною, якщо кожна теорія передбачає певні нові факти, що не передбачені її попередницями. Вона є емпірично прогресивною, якщо деякі з цих передбачень справджуються. Програму вважають прогресивною, якщо і теоретично, і емпірично вона є прогресивною. Якщо ці умови не виконуються, то програма деградує.

Запитання до теми

1. Поясніть роль наукової спільноти у процесі розвитку науки.
2. Опишіть структурні складові науково-дослідницької програми І. Лакатоса.
3. Проведіть порівняльний аналіз понять парадигма і науково-дослідницька програма.

Методологічні рекомендації для самостійної роботи студента

1. Потрібно знати основні методологічні категорії підрозділу: упорядкована «структура наукових революцій»: нормальна наука, криза, нова нормальна наука; поняття парадигми: парадигма як досягнення та парадигма як набір спільних цінностей; наукова спільнота та роль наукової спільноти у функціонуванні науки; структурні складові науково-дослідницької програми: жорстке ядро та захисний пояс; негативна та позитивна евристики.

2. Для більш глибокого ознайомлення з особливостями методологічних концепцій Т. Куна та І. Лакатоса варто звернутися до праці (1, розділ 3), а також до праць (5) та (6) зі списку рекомендованої літератури.

3. Згідно з програмою курсу потрібно знати основні ідеї програми методологічного анархізму П. Феєрабенда, для ознайомлення з якими рекомендовано звертатись до праць (1, розділ 3), (2) зі списку рекомендованої літератури. Основні ідеї програми викладено в праці «Проти методологічного примусу» (1975) П. Феєрабенда, передмову та вступ студентам рекомендовано до самостійного ознайомлення. Студенти повинні знати такі методологічні категорії цієї програми: принцип «припустимо все» (*anything goes*), принцип проліферації, принцип «впертості» (*tenacity*), несумірність.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

1. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. для студ.-магістр. усіх спец. / за ред. І.С.Добронравової (ч. 1), О.В.Руденко (ч. 2). Київ : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с. (розд. 3, підрозд. 7.1). URL: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/Methodol.pdf>.

2. Feyerabend P. Against Method. London : Verso, 1975.

3. Hacking I. Representing and Intervening. Cambridge : Cambridge University Press, 1983. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511814563>.

4. Scientific Revolutions / ed. by I. Hacking. Oxford: Oxford University Press, 1981.

5. Kuhn T. The Structure of Scientific Revolutions. 2nd Ed., with postscript. Chicago : University of Chicago Press, 1970.

6. Lakatos I. Criticism and the Methodology of Scientific Research Programmes. *Proceedings of the Aristotelian Society*. 1968. Vol. 69 (1). P. 149–186. URL: <https://doi.org/10.1093/aristotelian/69.1.149>.

7. Lakatos I. Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes. *Criticism and the Growth of Knowledge* / ed. by I. Lakatos, A. Musgrave. Cambridge: Cambridge University Press, 1970. P. 91–196.

8. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/>.

1.4. Досвід філософсько-методологічного дослідження економічної науки

1.4.1. Методологія науки як теорія економічної науки.

1.4.2. Традиційні та сучасні методологічні проблеми економічної науки.

1.4.3. Сучасні методологічні проблеми економічної науки.

1.4.1. Методологія науки як теорія економічної науки

Питання про філософсько-методологічні засади економічної науки посідають значне місце у традиції економічного мислення. Ми зосереджуємося на економічній науці, на відміну від дещо ширшого поля, яке охоплює філософія економіки загалом. Проводячи це розмежування, ми слідуємо за Л. Роббінсом, який в «Есе про природу і значення економічної науки»¹ відрізняв економічну науку, під якою розумів систематичний пошук об'єктивних економічних взаємозв'язків, від багатьох суто практичних цілей, які ставлять економісти.

1. Економічна наука вивчає раціональну поведінку економічних агентів. В економічній літературі панівне місце посідає розуміння предмета дослідження економічної науки, що виражене у визначенні Л. Роббінса: економіка – це наука, яка вивчає поведінку людини з погляду відносин між її цілями й обмеженими ресурсами, що допускають альтернативне використання². У такому визначенні відображено погляд на економіку як на науку про вибір, де вибір описують у термінах теорії раціонального вибору. Отже, питання про природу раціональності людини, нехай навіть економічної раціональності, є одним із найбільш значущих філософських питань в економіці.

¹ Robbins L. The Nature and Significance of Economic Science. 1932. URL: https://cdn.mises.org/Essay%20on%20the%20Nature%20and%20Significance%20of%20Economic%20Science_2.pdf.

² *Ibid.*

2. В економіці прямо чи опосередковано постають питання щодо природи справедливості, добробуту і навіть щастя та свободи людини. Це етичні питання, і незважаючи на те, що більшість економістів невтомно прагнуть вилучити етику зі своєї науки, вони з неминучістю виникають як наслідок консультативного характеру дисципліни.

3. Головною філософською темою є методологічні й епістемологічні питання, пов'язані з можливістю знання про соціальні феномени. Економічна наука в організації свого наукового дослідження успадковує методологічні ідеали природничих наук, але водночас вивчає людину та людські стосунки. Тому широкий діапазон питань методологічного й епістемологічного характеру є дискусійним від часів зародження цієї дисципліни. Це насамперед питання про метод, «правильний» метод економічної науки, який було поставлено ще в XIX ст. Дж.-Ст. Міллем. І ще одне, можливо, найважливіше філософсько-методологічне питання, – питання співвідношення економічної теорії та реального економічного життя.

Один із провідних сучасних методологів економіки Дж. Девіс пропонує періодизацію розвитку економічної методології¹, залучивши поняття наукової революції Т. Куна. Методології розвивають, коли виникає потреба в аналізі й оцінці наукових результатів. Інтерес економістів до методологічних проблем посилюється у кризові періоди економічної науки, тобто коли виникають нові теоретичні концепції, що потребують зіставлення з іншими напрямками досліджень. Якщо економічна наука розвивається по гладкій траєкторії (за Т. Куном, це період «нормальної науки»), методологічні питання перебувають на периферії уваги учених. Проте в період криз або актуалізації дискусій про шляхи розвитку економічної науки, які можуть бути спричинені внутрішніми науковими або зовнішніми соціально-політичними чинниками, методологічні питання про основи, метод і статус економічної науки, а також цілий кластер епістемологічних і онтологічних питань знову стають на часі.

Дж. Девіс визначив у історії економічних методологічних досліджень три революції. Перша відбулася в 1930-х роках і позначена формуванням позитивістської методологічної традиції в економічній науці. До цього періоду він відносить методологічні концепції операціоналізму П. Семюельсона й інструменталізму М. Фрідмена. Друга революція – проникнення в економічну

¹ Davis W. L. Economists' Opinions of Economists' Work. *American Journal of Economics and Sociology*. 2007. Vol. 66. P. 267–288. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.2007.00511.x>.

методологію ідей фальсифікаціонізму К. Поппера та методології дослідницьких програм І. Лакатоса, а також основних ідей Т. Куна, уперше репрезентованих у праці «Структура наукових революцій»: поняття про парадигму, проблеми «теоретичного метадискурсу фактів» і проблеми несумірності наукових парадигм. На другому етапі, згідно з Дж. Девісом, очевидні дві тенденції: прагнення до розроблення витонченіших методологічних стандартів науковості, як здійснено у програмі методологічного фальсифікаціонізму К. Поппера чи науково-дослідницьких програмах І. Лакатоса, методологічні ідеї яких стають дуже популярними в економічній методології в 1960–1970-ті роки. У межах гіпотетико-дедуктивної моделі науки К. Поппера та К. Гемпеля основний принцип побудови економічної теорії зводиться до такого: теорія будується дедуктивним способом на основі самоочевидних або емпірично підтверджених вихідних положень (гіпотез чи загальних законів). Проблеми підтвердження теорії та чіткого розмежування істинних і хибних, наукових і ненаукових положень є основним предметом аналізу. Друга тенденція загалом визначена тим, що економісти-методологи піддали сумніву класичні стандарти науковості та звернулися до аналізу економічної науки, залучивши зовнішні щодо неї теоретичні можливості.

Третю революцію Дж. Девіс пов'язує з остаточним подоланням нормативізму і появою нових напрямів у методології – риторичних досліджень, соціології й економіки економічного знання, конкретно-історичних досліджень економічної науки. Підхід, у якому надають статус метадискурсу, отриманому від філософії природознавства, та прагнуть призначати регулятиви для наукової практики економістів, багато хто вважає нині вже повністю дискредитованим унаслідок трансформацій як у філософії науки, так і з погляду на сучасний стан економічної науки. Під впливом ідей філософів науки, таких як П. Фесерабенд чи Р. Рорті, у свою чергу, представники сучасного «постмодернізму» в економіці Б. Колдуелл, Л. Боленд, Д. Макклоскі пропонують зовсім відмовитися від нормативності в методології економіки та розглядати «риторику економіки». Як реакція на релятивізацію критерію науковості в контексті економічного знання на цьому етапі спостерігаємо оновлення інтересу до ранньої економічної методологічної традиції, зокрема ідей Дж.-Ст. Мілла та його інтерпретацій статусу економічних моделей, законів, природи

економічного мислення у працях сучасних впливових методологів Даніеля Гаузмана¹, Ненсі Картрайт² та Ускалі Макі³.

Отже, у темі 4 ми розглянемо найважливіші методологічні дискусії та проблеми економічної науки, навколо яких ці дискусії було організовано. Першу частину присвячено огляду традиційних дискусій у галузі економічної методології, які породило питання визначення «правильного методу» економічної науки. Література з економічної методології цього періоду переважно організована навколо проблеми підтвердження економічних теорій. Центральним питанням є: «Як ми можемо визначити, що та чи інша частина економічної науки є «справжньою» наукою» (*good science*)? Економісти хотіли б отримати від методологів рекомендації, які б обстоювали їхню власну практику та давали б можливість виправдано критикувати альтернативні до неї підходи. На жаль, поки не існує згоди стосовно того, яка з розроблених концепцій могла б задовольнити всіх фігурантів методологічного проекту. Проте є і позитивні результати, а історія економічної методології надає багатий матеріал для узагальнень щодо природи економічного дослідження. Більше того, як і у випадку з пошуками єдиної загальної методології, на шляху пошуку такого єдиного алгоритму ми помітно просунулись у визначенні ключових методологічних категорій, оперування якими допомагає ефективно організовувати процес наукового дослідження.

У другій частині ми розглянемо сучасні тенденції економічної методології. Говорячи про сучасну філософію науки, зауважимо, що в ній концептуалізація фундаментальних питань про природу науки відбувається не тільки на абстрактному філософському рівні. Наукова практика сама по собі привертає увагу більшості філософів науки. Нова тенденція, що виникає наприкінці минулого століття та яка вже відома як натуралістична програма, або просто *натуралізм у філософії науки*, виражена зародженням низки «базованих на практиці» (або «орієнтованих на практику») підходів (*practice-based approaches*). Аналіз сучасної методологічної літератури теж дає змогу говорити про існування нової зміни в економічній методології. Нині існує значний масив методологічних досліджень, що продовжують традиції методології науки під новим гаслом: «Найкращий спосіб зрозуміти економіку – це подивитися, як працюють економісти». Особливість

¹ Hausman D. M. *The Inexact and Separate Science of Economics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511752032>.

² Cartwright N. *Nature's Capacities and Their Measurement*. Oxford : Clarendon, 1989.

³ Maki U. On the method of isolation in economics. *Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*. 1992. Vol. 26. P. 19–54.

цих методологічних досліджень у тому, що вихідним пунктом аналізу стають саме специфічні економічні проблеми, які потребують філософсько-методологічного аналізу.

1.4.2. Традиційні та сучасні методологічні проблеми економічної науки

Традиційно в методології нас цікавить питання оцінки наукової теорії, а саме можливості емпіричної перевірки економічної теорії. З огляду на способи розв'язання цієї проблеми в історії економічної методології можна виокремити такі потужні методологічні проєкти: *дедуктивізм (апріоризм), інструменталізм, фальсифікаціонізм*.

Дискусію про «правильний» метод економічної науки розпочинає англійський філософ, представник позитивізму XIX ст. Джон Стюарт Мілл у відомому есе «Про визначення політичної економії та про відповідний їй метод дослідження»¹. Як послідовного захисника традиції емпіризму його турбувала насамперед можливість для економіки визнаватися чинною науковою дисципліною згідно з вимогами цієї традиції.

1. Проблеми, які бачить Мілл, такі: 1) з огляду на те, що на економічні явища і процеси впливають безліч зовнішніх факторів, здебільшого в економіці не можна проводити контрольовані експерименти; 2) неможливо також застосувати прямим чином індукцію, яка є основним методом здобуття знання з досвіду.

2. Згідно з Міллем, вирішення проблеми таке. Слід погодитися та визнати, що базові принципи економіки встановлюють або методами інтроспекції, або на підставі буденного досвіду. Наприклад, такими психологічними законами є «прагнення добробуту» та «небажання працювати» (*an aversion to labor*), або закон спадної віддачі. Улюблений приклад прихильників апіорного підходу в економіці – це відкриття за допомогою психологічного методу інтроспекції основоположного для маржиналізму в законі Госсена, або закону насичення потреб. Встановивши такі психологічні закони, далі логічно виводять наслідки з урахуванням конкретних релевантних специфічних обставин. На підставі таких прийнятих за істинні засновків економісти конструюють теорії виробництва, розподілу багатства тощо, хоча ці «засновки» й, отже, отримані з них теорії,

¹ Mill J. S. On the Definition of Political Economy; and on the Method of Investigation Proper to it. *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*. London : Longmans, 1844. P. 86–118.

можуть «бути зовсім без фактуального підґрунтя» та «не претендувати на те, щоб бути універсально узгодженими із фактами»¹.

3. Висновки Дж.-Ст. Мілла такі. Економіка є дедуктивною наукою. *Припущення (assumptions)* або постулати економічної теорії загалом є істинними: вони відображають ключові причинні чинники, що зумовлюють економічні феномени. Причиною того, що прогнози економічної теорії не завжди можна підтвердити, є принципова неповнота теорії, вона відображає лише обмежену кількість із багатоманітності складно переплечених чинників, які насправді всі разом визначають результати економічних взаємодій. Точність прогнозів, таким чином, не є надійним індикатором істинності економічної теорії. Дж.-Ст. Мілл стверджував, що теорія може бути правильною на абстрактному рівні, але не бути правильною в кожному конкретному разі. Якщо певні прогнози не справдились, то саме тому, що на реальні події вплинули деякі додаткові руйнівні сили. Іншими словами, теорія описує *тенденції* щодо подій, а не регулярності чи закономірності між подіями та причинами, які їх зумовили. І тому коректні припущення, а не підтвердження прогнозів стають підставою підтвердження економічної теорії. До методів, якими послуговуються економісти, належать ізолювання та поєднання, аналіз і синтез, декомпозиція та композиція².

4. Значення методологічної програми Мілла для тлумачення статусу економічної науки і розуміння природи економічного мислення в тому, що вчений продемонстрував: економічна наука є «неточною» згідно з вимогами традиції емпіризму, але сама ця «неточність» не є недоліком економічної науки. Якраз навпаки, саме тому, що економічна наука є «неточною» у строгому значенні, вона може бути самостійною наукою (*separate science*), не розчинитися в масиві інших соціальних досліджень. Що означає концепт «неточність» (*inexactness*) економічної науки? Сучасний філософ науки Д. Гаузман зауважує, що саме Дж.-Ст. Мілл звільнив економіку від вимоги прямої емпіричної перевірки, оскільки обґрунтував *апріорність* методів економіки.

Інструменталізм. «Методологія позитивної економічної науки» М. Фрідмана. Однією із найвідоміших праць в економічній методології залишається есе Мілтона Фрідмана «Методологія позитивної

¹ Mill J. S. On the Definition of Political Economy; and on the Method of Investigation Proper to it. *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*. London : Longmans, 1844. P. 86–118.

² Hausman D. M. The Inexact and Separate Science of Economics. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511752032>.

економічної науки», написане як вступ до його збірки праць «Есеї з позитивної економіки»¹.

1. Проблема, яку ставить М. Фрідман у цій праці, така: «Чи може економічна наука бути позитивною наукою?». І якщо може, то які методологічні настанови забезпечують таку можливість? М. Фрідман, як і Дж. М. Кейнс, котрий у праці «Предмет та метод політичної економіки» увів у економічний дискурс відоме вже у філософії науки розрізнення на «позитивні» і «нормативні», або «регулятивні», науки, вважає, що нечітке розмежування нормативного й описативного дискурсу в економічній сфері стало джерелом численних теоретичних і практичних помилок. Позитивні науки надають систематизоване знання про «те, що є», тому їх часто називають ще «описативними» дисциплінами. Другі – система знань нормативного модусу про те, «що має бути»: це система правил для досягнення певної заданої мети. М. Фрідман зауважує, що плутанина між позитивною і нормативною економікою – неминуче явище, адже економіка з необхідністю є й консультуючою наукою. «Проте, з іншого боку, позитивна економіка, у принципі, не залежить від будь-якої конкретної етичної позиції чи нормативних суджень, – зазначає М. Фрідман, – як зауважує Дж. Кейнс, вона займається тим «що є», а не тим, «що має бути»².

2. Вирішення проблеми таке. У компетенції економічної теорії забезпечити систему узагальнень, якими можна послуговуватися для здійснення прогнозів, максимально релевантних до певних обставин досвіду. Оцінку ефективності теорії проводять тоді за критерієм точності та відповідності досвіду її *прогнозів*. Отже, позитивна економіка є або може бути «об'єктивною» наукою саме в тому розумінні, в якому є будь-яка із природничих наук. Якщо тлумачити теорію як сукупність змістовних гіпотез, то про неї слід судити за здатністю передбачати той клас явищ, який вона має пояснити. Тільки фактичні дані можуть показати, чи буде її прийнята як обґрунтована або відкинута: тільки фактичні дані здатні показати, чи мають категорії «аналітичної системи упорядкування» вагомий емпіричний аналог, тобто, чи корисні вони для аналізу певного класу конкретних проблем³. Інакше економічна теорія просто виродиться у просту систему тавтологій і стане замаскованою математикою. М. Фрідман критикує вимогу емпіричної перевірки кожного елемента теорії, її вихідних передумов і кінцевих висновків. Окрім того, що емпірична

¹ Friedman M. The Methodology of Positive Economics. *Essays in Positive Economics*. Chicago : University of Chicago Press, 1953. P. 3–43.

² *Ibid.* P. 4.

³ *Ibid.* P. 3–43.

перевірка часто просто неможлива, теорії (гіпотези) завжди будують на припущеннях (*assumptions*), які є ідеалізаціями й апроксимаціями, а не точними описами реальності. Ба більше, чим важливішою та «ширшою» є теорія, тим більш нереалістичні її передумови. Причина такої ситуації полягає в тому, що теорія (гіпотеза) тим важливіша для науки, чим більше фактів пояснює з огляду на обмежену кількість своїх основних законів, тобто, вона, на думку М. Фрідмана, витягує загальні та вирішальні елементи з маси складних і деталізованих обставин, що підлягають поясненню, і дає змогу робити правильні прогнози на основі одних лише цих елементів¹.

3. М. Фрідман доходить таких висновків. Істина *припущень* економічної теорії взагалі не має значення, припущення не обов'язково мають бути реалістичними для того, щоб теорія була ефективною для здійснення прогнозів. Тягар обґрунтування теорії перекладається на емпіричні передбачення (*predictions*) теорії, а не на припущення (*assumptions*). Головна теза М. Фрідмана: припущення позитивної теорії, які мають вид умовних конструкцій «нібито» (*as if*) є достатніми для формування ефективних емпіричних прогнозів. Критерієм вибору економічних теорій є їхня прогнозуюча сила: про якість економічної теорії слід судити за критеріями «точності, широти охоплення та узгодженості з реальністю тих прогнозів, які вона надає»². М. Фрідман тлумачить економічні теорії як зручні інструменти для здійснення прогнозів реальних економічних подій, отже, його методологія є методологією інструменталізму.

4. Значення методології М. Фрідмана для подальшого розвитку методологічних дискусій у тому, що хоча переважна більшість методологів економічної науки схильна оцінювати його ідеї досить критично, його програма стала вихідною для цих дискусій. Крім того, методологічні ідеї М. Фрідмана здобули широке визнання з-поміж економістів-практиків. І принаймні в одному розумінні методологічні ці рекомендації залишаються привабливими для економістів і дотепер. Йдеться про тезу, що неважливим є питання про «реалізм» припущень, на яких побудована економічна теорія. На традиційний закид до економічної науки щодо користуванні уявними нереалістичними моделями, економісти після М. Фрідмана могли відповідати цілком упевнено так: усі моделі є «хибними» в строгому розумінні, оскільки вони лише моделі. Про більш деталізовану інтерпретацію ролі й статус моделей в економічному мисленні йдеться далі.

¹ Friedman M. The Methodology of Positive Economics. Essays in Positive Economics. Chicago : University of Chicago Press, 1953. P. 3–43.

² *Ibid.*

Методологічна програма «витонченого» фальсифікаціонізму М. Блауга. Економіст, історик і філософ економічної науки Марк Блауг розвиває програму нормативної методології К. Поппера для економічної науки. На його думку, хоча фальсифікаціонізм у його спрощеному варіанті є дескриптивно неадекватним для економіки та нормативно утопічним, усе ж економісти мають і далі наполягати на послідовнішій відповідності економічної теорії стандартам методології фальсифікаціонізму. Основні ідеї фальсифікаціонізму М. Блауга викладено у праці «Методологія економічної науки, або Як економісти пояснюють». У першому розділі праці¹ історик і філософ економічної науки аналізує основні ідеї методології К. Поппера, на підставі яких формує свій методологічний ідеал «витонченого» (*sophisticated*) фальсифікаціонізму.

Як ми знаємо вже з матеріалу першої теми розділу, К. Поппер захищає методологію фальсифікаціонізму, згідно з якою вчені мають будувати теорії, що можуть бути фальсифіковані, «логічно фальсифіковані», тобто теорії мають бути не узгодженими з певними можливими спостереженнями. Твердження, які не можна фальсифікувати на підставі спостережень, є не інформативними, оскільки не забезпечують нас керівництвом щодо можливих очікувань у майбутньому досвіді. З огляду на це, повчав К. Поппер, учені мають прагнути піддавати свої теорії якомога строгішим тестуванням та завжди бути готовими відкинути теорії, які не пройшли тестування. Крім того, навіть найкращі з теорій все одно слід розуміти лише як гіпотези: цікаві, вдалі, добре перевірені, але лише гіпотези, а не остаточно підтверджені теорії.

Програма фальсифікаціонізму висуває досить прості, але разом із тим дуже строгі вимоги до оцінки наукової діяльності. Існують вагомі причини, які ускладнюють пряме застосування методології фальсифікаціонізму в економічній науці. По-перше, кожна гіпотеза припускає, що деякі умови приймають незмінними, проте кількість евентуальних умов може бути дуже великою і вони не завжди піддаються точному визначенню. По-друге, в економічній теорії немає добре підтверджених універсальних законів, а ті, які існують, мають або статистичну форму, або є лише тенденціями, «без будь-яких універсальних констант». Далі для перевірки теорії потрібно побудувати її модель, однак фактично кожна теорія може бути представлена низкою різноманітних моделей. І на завершення: дані,

¹ Blaug M. The Methodology of Economics: Or How Economists Explain. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511528224>.

потрібні для будь-якої емпіричної перевірки теорії, можуть лише приблизно відповідати концептам теорії, що перевіряють. Певна річ, схожу ситуацію можна спостерігати й у природничих науках (хоча, можливо, і не такою мірою) з огляду на існування тези Дюгема – Квайна, яка свідчить про логічну неможливість остаточного спростування будь-якої теорії. На думку М. Блауга, вихід із цієї дилеми один: накласти обмеження на те, що К. Поппер називає «імунізуючими страгатагемами», які використовують лише для захисту теорій від емпіричних спростувань¹.

Саме через те, що вчені ніколи не дотримуються в реальності та ніколи не могли б дотримуватись послідовно зазначених вимог, М. Блауг визнає потребу в послабленні радикалізму методології К. Поппера. У підсумку в специфічній версії фальсифікаціонізму М. Блауга від методологічних рекомендацій К. Поппера залишається тільки вимога для вчених бути критичними та завжди прагнути тестувати свої теорії. А головну вимогу придатності теорії до фальсифікації М. Блауг тлумачить лише як певну регулятивну настанову для будь-якого справжнього наукового дослідження.

1.4.3. Сучасні методологічні проблеми економічної науки

Реалізм. Хоча науковий реалізм є домінантною позицією у філософії науки, дискусії щодо реалізму / антиреалізму постійно виникають як у нових контекстах, так і в нових формулюваннях. Реалізм не є уніфікованою доктриною та має різні формулювання й аспекти обговорення. Як можна поставити це питання в контексті економічної науки?

Можливі два підходи. Перший полягає в тому, що потрібно визначити деякі риси філософської (метафізичної або методологічної) позиції, потім перевірити, чи відповідає ситуація в науці такій позиції, і якщо так, то можна вважати ідеї правильними. Таку стратегію було прийнято, приміром, у традиційній філософії науки часів логічного позитивізму та фальсифікаціонізму К. Поппера. Другий підхід передбачає визначення філософом деяких суттєвих рис конкретної дисципліни, пов'язаних із філософською позицією, і порівнянні цих рис із комплексом ідей, обумовлених філософською позицією. Залежно від результату він відкидає чи модифікує свою позицію відповідно до реальної ситуації в науці. Якщо перший, традиційний

¹ Blaug M. The Methodology of Economics: Or How Economists Explain. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511528224>.

підхід можна назвати «підходом згори» (*top-down approach*), то другий отримав назву «підхід від науки» (*bottom-up approach*). Останній репрезентує натуралістичну позицію сучасної філософії спеціальних наук і сучасної філософії економіки. Стратегію «підходу знизу» застосував У. Макі для прояснення тлумачення теми реалізму в економічній науці.

Економісти зазвичай говорять про реалізм припущень економічної теорії. Доцільно надати подальше розрізнення поняттям «реалізм» і «реалістичність». Термін «реалістичність» відсилає до констатації факту відношення припущень економічної теорії, моделей економічної теорії до реальних ситуацій економічного життя, які вони покликані репрезентувати. Реалізм – філософська позиція, пов'язана з конкретною низкою метатеоретичних настанов щодо визначення онтологічного статусу цілого класу неспостережуваних об'єктів сучасної науки. Реалістичність, як її тлумачать економісти, – це характеристика конкретної теорії чи моделі як способу репрезентації певної площини дійсності. При моделюванні завжди виникають питання про подібність між моделлю і модельованим об'єктом.

Моделі. Моделі – це «системи-субститути», які досліджують безпосередньо для непрямого здобуття інформації про системи в реальному світі. Економічний експеримент – спроба ізолювати фрагмент світу, контролюючи каузально значимі чинники, що перебувають поза межами цього фрагмента. Окремі теоретичні моделі – «уявні» експерименти і багато експериментів є «матеріальними» моделями. Основна відмінність між ними полягає в тому, що в одному випадку ізоляція ґрунтується на передумовах, а в другому – на матеріальних, фізичних маніпуляціях. Так тема моделей в інтерпретації У. Макі підводить нас до іншої важливої теми сучасної економічної методології – теми експерименту.

Методологія експерименту. Історія експерименту в економічній науці. Останнім часом навколо концепції експерименту в галузі економіки відбувається нетривіальна дискусія, зміст якої полягає в такому. З одного боку, упродовж усієї історії дисципліни спостерігається тривалий опір щодо можливості експерименту в економіці. Проте остатнім часом ситуація істотно змінилася завдяки зростанню нової царини економіки – поведінкової економіки, та появи нейроекономіки, для яких експеримент є головним засобом дослідження. Фактично офіційним визнанням поведінкової економіки як важливої складової економічної науки стало присвоєння у 2002 р. її засновниками Д. Канеману та В. Сміту Нобелівської премії з економіки. Лабораторні результати справді можуть стимулювати

розвиток економічної теорії, подібно до того, як вони стимулюють розвиток природничих дисциплін. Крім того, в економіці поняття експерименту не обмежується лабораторним експериментом. Засоби, до яких вдаються економісти, можна кваліфікувати як експериментальні лише в обмеженому розумінні. Такими є експерименти в розробленні економічних політик (*economic policies*), які вочевидь становлять джерело нового знання, або уявні експерименти, або дослідження різноманітних сценаріїв шляхом порівняльного аналізу статистичних даних та комп'ютерної симуляції теоретичних і кількісних моделей. Стає зрозумілим, що поняття експерименту в економіці складне й неоднозначне, потребує розвинених методологічних засобів для свого аналізу. Очікують на подальше методологічне розроблення також тем, пов'язаних з питаннями про те, як моделювати експерименти в економіці, як тлумачити їхні результати та як ці результати можна узгодити з прогнозами теорії раціонального вибору. Утім, методологію та філософію експерименту розроблено переважно на матеріалі експериментальної практики природничих дисциплін. Специфіка експерименту в економіці (як і загалом у соціальних дисциплінах), можливості, межі й евристична цінність його застосування потребують подальших філософсько-методологічних досліджень на сучасному етапі розвитку як економіки (і соціальних дисциплін загалом), так і філософії науки.

Запитання до теми

1. Опишіть основні положення методологічної програми Дж.-Ст. Мілла.
2. Проаналізуйте основні положення методологічної програми фальсифікаціонізму М. Блауга.
3. З'ясуйте зміст методології інструменталізму М. Фрідмана.
4. Надайте визначення головних методологічних проблем економічної науки сучасної доби.

Методологічні рекомендації для самостійної роботи студента

1. Потрібно знати основні методологічні категорії підрозділу: *позитивна та нормативна економічна наука; інструменталізм та реалізм в економічній науці; методологічна програма "витонченого" фальсифікаціонізму М. Блауга; модель та експеримент в економічній науці.*

2. Згідно з програмою курсу потрібно ознайомитись із програмною статтею М. Фрідмана «*Методологія позитивної економічної науки*» (праця (3) зі списку рекомендованої літератури).

3. Для більш глибокого ознайомлення з особливостями методологічних рекомендацій проведення експерименту в економічній науці доцільно звернутися до праці (1, розділ 7), а також до праць (4) та (2) зі списку рекомендованої літератури.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

1. Blaug M. *The Methodology of Economics: Or How Economists Explain*. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511528224>.

2. Cartwright N. *Nature's Capacities and Their Measurement*. Oxford : Clarendon, 1989.

3. Friedman M. *The Methodology of Positive Economics. Essays in Positive Economics*. Chicago : University of Chicago Press, 1953. P. 3–43.

4. Guala F. *The Methodology of Experimental Economics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614651>.

5. McCloskey D. N. *The Rhetoric of Economic Science: Essays on Methodology*. Boston, 1983.

6. Mill J. S. *On the Definition of Political Economy; and on the Method of Investigation Proper to it. Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*. London : Longmans, 1844. P. 86–118.

7. Hands D. W. *Reflection Without rules: Economic Methodology and Contemporary Science Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511612602>.

8. Hausman D. M. *The Inexact and Separate Science of Economics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511752032>.

9. *The Bloomsbury Companion to the Philosophy of Science* / ed. by S. French, J. Saatsi. New York : Continuum, 2014.

10. *The Oxford Handbook of Philosophy of Economics* / ed. by H. Kincaid, D. Ross. New York: Oxford University Press, 2009.

Розділ 2

ОСНОВИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

- 2.1. Інтелектуальна, творча діяльність та її місце в соціально-економічному розвитку суспільства.
- 2.2. Система відносин інтелектуальної власності.
- 2.3. Авторське право та суміжні права.
- 2.4. Комерціалізація результатів інтелектуальної діяльності.

Для майбутнього економіста, менеджера, керівника підприємства розуміння засад інтелектуальної власності (ІВ) є базовою стратегічною компетенцією, оскільки розвиток інтелектуального капіталу підприємства та формування портфеля інтелектуальної власності становлять фундаментальну основу для забезпечення інноваційної моделі розвитку як окремої організації, так і держави в цілому. Сучасні фахівці мають бути готові адаптувати та модернізувати бізнес-стратегію компанії у відповідь на глобальні виклики ринку.

Утвердження цивілізованих відносин у сфері інтелектуальної діяльності є важливим кроком на шляху європейської інтеграції, без якого Україна буде змушена на довгі роки залишатися сировинним придатком та постачальником дешевої робочої сили для інших країн. Глибоке розуміння студентами важливості дотримання та захисту прав ІВ є запорукою для створення цивілізованого ринкового середовища в Україні. На наш погляд, тільки завдяки встановленню чітких правил гри для населення та бізнесу у сфері власності загалом, у т. ч. у сфері інтелектуальної власності, можливе формування такого середовища, де науковці, винахідники, автори, творці, підприємці та споживачі повною мірою зможуть розкрити свій творчий і комерційний потенціал.

У практичній діяльності важливим завданням для спеціаліста є примноження та захист активів організації. Розуміння інструментів для управління правами інтелектуальної власності дає змогу своєчасно й ефективно реагувати на прояви недобросовісної конкуренції, захищати нематеріальні активи від недобросовісних конкурентів, від неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності компанії третіми особами.

2.1. Інтелектуальна, творча діяльність та її місце в соціально-економічному розвитку суспільства

- 2.1.1. Поняття інтелектуальної творчої діяльності, її види. Результати творчої діяльності як об'єкт економічних відносин та правовідносин.*
- 2.1.2. Інтелектуальний капітал.*
- 2.1.3. Сучасні концепції права інтелектуальної власності.*
- 2.1.4. Поняття та зміст інтелектуальної власності як економіко-правової категорії. Економіка інтелектуальної власності.*

2.1.1. Поняття інтелектуальної творчої діяльності, її види. Результати творчої діяльності як об'єкт економічних відносин та правовідносин

Інтелектуальна власність у широкому розумінні є правами на результати інтелектуальної творчої діяльності. Відповідно, *інтелектуальна творча діяльність* визначається як цілеспрямована розумова діяльність людини, результатом якої є створення принципово нового, унікального.

Творчість – складна, багатогранна категорія, тому існує багато різноманітних концепцій та підходів до визначення творчості. У сучасній теорії розуміння природи творчості зазнало суттєвої еволюції. Якщо класичні філософські підходи часто трактували творчість як непередбачуваний спалах ірраціональної інтуїції, «божественне осяяння» чи дар, то сучасна управлінська наука переводить цю категорію у прагматичну площину. Провідне місце тут посідає теорія корпоративної креативності (Corporate Creativity), що розглядає творчий потенціал людини як стратегічний, відтворюваний та керований ресурс підприємства.

Творчість – це спосіб самобуття людини, ствердження, відтворення, розвитку себе як людини. Вона є суспільно зумовленою, має спадкоємний характер, здійснюється через використання всієї попередньої культури людства, яка охоплює не тільки суму речей та ідей, а й можливості подальшого розвитку, що втілюється в постійній зміні історичних форм людського світу.

У контексті управлінської діяльності творчість (корпоративна креативність) – це цілеспрямований, системний процес генерування нових, оригінальних та прикладних (корисних) ідей, методів, бізнес-моделей або продуктів, які мають на меті ефективне розв'язання конкретних завдань організації, здатні трансформуватися в інновації та

забезпечувати компанії стійкі конкурентні переваги й додаткову економічну цінність на ринку. Таким чином, для менеджера ключовими критеріями творчого результату є не лише його новизна та унікальність, а й корисність (ринкова придатність) та здатність до комерціалізації.

Творчість людини може мати художній або технічний характер. З часів Аристотеля вважається, що саме творчість є рушійною силою розвитку нашої цивілізації. Р. Декарт стверджував: «Немає нічого ні настільки далекого, що не можна було досягти, ні настільки таємного, чого не можна було б відкрити»¹.

Результати художньої творчості спрямовані на розвиток культури та мистецтва в гуманітарній сфері, сприяють розкриттю внутрішнього світу людини, впливають на формування її світогляду. Результати технічної творчості використовуються у сфері виробництва, сприяють підвищенню його технічного рівня, рентабельності, конкурентоспроможності товарів або послуг тощо. Як художні, так і винахідницькі творчі здібності розвиваються тільки в праці людини. Відповідно, результатом художньої творчості можуть бути літературні та художні твори, твори мистецтва, твори науки. Результатом технічної творчості можуть бути винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції тощо.

Оскільки творчість, насамперед наукова, художня, пов'язана зі створенням певного нового продукту, який оцінюється суспільством, автор, творець, прагнучи надати йому користь, а також отримати особисте задоволення і престиж, намагається створити продукт якомога вищої якості.

Теорія корпоративної креативності спростовує міф про те, що творчістю неможливо керувати. В умовах сучасного бізнесу креативність команди – це структурований процес, архітектуру якого вибудовує менеджмент компанії. Управління цим процесом здійснюється через створення відповідного інноваційного екосередовища та охоплює кілька стратегічних рівнів. На рис. 2.1 представлено основні стратегічні рівні творчості.

¹ Декарт Р. Міркування про метод (щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках). *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 37–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2015_2_8.

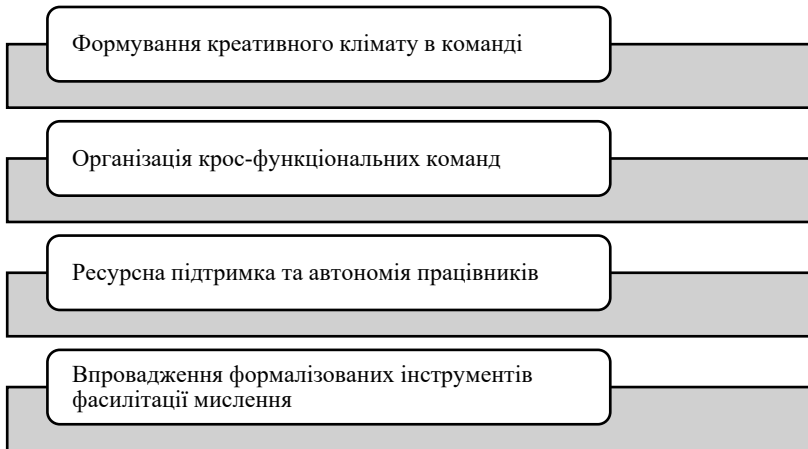

Рис. 2.1. Стратегічні рівні творчості як процесу управління

Джерело: розроблено авторкою на основі: Torrance E. P. The Torrance Test of creative thinking: Technical-norm manual. Princeton, NJ: Personal Press, 1974; Goleman D. Working with emotional intelligence. New York : Bantam Books, 1998.

Інтелектуальна та розумова діяльність сучасної людини активно втілюється в інноваційних розробках і продуктах, предметах творчості та мистецтва, які користуються попитом на ринку, що дає змогу отримати економічні вигоди або економію на витратах його власнику.

Для забезпечення справедливого та ефективного розподілу доходів у постіндустріальній економічній системі, а також створення відповідної мотиваційної бази для її суб'єктів, які займаються розумовою та творчою діяльністю, необхідні:

- дієві механізми правового захисту об'єктів інтелектуальної власності;
- унеможливлення привласнення чужих результатів розумової та творчої діяльності,
- протидія їхньому несанкціонованому використанню і розповсюдженню, що забезпечується через систему особистих немайнових та майнових прав інтелектуальної власності, які буде розглянуто далі.

У сучасному менеджменті для активації корпоративної креативності та перетворення мислення на прикладний інструмент створення комерційно цінних об'єктів інтелектуальної власності використовуються такі методології:

- **Дизайн-мислення (Design Thinking).** В основу цього підходу покладено глибоке вивчення реальних потреб кінцевого споживача через експертну емпатію. Команда проходить чіткі керовані етапи: емпатія (дослідження користувача), фокусування (визначення структури ключової проблеми), генерація ідей (пошук рішень), прототипування (створення швидких, низькобюджетних моделей продукту) та тестування. Це дає змогу менеджерам мінімізувати фінансові ризики перед виведенням інновацій на ринок.

- **Agile-методи.** Це концептуальний підхід до управління проєктами та створення інноваційних продуктів, який базується на ітеративному або покроковому генеруванні цінності, тісній взаємодії з клієнтом та постійній адаптації до змін ринкового середовища. Застосовуються системи управління проєктами та інноваційними розробками, зокрема методи Scrum та Kanban. Scrum як метод призначений для організації командної роботи над складним інноваційним продуктом, коли масштабний процес розбивається на чіткі фіксовані спринти, кожен з яких обов'язково завершується створенням працюючого, комерційно цінного бізнес-продукту. Якщо Scrum поділяє інноваційний процес на фіксовані часові цикли (спринти), то Kanban фіксується на безперервному, плавному та максимально ефективному потоці створення цінності. Цей інструмент спрямований на зниження операційних втрат, ліквідації «вузьких місць» у бізнес-процесах і оптимізацію завантаження людського капіталу підприємства. Згадані методи стимулюють командну креативність через ітеративний характер роботи. Креативність активізується під час регулярних спринтів, щоденних синхронізацій і ретроспективних сесій, коли команда аналізує помилки, миттєво адаптує продукт до мінливих вимог ринку та спільно шукає нестандартні управлінські й технологічні рішення.

- **Теорія розв'язання винахідницьких завдань (TRIZ; TRIZ).** На відміну від інтуїтивних методів, TRIZ є чітко алгоритмізованою, прагматичною інженерно-менеджерською методологією. Цей підхід базується на законах розвитку технічних та організаційних систем і пропонує понад 40 евристичних прийомів для виявлення й усунення внутрішніх суперечностей. Наприклад, коли покращання одного параметра системи призводить до неприпустимого погіршення іншого, TRIZ дає менеджерам та R&D-фахівцям можливість відмовитися від неефективного методу спроб і помилок і цілеспрямовано виходити на рівень патентоздатних винаходів і корисних моделей.

- **Мозковий штурм (Brainstorming).** Класичний, але модернізований метод командного генерування ідей, що базується на принципі

повного розведення в часі етапів генерації та критики. На першому етапі менеджер виконує роль фасилітатора, стимулюючи максимальну кількість ідей, навіть найфантастичніших чи абсурдних (діє правило: «кількість породжує якість»). Будь-яка оцінка чи критика суворо заборонені, щоб не блокувати мислення учасників. На другому етапі залучаються аналітичні інструменти для селекції, оцінки, комбінування та менеджерської валідації напрацьованого матеріалу. Сучасні модифікації методу, наприклад, «записування ідей» (Brainwriting) чи зворотний мозковий штурм, мінімізують психологічний тиск лідерів і допомагають розкритися кожному члену команди.

Впровадження таких інструментів перетворює інтелектуальну діяльність персоналу з абстрактного, неконтрольованого феномену на системну корпоративну фабрику інновацій, результати якої стають комерційно цінними об'єктами промислової власності та авторського права компанії.

Інтелектуальна творча діяльність може бути представлена такими видами:

- творчість мислення, розуміння і філософського узагальнення ;
- світоглядна творчість;
- творчість пізнання і осягнення
- творчість художня;
- творчість технічна;
- наукова творчість (діяльність);
- комерційна (ділова) творчість.

Для здобувачів вищої освіти становить інтерес насамперед наукова творчість (діяльність). Згідно зі ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», *наукова діяльність* – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Результатом наукової діяльності є наукова (науково-технічна) продукція, що представляє собою науковий та науково-технічний (прикладний) результат, призначений для реалізації¹.

Науковий результат – нове наукове знання, одержане у процесі наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації. Науковий результат може мати форму звіту, опублікованої наукової статті, наукової доповіді, монографічного дослідження, проекту нормативно-

¹ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19/ed20260921#n30>.

правового акта, нормативного документа, наукового програмного забезпечення, дослідницьких даних, бази даних або науково-методичних документів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову, тощо¹.

Наукову діяльність (табл. 2.1) умовно можна класифікувати як:

- науково-технічну;
- науково-інформаційну;
- науково-організаційну;
- науково-педагогічну діяльність.

Таблиця 2.1

Класифікація наукової діяльності

Види наукової діяльності	Характеристика	Управлінська складова
<i>Науково-технічна діяльність</i>	Наукова діяльність, спрямована на одержання й використання нових знань для розв'язання технологічних, інженерних, економічних, соціальних та гуманітарних проблем, основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки	Управління корпоративними R&D-департаментами (НДДКР). Менеджер організовує процес трансформації прикладних результатів у комерційний продукт, оцінює його патентоздатність (визначення потенційних винаходів, корисних моделей), координує роботу з виведення технології на ринок та мінімізує ризики на небезпечній стадії «Долини смерті»
<i>Науково-інформаційна діяльність</i>	Сукупність дій, спрямованих на задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави в науково-технічній інформації, що полягає в її збиранні, аналітично-синтетичній обробці, фіксації, зберіганні, пошуку й поширенні	Управління знаннями (<i>Knowledge Management</i>). Включає сканування та аналіз патентного ландшафту (<i>Patent Landscape</i>) для оцінки активності конкурентів, моніторинг технологічних трендів ринку та захист конфіденційної інформації компанії через механізм комерційної таємниці (<i>Trade Secrets</i>)

¹ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19/ed20260921#n30>.

Закінчення табл. 2.1

Види наукової діяльності	Характеристика	Управлінська складова
Науково-організаційна діяльність	Діяльність, спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності	Управління інноваційними проєктами (<i>Innovation Project Management</i>). Застосування гнучких методологій (<i>Agile, Scrum, Kanban</i>) для координації крос-функціональних творчих команд. Менеджер забезпечує захист інтелектуальних прав авторів проєкту, адмініструє бюджети розробок, залучає венчурне фінансування та гранти
Науково-педагогічна діяльність	Педагогічна діяльність в університетах, академіях, інститутах та закладах післядипломної освіти, що пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю	Розвиток людського капіталу (<i>Human Capital</i>) та модель відкритих інновацій (<i>Open Innovation</i>). Менеджер налагоджує стратегічне партнерство бізнесу з університетами й стартап-школами, координує трансфер знань через університетські R&D-центри та впроваджує програми безперервного навчання для підвищення креативного потенціалу персоналу

Джерело: складено авторкою на основі: Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19/ed20260921#n30>.

Успішний менеджер інновацій повинен мати всі компетенції у сфері наукової діяльності: від розуміння суті розроблення до захисту інформації, побудови Scrum-процесу в команді та залучення молодих талановитих науковців з університетського середовища.

2.1.2. Інтелектуальний капітал

Характерною ознакою розвитку глобальної економіки на сучасному етапі є домінування інноваційної діяльності та інтелектуального капіталу як факторів, що забезпечують конкурентні переваги вищого

порядку для суб'єктів ринкових відносин. На сьогодні важко уявити собі компанію, яка б не використовувала у своїй діяльності інтелектуальний капітал і нематеріальні активи. Часто їх ототожнюють, але насправді це різні категорії. Розглянемо їх детальніше.

Інтелектуальний капітал – це різновид капіталу, що охоплює сукупність знань, досвіду, інформації, інтелектуальних ресурсів, права інтелектуальної власності, що можуть бути оцінені, беруть участь у створенні цінностей та здатні приносити прибуток їхньому власнику. Поняття *нематеріальні активи* теж включає права інтелектуальної власності, але крім цих прав охоплює майнові права (права користування земельними ділянками, природними ресурсами, водними об'єктами), відкладені та відстрочені витрати (це організаційні витрати, наприклад гонорари юристам за складання засновницьких документів, послуги за реєстрацію фірми, плата за ліцензію тощо), гудвіл фірми (вартість ділової репутації фірми).

Дослідженню формування, розвитку та реалізації інтелектуального капіталу в різний час присвятили праці такі відомі економісти як: Е. Брукінг, З. Гріліхес, М. Кастельс, Г. Менш. Підґрунтям теорії інтелектуального капіталу стала теорія людського капіталу, основоположниками якої були Т. Шульц, Е. Денісон та Г. Беккер, нобелівські лауреати, що запропонували визначення людського капіталу. Проблемами управління інтелектуальним капіталом займалися Д. Аакер, Т. Амблер. Серед українських вчених, чий праці присвячено різним аспектам формування цілісної концепції інтелектуального капіталу, можна виокремити: В. Базилевича, Ю. Бажала, О. Бутнік-Сіверського, А. Василика, В. Вірченка, В. Гейця, О. Кендюхова, П. Цибульова, А. Чухна та ін.

Формування інтелектуального капіталу потрібно розглядати в контексті розвитку концепції економіки знань, яка сформувалася, у свою чергу, на основі неокласичної теорії економічного зростання та сучасних теорій економічного розвитку (табл. 2.2). Інноваційні процеси в економіці знань забезпечують такі інститути¹:

- діяльність яких має на меті підготовку людського капіталу та сприятливого інформаційного середовища;
- що беруть безпосередню участь у створенні, комерціалізації та використанні нового знання;
- спрямовані на забезпечення інноваційної діяльності матеріальними ресурсами.

¹ Краус Н. М. Інноваційна економіка в глобалізованому світі: інституціональний базис формування та траєкторія розвитку: монографія. Київ : Аграр Медіа Груп, 2019. 492 с.

Таблиця 2.2

Характеристика економічного розвитку суспільства

Автор	Концепція	Характеристика
Д. Белл, П. Друкер	Мережева економіка	Мережева системно організована багаторівнева просторова структура взаємовідносин в Інтернеті між економічними агентами
І. Нонака, Х. Такеучі	Нова економіка	Економічна система, в якій єдиним надійним, рушійним та детермінуючим джерелом тривалих конкурентних переваг організації стають не матеріальні ресурси, капітал чи дешева робоча сила, а знання
Ю. Бажал, В. Гесць, Ф. Махлуп	Економіка знань	Економіка, що ґрунтується на використанні та примноженні знань, інтелектуального капіталу, що перетворюються на самостійні фактори виробництва, формують економічний успіх та багатство як окремих суб'єктів господарювання, так і національних економік

Джерело: розроблено авторкою на основі: Корпоративне управління в Україні: стратегії, інновації, інвестиції / І. О. Борисюк, Н. М. Чигасова, Г. С. Григорев та ін. ; за ред. В. І. Щелкунова, Г. В. Жаворонкової. Київ : Наукова думка, 2008. 415 с.

Через глобальні зрушення в розвитку міжнародної економічної системи, що відбуваються на фоні зміни структури національних економічних систем, інституціоналізації глобального інформаційного простору, розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які дали змогу кожному індивіду отримати вільний доступ до накопичених людством протягом історії його існування інформації та знань, чітко простежується тенденція до зростання ролі та значення інтелектуального капіталу в економічному розвитку.

Сам термін «інтелектуальний капітал» (від лат. *Intellectualis capitalis* – розумовий, головний або головне пізнання) вперше було запропоновано Дж. Гелбрейтом у 1969 р.¹ Проте справжній інтерес до теорії інтелектуального капіталу виник в 90-ті роки ХХ ст. після виходу праці З.Гріліхеса, де він уперше звернув увагу наукової спільноти на різницю між ринковою вартістю корпорації і

¹ Шульга О. В. Інтелектуальний капітал: сутність та напрями використання. *Економічний вісник Дніпровської Політехніки*. 2023. № 4. С. 28–34. URL: <https://doi.org/10.33271/ebdut/84.028>.

відтворювальною вартістю її активів, коригованою з урахуванням фактора «діючого підприємства». Ця різниця, на думку З. Гріліхеса, формується за рахунок нематеріальних активів та цінностей корпорації. Значна роль у подальшій популяризації терміна «інтелектуальний капітал» належить Е. Брукінгу та Т. Стюарту. На початку 80-х років XX ст. відрив ринкової капіталізації від цінності матеріальних активів компанії швидко зростає. Причина такого явища полягала саме у зростанні вартості нематеріальних активів у ринковій вартості підприємства, натомість для багатьох галузей актуальним став тренд скорочення вартості матеріальних активів. Цей тренд потребував подальшого дослідження. Карл-Ерік Свейбі в 1990 р. запропонував термін «менеджмент знань». У 1990 р. Т. Стюарт у своїх статтях визначає «інтелектуальний капітал» як суму всього, що знають працівники компанії і що надає конкурентну перевагу на ринку. У середині 1990-х років компанія Scandia вперше ввела новий додаток (*Intellectual Capital Accounts*) до річного звіту, в якому представила свій інтелектуальний капітал за 112 показниками

У сучасній економічній літературі виокремлюють такі підходи до аналізу сутності інтелектуального капіталу¹:

- визначення через розкриття його структури (єдність людського і структурного капіталів; сума нематеріальних активів фірми; сукупність людського та машинного інтелектів);

- визначення через аналіз його призначення, специфічної ролі, яку він відіграє у процесі суспільного відтворення (формалізований і зафіксований інтелектуальний матеріал, призначений для виробництва більш цінного майна; знання, що використовуються для здобуття конкурентних переваг);

- визначення через усталене розуміння сутності категорії капіталу як певного вкладення (цінності, ресурсу), що уможливорює отримання доходу (знання, здатні приносити прибуток; інтелектуальні ресурси підприємства, здатні створювати нову вартість, забезпечувати дохід тощо). На думку відомого американського дослідника Т. Стюарта, перетворення інтелекту на капітал означає здатність отримувати дохід завдяки комерційному використанню інтелекту.

Серед науковців поширене визначення інтелектуального капіталу як інтелектуального потенціалу, активно використовуваного суб'єктами господарювання з метою отримання доходу в процесі економічного розвитку.

¹ Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. 671 с.

2.1.3. Сучасні концепції права інтелектуальної власності

Сучасна доктрина інтелектуальної власності широко представлена як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі. Охорона у сфері прав інтелектуальної власності здійснюється на засадах принципу національного режиму, що означає надання національного режиму законодавством держави, в якій вимагається захист цих прав, тобто такого ж обсягу прав іноземців щодо забезпечення інтелектуальної власності, як і власних громадян. Розглянемо окремі сучасні концепції права інтелектуальної власності, їхні основні характеристики та норми (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Огляд сучасних концепцій прав інтелектуальної власності

Види концепції права ІВ	Характеристика	Практичне застосування в менеджменті
<i>Міжнародне публічне право інтелектуальної власності</i>	Фокусується на інструментах та інститутах, створених державами для регулювання транскордонного використання ІВ. Норми міжнародного публічного права переважно викладено в договорах між державами. Сучасний стан міжнародних угод у сфері ІВ свідчить про те, що ці угоди встановлюють єдині матеріально-правові норми, сприяють уніфікації права у цій галузі, надають для іноземних власників цих прав рівний режим з вітчизняними, полегшують захист їхніх прав від усіляких порушень. Вони забороняють дискримінацію щодо іноземних власників ІВ, спрощують реєстрацію прав ІВ за кордоном та встановлюють мінімальні стандарти захисту та правозастосування для цих власників. Водночас не торкаються основ поняття територіальності прав ІВ; не змінюють приватноправового	<i>Стратегічне планування міжнародної експансії.</i> Розуміння принципу територіальності та уніфікованих стандартів (наприклад, Угоди ТРІПС) дає змогу менеджеру тверезо оцінювати ризики копіювання технологій за кордоном. Керівник використовує міжнародні системи (Мадридську систему для торговельних марок, Договір про патентну кооперацію (РСТ) для пакетної реєстрації прав у десятках країн одночасно, що суттєво оптимізує бюджет R&D-департаменту на захист брендів та винаходів під час виходу на нові географічні ринки

Продовження табл. 2.3

Види концепції права ІВ	Характеристика	Практичне застосування в менеджменті
	характеру відносин між власником ІВ і будь-якою особою, яка використовує об'єкт, що охороняється. Ці договори часто є глобальними рамками стандартів, які держави-учасниці зобов'язані відповідно до міжнародного публічного права впроваджувати у свої внутрішні закони, охорона ІВ та правозастосування, як і раніше, великою мірою залежать від внутрішнього приватного права. За структурою підходи міжнародного публічного права до ІВ демонструють основний принцип територіальності та приватноправовий характер охорони ІВ	
<i>Міжнародне приватне право інтелектуальної власності (колізійне право)</i>	Регулюють відносини у сфері юрисдикції судів та органів альтернативного вирішення спорів, застосовне законодавство та правозастосування судових рішень і арбітражних рішень у транскордонних ситуаціях, пов'язаних з ІВ. Норми міжнародного приватного права безпосередньо стосуються власника ІВ, конкурента або користувача інтелектуальної власності. Його норми є частиною основних відносин приватного права	<i>Управління правовими ризиками та вирішенням конфліктів.</i> Коли компанія провадить транскордонну діяльність, вона неминуче стикається з ризиком патентних позовів або крадіжки авторських прав іноземними конкурентами. Менеджер використовує колізійне право для мінімізації судових витрат, заздалегідь прописуючи у ЗЕД-контрактах застереження щодо вибору юрисдикції та залучення міжнародного комерційного арбітражу

Закінчення табл. 2.3

Види концепції права ІВ	Характеристика	Практичне застосування в менеджменті
		(наприклад, Арбітражного центру BOIB), забезпечуючи захист активів компанії у звичній та передбачуваний правовій площині
<i>Транснаціональне право інтелектуальної власності</i>	Це специфічне для міжнародного приватного права вираження свободи контракту, що виходить за рамки національних кордонів, встановлених приватними суб'єктами, у таких сферах, як: торгівля, спорт, будівництво та транспорт. Ці норми є міжнародними, навіть незважаючи на те, що їхнє виконання часто має покладатися в певний момент на внутрішні (санкціоновані державою) правила та інститути. Таким чином, подальше розуміння міжнародного права ІВ розглядає транснаціональні правопорядки, встановлені приватними суб'єктами в їхніх відносинах з іншими приватними суб'єктами щодо використання ІВ	<i>Побудова глобальних гнучких бізнес-моделей.</i> Менеджмент використовує принцип свободи контракту для розгортання мережевого бізнесу: міжнародного франчайзингу, ліцензійних пулів або аутсорсингу розробок програмного забезпечення. Замість підлаштування під кожне окреме локальне законодавство топменеджери формують власні правила гри всередині корпоративної екосистеми (через жорсткі угоди про конфіденційність NDA, ліцензійні контракти, стандарти якості), що дає змогу швидко масштабувати бізнес без бюрократичних затримок

Джерело: розроблено авторкою.

У світі активно розвивається рух за вільне використання прав інтелектуальної власності. Наприклад, відомий аргентинський юрист та економіст, один із провідних світових експертів у галузі права інтелектуальної власності, інноваційної політики та доступу до ліків

Карлос Марія Корреа виступає за вільний доступ і використання наукових знань¹. На його думку, це є фундаментальним принципом наукового розвитку. Дослідникам потрібен вільний доступ до попередніх прав ІВ, щоб тестувати свої гіпотези й спиратися на попередні висновки. Будь-який бар'єр на шляху доступу до знань може сповільнити або перешкодити прогресу в цьому напрямі. З цієї причини, на думку К. М. Корреа, відкритість і доступність наукових даних є ключовим питанням для вчених у всіх дисциплінах. Але виникає управлінська дилема: закриті інновації проти відкритих інновацій. І досвідчений менеджер має розуміти, коли компанії вигідно агресивно захищати права ІВ (стратегія «патентової фортеці»), а коли – відкривати коди чи знання, на зразок Open Source бізнес-моделей, щоб сформувати навколо свого продукту ринкову екосистему та залучити сторонніх розробників.

Натомість нерідко реалізується політика заохочення патентування, зокрема університетами. Багато як розвинутих країн, так і тих, що розвиваються, запровадили політику заохочення або обов'язкового патентування університетами та іншими установами, які є бенефіціарами державного фінансування досліджень. Особливо на цьому шляху просунулися Китай, Бразилія та Південна Африка.

На поширення такої практики у світі великою мірою вплинув Закон Бея – Доула (Закон про внесення змін до закону про патенти та товарні знаки), прийнятий у США в грудні 1980 р., який дозволяв університетам, малому бізнесу та неприбутковим установам отримувати патенти на результати наукових досліджень, профінансованих за рахунок федерального бюджету. Запровадження такої політики в США пояснювалося очікуванням отримання чистих вигід від захисту та використання результатів досліджень.

Однак здебільшого цієї мети не було досягнуто: у США 84 % університетів, які працюють з офісами з трансферу технологій, «не отримали достатнього доходу від ліцензування, щоб покрити заробітну плату їхнього персоналу з трансферу технологій і судові витрати, за патенти, які вони подають»². Більше того, на Заході суспільство занепокоєне тим, що закон, спрямований на стимулювання досліджень, створив культуру конкуренції між науковцями,

¹ Correa Carlos M. Intellectual Property and Access to Science. *Research Papers*. 2016. No. 69. URL: https://www.southcentre.int/wp-content/uploads/2016/07/RP69_IP-and-Access-to-Science_EN.pdf.

² Valdivia W. D. University Start-Ups: Critical for Improving Technology Transfer. *Brookings*. 2013. URL: <https://www.brookings.edu/articles/university-start-ups-critical-for-improving-technology-transfer/>.

стимулював їх до гонитви за прибутком. В окремих випадках мотив прибутку часто перемагав суто наукові дослідження. Критики наголошували, що замість того, щоб вільно торгувати інформацією для суто наукових цілей, дія закону полягала в спотворенні мотивації дослідників, які до того думали лише про науку. З позиції корпоративного покупця технологій менеджер повинен знати, що купівля прав ІВ у закладів вищої освіти пов'язана з високими трансакційними витратами та ризиками, і вміти оцінювати реальну комерційну придатність академічних розробок до їх придбання. Насправді, перебільшення ролі інтелектуальної власності у сприянні передачі технології університетами може спотворити програму наукових досліджень у майбутньому.

Інша проблема – вільне використання прав інтелектуальної власності для цілей наукового дослідження або з метою освіти. В європейських та інших країнах експериментування з винаходом дозволено навіть у комерційних цілях. Однак у США дослідження без дозволу власника патенту можуть бути лише частково дозволені для наукових цілей. Європейська комісія розробила Рекомендації щодо забезпечення відкритого доступу до наукової інформації та збільшення переваг державних інвестицій у дослідження, що фінансуються в межах Рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» (2014–2020). У Рекомендаціях зазначається, що бачення Європейської комісії полягає в тому, що наукова інформація, яка вже профінансована з державного бюджету, не повинна оплачуватися платниками податків знову щоразу, коли до неї звертаються чи використовують, і вона має принести певну користь європейським компаніям і громадянам. Це означає надання доступу онлайн до наукової інформації, що фінансується державою, без додаткових витрат для європейських дослідників, інноваційних галузей промисловості та громадян, забезпечуючи при цьому довгострокове її збереження. Така позиція Єврокомісії сприяє реалізації стратегії локалізації R&D-центрів в ЄС, оскільки наявність експериментальних винятків у законодавстві ЄС робить європейський простір безпечнішим для проведення корпоративних тестів без ризику миттєвих патентних позовів від конкурентів.

2.1.4. Поняття та зміст інтелектуальної власності як економіко-правової категорії

Існує багато підходів до визначення поняття права інтелектуальної власності та особистих немайнових і майнових прав, що з нього випливають. Розпочнемо з аналізу визначень, запропонованих у міжнародних конвенціях та законодавчих актах України, оскільки саме на їхній основі відбуваються регулювання та захист цих прав. Слід наголосити, що трактування понять може різнитися залежно від специфіки кожного окремого законодавчого акта. Зважаючи на це, розглянемо підходи вітчизняних законотворців та іноземних міжнародних організацій до визначення категорій «інтелектуальна власність», особистих немайнових та майнових прав. Ключові етапи історії розвитку терміна «інтелектуальна власність» відображено на рис. 2.2., а основні завдання – на рис. 2.3

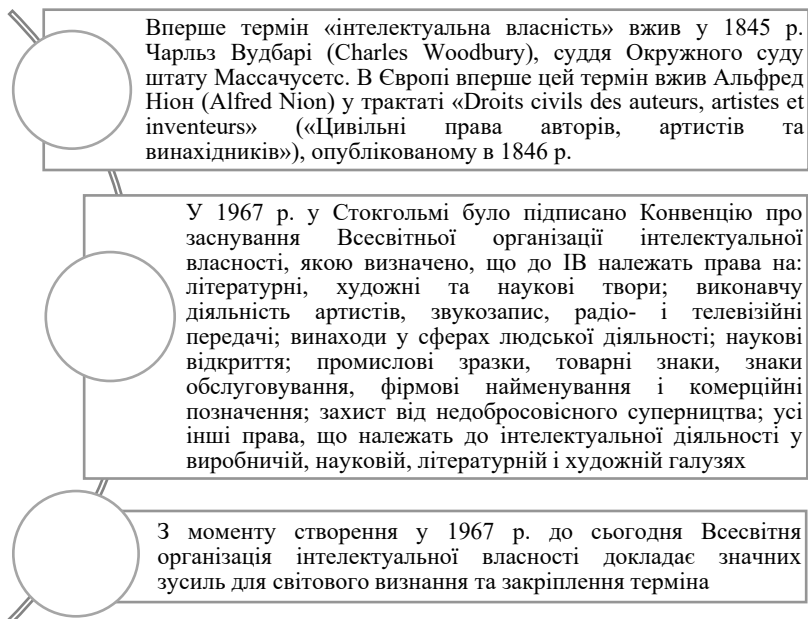

Рис. 2.2. Ключові етапи історії розвитку терміна «інтелектуальна власність»

Джерело: розроблено авторкою на основі: Бабенко В. А. Національна інноваційна система та захист прав інтелектуальної власності України в контексті міжнародних рейтингів. *Економічний простір*. 2018. № 136. С. 86–98. URL: <https://doi.org/10.30838/P.ES.2224.290818.94.212>.

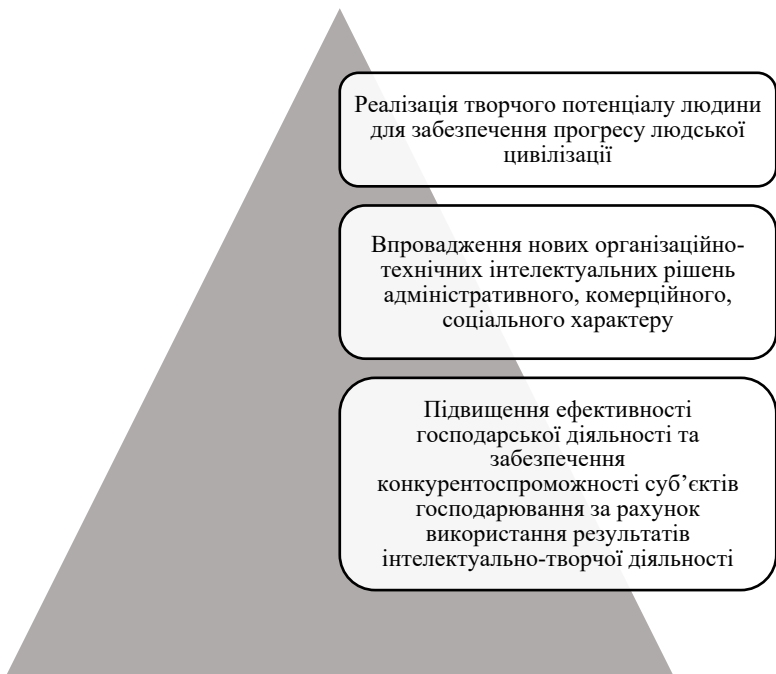

Рис. 2.3. Основні завдання розвитку сфери інтелектуальної власності

Джерело: розроблено авторкою.

З точки зору українського законодавства поняття права інтелектуальної власності закріплено в Конституції України, законах України, Цивільному кодексі України (книга четверта, повністю присвячена праву інтелектуальної власності). Так, п. 1 ст. 418 Цивільного кодексу України встановлює: «Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом»¹. Додатково у ст. 419 ЦКУ розмежовуються традиційне поняття власності та поняття інтелектуальної власності, права на які не є взаємозалежними, що варто пам'ятати.

¹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Права інтелектуальної власності часто називають нематеріальними. Ідея цієї класифікації полягає в тому, що об'єкт права є нематеріальним. Усі права власності встановлюють правовласника в юридичні відносини з іншими. Ключова відмінність між правами на нерухоме майно та правами інтелектуальної власності полягає в тому, що в останньому випадку об'єкт права є нефізичним. Його можна розглядати як абстрактний, а не як фізичний об'єкт, і цілком можливе «володіння» абстрактним об'єктом без володіння конкретним фізичним проявом абстрактного об'єкта.

Об'єктом власності є право на результати інтелектуальної діяльності людини. Це право характеризується подвійною природою: з одного боку, надає його власнику виключну можливість розпоряджатися ним або передавати іншим особам (майнове право), з іншого боку, поряд із майновим правом існує певне духовне право творця на результат творчої праці, так зване право творця, автора. Тобто творець, автор має сукупність особистих немайнових (моральних) прав, що не можуть відчужуватися від їхнього власника через свою природу, та майнових прав. Отже, право інтелектуальної власності становить сукупність майнових прав (володіння, користування, розпорядження) та немайнових прав (на авторство, на недоторканість твору тощо).

Питання захисту немайнових та майнових прав інтелектуальної власності є особливо актуальним для України, оскільки слабкі й недовірені правові механізми їхнього захисту перешкоджають надходженню іноземних інвестицій у перспективні інноваційні галузі національної економіки та гальмують процеси передачі технологій і знань з-за кордону, що негативно позначається на темпах економічного зростання.

Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності не містить чіткого визначення поняття інтелектуальної власності, але надає перелік об'єктів, що підлягають захисту правами інтелектуальної власності. Зіставимо їх з відповідними об'єктами, визначеними в Цивільному кодексі України (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Об'єкти права інтелектуальної власності

Визначені Цивільним кодексом України	Визначені Всесвітньою організацією інтелектуальної власності
<i>Підлягають захисту авторським правом</i>	
Літературні та художні твори	Літературні, художні та наукові твори
Фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; виконання	Виступи артистів, фонограми та трансляції
Комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних)	—
<i>Підлягають захисту як промислова власність (Industrial property)</i>	
Винаходи, корисні моделі, промислові зразки; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення	Винаходи в усіх галузях людської діяльності; промислові зразки
	Товарні знаки, знаки обслуговування, комерційні найменування та позначення
<i>Підлягають захисту як нетрадиційні об'єкти ІВ</i>	
Наукові відкриття	Наукові відкриття
Компонування напівпровідникових виробів	—
Комерційні тасмниці	Захист від недобросовісної конкуренції
Раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин	«Усі інші права, що є результатом інтелектуальної діяльності в галузях промисловості, науки, літератури чи мистецтва»

Джерело: складено авторкою на основі: Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>; Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169.

Зазначені об'єкти доцільніше поділити на дві групи: перша – об'єкти, що підлягають захисту як об'єкти авторського права та суміжних прав, друга – промислова власність. Раціональність такого підходу полягає в тому, що ці дві групи об'єктів характеризуються різними інструментами та принципами охорони прав на них. Наприклад, об'єкти авторського права та суміжних прав, захищаються автоматично згідно з Бернською конвенцією про охорону літературних і художніх творів (далі – Бернська конвенція), тоді як об'єкти промислової власності, що підлягають захисту на підставі Паризької конвенції про охорону промислової власності, мають іншу – неавтоматичну процедуру повноцінної охорони прав на них: на

підставі видачі / отримання охоронних документів, а саме: патентів, реєстрації промислового зразка¹.

Цікаво, що українське законодавство як окремі об'єкти права ІВ зазначає комп'ютерні програми та бази даних. Згідно з підходом Всесвітньої організації інтелектуальної власності і Світової організації торгівлі, комп'ютерні програми у вихідному або об'єктному коді захищаються, як літературні твори за Бернською конвенцією². Відповідно до Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС)³ бази даних є інтелектуальним твором завдяки їхньому відбору та впорядкуванню змісту і захищаються як такі.

Відповідно, сфера дії права інтелектуальної власності охоплює ті об'єкти, які підпадають під категорію «об'єкти прав інтелектуальної власності». У загальному розумінні право інтелектуальної власності охороняє закріплені в законодавчих актах права на результат інтелектуальної діяльності людини в таких сферах: художній, науковій, виробничій, природничій та ін. Нормативно-правова база щодо захисту об'єктів інтелектуальної власності в Україні є розгалуженою – до основних законодавчих актів, що регулюють правові відносини з цього питання належать: Цивільний кодекс України, Закони України «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на зазначення походження товарів», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем». Крім того, інформаційним листом Вищого господарського суду України встановлено перелік міжнародних конвенцій, угод та договорів, які регулюють питання авторського і суміжних прав, а також питання права промислової власності, положення яких підлягають обов'язковому застосуванню при регулюванні відносин інтелектуальної власності. До таких документів належать: Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, Всесвітня конвенція про авторське право, Паризька конвенція про охорону промислової власності, Договір про патентну кооперацію, Договір про

¹ Вірченко В. В. Інтелектуальна власність: теоретичні витoki та економічні імперативи розвитку : монографія. Київ : Ліра-К, 2018. 488 с.

² Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 09.09.1886 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text.

³ Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.

закони щодо товарних знаків, Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності по авторському праву тощо¹.

Іншим практично важливим міжнародним документом з точки зору охорони прав інтелектуальної власності є угода ТРІПС, також відома як Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, що укладена в рамках Угоди про заснування Світової організації торгівлі² і є обов'язковою до ратифікації і виконання усіма членами СОТ. У тексті зазначеної угоди не надається конкретне визначення інтелектуальної власності або об'єктів її права. Однак у п. 2 ст. 1 Частини I угоди міститься твердження: «Для цілей цієї Угоди термін «інтелектуальна власність» означає всі категорії інтелектуальної власності, які підпадають під дію розділів 1–7 Частини II». Відповідні розділи 1–7 охоплюють такий перелік категорій: авторське право та суміжні права (у розумінні Бернської конвенції), торгові знаки, географічні зазначення, промислові зразки, патенти, плани-проекти (топографія) інтегральних мікросхем, захист нерозкритої інформації.

Отже, можна дійти висновку, що світове співтовариство дотримується практичного підходу до тлумачення категорії інтелектуальної власності, визначаючи її через конкретний перелік об'єктів, в яких вона втілюється, але цей перелік рідко буває вичерпним, тому поняття інтелектуальної власності залишається відкритим до трактування. У цілому, зважаючи на широту охоплення правом інтелектуальної власності об'єктів, що підпадають під її категорію, варто погодитися з тим, що такий підхід є раціональним і ефективним з точки зору його практичної цінності. Це пов'язано з тим, що, маючи справу з нематеріальними об'єктами, особливо важливим є забезпечення конкретики та точності в їхніх тлумаченнях і дійсного відношення до права інтелектуальної власності.

Як зазначалося, права інтелектуальної власності характеризуються подвійною природою: у світовій та вітчизняній практиці розмежовуються особисті немайнові (*moral rights / personal non property rights*) та майнові права (*economic rights / property rights*) інтелектуальної власності. У загальному розумінні майнові права дають змогу власникам прав отримувати фінансову винагороду за використання їхніх творів іншими особами, тоді як немайнові права дозволяють авторам і творцям вживати певних дій для збереження та

¹ Про нормативно-правові акти, що регулюють питання, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності : Лист Вищого господарського суду від 20.02.2007 № 01-8/91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8_91600-07#Text.

² Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342#Text.

захисту зв'язку зі своєю роботою. Автор або творець може бути власником майнових прав або може передати їх одному чи кільком власникам авторських прав, зберігаючи при цьому за собою немайнові права¹.

Варто також звернути увагу на факт того, що в Цивільному кодексі України немає статті про особисті немайнові права інтелектуальної власності на винахід, торгові марки, корисну модель, промисловий зразок, попри те, що в цих об'єктів інтелектуальної промислової власності теж є свої творці². Патентними законами України також не передбачено виокремлення особистих немайнових прав власників патентів і свідоцтв у самостійну групу. Проте некоректним буде стверджувати, що автори та розробники запатентованих або іншим чином зареєстрованих об'єктів промислової власності таких прав не мають.

Повноцінне визначення категорій особистих немайнових та майнових прав власності формулювали багато вітчизняних дослідників на базі міжнародних правових документів та національного законодавства. Дослідник Є. Гарєєв визначає майнові права ІВ як суб'єктивні права учасників правовідносин, що виникають у результаті інтелектуальної, творчої діяльності, які пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном, а також із матеріальними вимогами, що виникають стосовно розподілу цього майна й обміну³. Дослідник В. Микитин зауважує, що майновими правами суб'єкта права інтелектуальної власності слід визнати ті суб'єктивні права, які породжують для певного суб'єкта певний майновий інтерес, заради чого він створює об'єкти інтелектуальної власності⁴. На нашу думку, це трактування категорії майнових прав не повністю розкриває сутність поняття, а також обмежено представляє мотивацію щодо створення об'єктів ІВ, оскільки, крім майнового інтересу людиною, керують також різноманітні нематеріальні цінності, роль яких складно переоцінити. О. Кульчій наводить таке визначення категорії майнових прав: «Майнові права – права власника, особи, яка здійснює право

¹ Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

² Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

³ Гарєєв Є. Ш. Особливості здійснення права інтелектуальної власності особами, які не досягли повноліття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 42. С. 32–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2008_42_8.

⁴ Микитин В. Деякі особливості правового регулювання майнових прав інтелектуальної власності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4 (8). С. 57–61. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/99/99>.

господарського відання майном, а також зобов'язальні права (наприклад, на відшкодування шкоди), права авторів на винагороду, спадкові права. Основним майновим правом авторів винаходів, корисних моделей, промислових зразків, топографій інтегральних мікросхем і раціоналізаторських пропозицій є право на винагороду»¹. Це визначення теж не в повному обсязі розкриває зміст досліджуваної категорії, оскільки не охоплює характерних рис такого виду права. Науковці визначають майнові права (economic rights) як права, що зазвичай підлягають ліцензуванню або продажу та охоплюють право створювати або відтворювати твір, захищений авторським правом, виконувати твір публічно, публікувати твір, перекладати твір іншою мовою та санкціонувати ці дії². Всесвітня організація інтелектуальної власності хоча й не надає визначення поняття майнових прав у традиційному вигляді, наголошує на таких характеристиках, як здатність отримувати власникам майнових прав фінансову винагороду за використання їхніх творів іншими особами³.

На підставі аналізу запропонованих вітчизняними науковцями підходів до трактування категорії майнових прав, а також зважаючи на характеристики цього виду прав, окреслені в національному законодавстві, запропонуємо його авторське визначення.

***Майнові права інтелектуальної власності** – це суб'єктивні строкові права учасників правовідносин, які можуть мати виключний або невиключний характер, що визначає умови комерційного володіння, розпорядження і використання конкретними особами об'єкта інтелектуальної власності, сформованого в результаті інтелектуальної або творчої діяльності індивіда, та які безпосередньо визначають правомірність отримання суб'єктом економічної вигоди від його використання.*

Цивільним кодексом України передбачено поділ усіх майнових прав інтелектуальної власності на дві підкатегорії: виключні та невиключні⁴. Виключними майновими правами ІВ є абсолютне право

¹ Кульчий О. О. Вплив інструментів генеративного штучного інтелекту на сферу інтелектуальної власності. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір* : матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 6 червня 2024 р.). Полтава : ПУЕТ, 2024. С. 56–60. URL: [http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/14031/4/ZBIRNYK%20\(2024\).pdf#page=56](http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/14031/4/ZBIRNYK%20(2024).pdf#page=56).

² Спесивцева О. Путівник з авторського права для творців контенту. Центр демократії та верховенства права, 2024. URL: <https://cedem.org.ua/library/putivnyk-z-avtorskogo-prava/>.

³ Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169.

⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

суб'єкта відносин, що належить тільки йому, дозволяти використання об'єкта ІВ іншим особам або перешкоджати такому використанню чи забороняти його використання взагалі. Причому дослідники зважають на розбіжності в національному законодавстві щодо виключності майнових прав: «Цивільний кодекс України не надає праву на використання об'єкта права інтелектуальної власності виключного характеру. Незважаючи на це, спеціальне законодавство, що регулює окремі об'єкти права інтелектуальної власності (Закони України «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів»), надає праву на використання виключний характер»¹.

Немайнові права інтелектуальної власності, у свою чергу, служать інтересам суспільства у моральному плані, оскільки дозволяють автору контролювати зміст твору і, таким чином, надають право громадськості бути впевненою, що твір, представлений їй як похідний від цього автора, насправді є таким, яким його створив автор. Право на визнання себе автором та вимагати зазначення авторства дає змогу творцю наполягати на тому, щоб його особистість була безпосередньо пов'язана з твором. Більше того, комплекс немайнових прав допомагає автору захистити цілісність усього результату своєї творчої діяльності, гарантуючи, що жоден публічно розміщений елемент його твору не матиме викривленого змісту і, відповідно, суспільна репутація роботи творця надійно відповідатиме його задуму.

Як зазначають багато науковців та спеціалістів у сфері захисту прав інтелектуальної власності, єдиного уніфікованого підходу до трактування категорії особистих немайнових прав немає. Немайнові права виникають у результаті реалізації людиною своєї інтелектуальної, художньої, наукової чи технічної діяльності, стосовно результатів якої у творця, автора чи інших законних осіб виникають конкретні права неекономічного змісту, що охороняються цивільним законодавством. О. Тверезенко наголошує на важливості зазначення факту того, що оскільки особисті немайнові права нерозривно пов'язані з особистістю їхнього носія, вони не можуть відчужуватися або передаватися іншим способом².

О. Кульчій наводить визначення: «Немайнові права – це суб'єктивні права учасників правовідносин, що не мають економічного

¹ Сенчихін Ю. М., Стельмах О. А., Островерх О. О. Інтелектуальна власність. Конспект лекцій. Харків : УЦЗУ, 2007. 85 с.

² Тверезенко О. Договір застави майнових прав інтелектуальної власності: загальні положення. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 2. С. 57–66.

змісту, забезпечують деякі нематеріальні інтереси особи, належать до категорії абсолютних прав. Немайнові права зберігаються за автором у разі відступлення виключних прав на використання об'єкта»¹. В. Качуровський детальніше розкриває моральні функції немайнових прав автора та наголошує на тому, що вони визначають і вказують нам на цінність автора, ступінь його майстерності, забезпечують цінність інтелекту й індивідуальної особистості, вираженої у формі твору, а також його духовного світу. Він визначає немайнові права як сутнісний, соціальний прояв інтелектуальної діяльності людини, спрямований на забезпечення суверенітету та автономії кожного автора². Науковці підкреслюють, що немайнові права потрібні для визнання за особистістю її моральної цінності. Особисті немайнові права всіх авторів мають моральний характер, є основою для суспільної оцінки того чи іншого автора та оцінки його внеску в розвиток науки, культури, мистецтва та в прискорення науково-технічного прогресу³. Всесвітня організація інтелектуальної власності визначає немайнові права (moral rights) як такі, що дозволяють авторам і творцям вживати певних дій для збереження та захисту зв'язку зі своєю роботою⁴.

З огляду на відсутність усталеної думки щодо трактування категорії особистих немайнових прав інтелектуальної власності запропонуємо авторське визначення цього поняття, яке поєднує підходи, наведені вище.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності – це суб'єктивні права учасника правовідносин – автора об'єкта інтелектуальної власності, які безстроково та безпосередньо пов'язані з ним, а тому не підлягають відчуженню, і мають неекономічний характер: забезпечують права творця претендувати на авторство стосовно свого твору та вимагати збереження його цілісності шляхом попередження спотворення його змісту.

¹ Кульчий О. О. Вплив інструментів генеративного штучного інтелекту на сферу інтелектуальної власності. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір* : матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 6 червня 2024 р.). Полтава : ПУЕТ, 2024. С. 56–60. URL: [http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/14031/4/ZBIRNYK%20\(2024\).pdf#page=56](http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/14031/4/ZBIRNYK%20(2024).pdf#page=56).

² Качуровський В.В. Здійснення особистих немайнових прав інтелектуальної власності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1 (1). С. 121–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhd_u_jur_2016_1%281%29_34.

³ Юркевич Ю. М., Дутко А. О. та ін. Особисті немайнові права особи : навч. посіб. / за ред. А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 444 с.

⁴ Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169.

Для кращого розуміння сутності обох категорій та їхньої ролі в захисті прав інтелектуальної власності, надамо їй порівняльну характеристику (табл. 2.5). Багато українських дослідників зважають на проблему співвідношення особистих немайнових і майнових прав інтелектуальної власності. Зокрема, Л. Малюга вирізняє кілька підходів до розгляду цієї проблематики: з одного боку, окремі науковці надають першість майновим (економічним) правам автора над немайновими, з другого – інша група науковців наголошує на тому, що категорично неправильно є думка про те, що немайнові права автора варто відносити до другорядних¹. Еквівалентність немайнових та майнових прав підтримана законодавчими актами багатьох країн, зокрема України, оскільки хоча майнові права й надають економічний стимул до продовження інтелектуальної діяльності людини, особисті немайнові права сприяють стимулюванню творчої діяльності шляхом надання вигід неекономічного характеру: соціального статусу, визнання суспільством, візнаваності, пов'язуючи об'єкт інтелектуальної власності з ім'ям автора.

Таблиця 2.5

Порівняння немайнових та майнових прав ІВ

Критерій	Немайнові права		Майнові права	
Зміст	Безпосередньо пов'язані з особистістю автора об'єкта; не мають прямого економічного змісту		Пов'язані з економічними вигодами, які можна отримати від використання об'єкта ІВ	
Прояв	<i>Об'єкти авторського права</i>	<i>Об'єкти промислової власності</i>	<i>Об'єкти авторського права</i>	<i>Об'єкти промислової власності</i>
	• Вимагати визнання свого авторства; • вимагати анонімності; • вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора;	• Право визнання авторства на об'єкт ПВ та право на назву об'єкта ПВ; • право першого заявника; • право винахідника на анонімність; • право на подовження пропущених строків;	• Виключне право на використання твору (опублікування, відтворення, переклад, продаж тощо); • виключне право на дозвіл або заборону використання твору (відтворення, публічне виконання, переклад, розповсюдження тощо);	Винахід, корисна модель, промисловий зразок: • право на використання; • виключне право дозволити використання винаходу (видавати ліцензії); • виключне право перешкоджати неправомірному

¹ Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03; НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2004. 20 с.

Продовження табл. 2.5

Критерій	Немайнові права		Майнові права	
	• вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якій його зміні для захисту честі та репутації автора	• право на внесення до заявки доповнень, змін і уточнень; • право на участь у розгляді заявки; • право на пріоритет; • право на оскарження будь-яких рішень у заявці	• право участі в реалізації проєктів творів (архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва); • право на винагороду. Об'єкт суміжних прав (належать виконавцям, виробникам фонограм, відеограм, організації мовлення): • право на використання об'єкта суміжних прав; • виключне право дозволяти використання об'єкта суміжних прав; • право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта суміжних прав, у т. ч. забороняти таке • використання; інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом	використанню винаходу, в т. ч. забороняти таке використання. <i>Торговельна марка:</i> • право на використання торговельної марки; • виключне право дозволяти використання торговельної марки; • виключне право перешкоджати неправомірному використанню торговельної марки, у т. ч. забороняти таке використання; • інші майнові права, встановлені законом
Функції	Втілення амбіцій та самоствердження творця; захист репутації творця; зміцнення та захист суспільно-правового статусу автора		Комерціалізація – пов'язані з питанням отримання економічної вигоди від використання об'єкта інтелектуальної власності	
Трансферабельність	Не можуть передаватися жодній іншій особі за договором (передача іншій особі можлива тільки за законом)		Підлягають передачі іншим особам тільки автором об'єкта або іншою особою-правовласником	

Закінчення табл. 2.5

Критерій	Немайнові права		Майнові права
Строк дії	Діють безстроково	<i>Права автора на твір</i>	70 років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком смерті автора
		<i>Виключні майнові права на винахід</i>	20 років, що відліковуються від дати подання заявки на винахід в установленому законом порядку
		<i>Виключні майнові права на корисну модель</i>	10 років від дати подання заявки на корисну модель в установленому законом порядку
		<i>Виключні майнові права на промисловий зразок</i>	5 років від дати подання заявки на промисловий зразок

Джерело: розроблено авторкою.

Порівняльна характеристика обох видів прав інтелектуальної власності також дає нам змогу дійти висновку, що, зважаючи на кардинальну різницю у змісті, функціях і принципах трансферабельності майнових та немайнових прав інтелектуальної власності, доцільніше буде дотримуватися підходу еквівалентності й рівності за значущістю цих видів прав. Дослідник Р. Шишка наголошує на важливості комплексного підходу до захисту прав інтелектуальної власності, оскільки, на його думку, «особисті немайнові права в поєднанні з діловою професійною репутацією та майновими правами автора сприяють комерційному успіху та дають комерційний успіх»¹. Наявність правового захисту немайнових прав інтелектуальної власності дає змогу зберігати за автором індивідуальність думок, сформованих на основі його світогляду, життєвого досвіду та особистих наукових чи художніх напрацювань, і неможливість привласнення їх іншими особами. Це сприяє інтелектуальному розвитку суспільства, оскільки зберігає стимули до інтелектуальної діяльності, здобуття нових знань та розроблення нових підходів, які в подальшому втілюються в об'єктах інтелектуальної власності, які конкурують між собою на ринку за високу оцінку суспільства.

У постіндустріальну епоху саме інноваційна діяльність та інтелектуальний капітал (ІК) стають факторами, що забезпечують

¹ Шишка Р. Б. До врегулювання відносин у сфері інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 4. С. 193–197. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.35>.

організації конкурентні переваги вищого порядку. Будучи специфічним різновидом капіталу, який об'єднує знання, досвід, інформацію та права інтелектуальної власності, ІК виступає головною причиною стрімкого відриву ринкової капіталізації сучасних корпорацій від відтворювальної вартості їхніх суто матеріальних активів. Майбутньому менеджеру важливо чітко розмежовувати потенціал інтелектуального капіталу та юридичну площину нематеріальних активів, використовуючи останні як легальний інструмент для збільшення статутного капіталу, оптимізації оподаткування через амортизацію та надійного захисту бізнесу від недобросовісної конкуренції.

Ефективне управління цими процесами на глобальному ринку вимагає від менеджменту глибокого розуміння сучасних концепцій права інтелектуальної власності. Аналіз міжнародного досвіду, зокрема, американського та європейського, свідчить про необхідність дотримання балансу: компанія має чітко визначати, коли доцільно агресивно патентувати свої розробки для збереження монополії на ринку, а коли – використовувати переваги відкритих інновацій та трансферу знань для формування стійких партнерських екосистем.

Запитання до теми

1. Розкрийте роль творчого мислення в економічних дослідженнях.
2. Охарактеризуйте сутність і визначальні ознаки інтелектуальної діяльності.
3. Проаналізуйте сучасні теорії та концепції розвитку інформаційного суспільства, економіки знань.
4. Дайте визначення інтелектуального капіталу.
5. Розкрийте сутність категорії «інтелектуальна власність».
6. Проаналізуйте та охарактеризуйте нові тенденції, які намітилися у сфері інтелектуальної власності на початку XXI ст.

Творчо-пошукове завдання

1. Охарактеризуйте інтелектуальний потенціал України. Які умови потрібно створити для розширеного відтворення інтелектуального капіталу в країні?

2. Подивіться відеоконференцію «Інтелектуальна власність та захист персональних даних в умовах воєнного стану» (за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=BMAQlzJNPVQ>) Проаналізуйте роль

інтелектуальної власності в житті сучасної людини. Які зміни в умовах воєнного часу ви можете виокремити? (написати есе на 300 слів).

3. Для кожного з прикладів вкажіть об'єкт або сферу права інтелектуальної власності, яка б відповідала їхній охороні:

- Науковець бажає передати права на відтворення підручника, який він написав для студентів, університету.
- Новий спосіб обробки сиру, щоб сир міг зберігатися 24 місяці.
- Компанія придумала новий дизайн для годинника, який є оригінальним та привабливим для споживачів, і бажає отримати право на його виключне використання.
- Компанія хоче використовувати таку саму упаковку, як і упаковка її конкурента, але яка буде відрізнятися за кольором.
- Ігровим персонажем компанії є тваринка Сурикат. І компанія не хоче, щоб інші її конкуренти використовували цей персонаж для своєї комерційної діяльності. Як зареєструвати свої права на ІВ?

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

Основна

1. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. 671с.
2. Базилевич В. Д., Гражевська Н. І., Вірченко В. В., Лозова Г. М. Інтелектуальна власність: теоретичні виміри та практика реалізації. *Вища школа*. 2017. № 7. С. 57–86.
3. Вірченко В. В. Інтелектуальна власність: теоретичні витоки та економічні імперативи розвитку: монографія. Київ : Ліра, 2018. 488 с.
4. Давимука С. А., Андрощук Г. О. Інтелектуальна власність у науково-технічній сфері: методи та принципи вартісної оцінки : монографія. Київ : Парламентське видавництво, 2024. 304 с
5. Економіка інтелектуальної власності: науково-методичні матеріали для підготовки докторантів, аспірантів і магістрів за напрямом «Інтелектуальна власність» / Л. Шевченко, О. Гриценко, Т. Камінська та ін. ; за ред. Л. Шевченко. Харків : Право, 2015. 120 с.
6. Коваль І. Ф. Комерціалізація прав інтелектуальної власності: навч. посіб. Київ : Інтер Юрінком. 2021. 456 с.
7. Кулініч О., Романадзе Л., Цибульов П. Інтелектуальна власність: підручник. Київ : Олді-плюс, 2023. 424 с.
8. Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності» : Навчально-методичний комплекс для студентів економічних спеціальностей освітнього рівня «Магістр» /

упоряд.: В. В. Вірченко, А. О. Вітренко, Г. М. Лозова, А. О. Маслов.
Київ : ЗАТ «Нічлава», 2019. 48 с.

9. Нематеріальна економіка та управління формуванням і використанням інтелектуального капіталу : навч. посіб. / за ред. Л. С. Шевченко. Харків, 2018. 278 с.

10. Abdulaali A. R. The Impact of Intellectual Capital on Business Organization. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*. 2018. Vol. 22 Iss. 6 сайт. URL: <https://www.abacademies.org/articles/the-impact-of-intellectual-capital-on-business-organization-7630.html>.

Додаткова

1. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 09.09.1886 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text.

2. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169.

3. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20.03.1883 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123.

4. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 / COT. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.

5. Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342#Text.

6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

7. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2657-12>.

8. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 21.04.1993 № 3116-ХІІ (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3116-12>.

9. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 № 3687-ХІІ (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3687-12>.

10. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15.12.1993 № 3688-ХІІ (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3688-12>.

11. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15.12.1993 № 3689-ХІІ (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>.

12. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

13. Про нормативно-правові акти, що регулюють питання, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності : лист Вищого господарського суду від 20.02.2007 № 01-8/91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8_91600-07#Text.

14. Базилевич В. Д., Ільїн В. В. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку : монографія. Київ : Знання, 2008. 687 с.

15. Базилевич В. Д. Інтелектуалізація та індивідуалізація – основа формування нової парадигми класичної університетської освіти в галузі економіки і управління в контексті Болонського процесу. *Вища школа*. 2005. № 6. С. 28–96.

16. Гараєв Є. Ш. Особливості здійснення права інтелектуальної власності особами, які не досягли повноліття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 42. С. 32-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2008_42_8.

17. Іващенко Д. Є. Генеза та аналіз норм кодексу поведінки у сфері міжнародного трансферу технологій. *Наукові записки міжнародного гуманітарного університету*. 2023. № 30. С. 8-12.

18. Інтелектуальна власність : навч. посіб. / за ред О. В. Нестерцової-Собакарь. Київ : Дніпро, 2021. 140 с.

19. Кульчій О. О. Вплив інструментів генеративного штучного інтелекту на сферу інтелектуальної власності. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір* : матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 6 червня 2024 р.). Полтава : ПУЕТ, 2024. С. 56–60. URL: [http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/14031/4/ZBIRNYK%20\(2024\).pdf#page=56](http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/14031/4/ZBIRNYK%20(2024).pdf#page=56).

20. Міняйло Л. А. Передача прав інтелектуальної власності : конспект лекцій. Київ : ЗАТ «Київський ін-т інтелектуальної власності і права», 2021. 224 с.

21. Микитин В. Деякі особливості правового регулювання майнових прав інтелектуальної власності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4 (8). С. 57–61. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/99/99>.

22. Спесивцева О. Путівник з авторського права для творців контенту. Центр демократії та верховенства права, 2024. URL: <https://cedem.org.ua/library/putivnyk-z-avtorskogo-prava/>.

23. The Evolving IP Marketplace: Aligning Patent Notice and Remedies With Competition: A Report of the Federal Trade Commission / Federal Trade Commission. 2011. URL: www.ftc.gov/opa/2011/03/patentreport.shtm.

24. Hagui A., Yoffie D. Intermediaries for the IP Market. *Harvard Business School Working Paper*. 2018. No. 12-023. URL: https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/12-023_0e95cdce-abbf-46ea-b8cb-15a3ebb054ed.pdf.

25. Hargreaves I. Digital Opportunity: A Review of Intellectual Property and Growth. 2018. URL: www.ipo.gov.uk/ipreview-finalreport.pdf.

26. Chahal H., Bakshi P. Examining intellectual capital and competitive advantage relationship: role of innovation and organizational learning. *International Journal of Bank Marketing*. 2015. Vol. 33, No. 3. P. 376–399. URL: <https://doi.org/10.1108/IJBM-07-2013-0069>.

27. Blair R. D., Cotter T. F. Intellectual Property: economic and legal dimensions of rights and remedies. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 316 p. URL: https://assets.cambridge.org/9780521540674/frontmatter/9780521540674_frontmatter.pdf.

28. Lozova G. M., Zhavoronkov V. O. Reforming the National System of Intellectual Property Protection in Ukraine. *International Scientific Journal Innovations*. 2018. Vol. 6, Iss. 2. P. 44–47. URL: <https://stumejournals.com/journals/innovations/2018/2/44>.

2.2. Система відносин інтелектуальної власності

2.2.1. Система інтелектуальної власності, її структура, функції.

2.2.2. Суб'єкти та об'єкти відносин інтелектуальної власності.

2.2.3. Джерела правового регулювання інтелектуальної власності та їхні види.

2.2.1. Система інтелектуальної власності, її структура, функції

Система інтелектуальної власності – це сукупність економіко-правових відносин у сфері інтелектуальної власності, що виникають між суб'єктами прав інтелектуальної власності відносно володіння, користування та розпорядження правами на результати розумової діяльності людини в науковій, художній, виробничій сферах.

Основні принципи системи прав інтелектуальної власності охоплюють: рівноправність власників та користувачів, захист прав власників інтелектуальної власності, підтримку конкуренції на ринку інтелектуальної власності та розвиток науки, техніки і культури. Функції ІВ відображено на рис. 2.4.

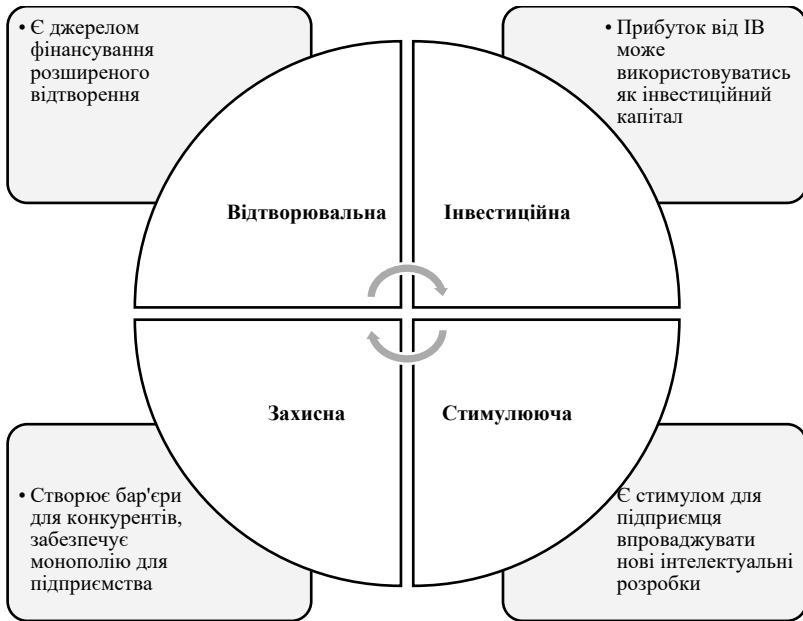

Рис. 2.4. Функції інтелектуальної власності для підприємства
Джерело: розроблено авторкою.

У сучасній економіці розуміння природи інтелектуальної власності виходить далеко за межі її класичного трактування. З позиції стратегічного управління система інтелектуальної власності – це динамічна ринкова інфраструктура інновацій, яка формує комплексне економіко-правове середовище для безпечного генерування, захисту, капіталізації та комерційного обігу результатів інтелектуальної діяльності. Вона визначає чіткі правила взаємодії між творцями, винахідниками, авторами, бізнесом та інвесторами, забезпечуючи перетворення творчого потенціалу на реальну ринкову силу.

Для майбутнього керівника, підприємця та менеджера система ІВ постає не як система обмежень, а як вискоєфективний легальний інструмент перетворення знання, ідей та технологічних розробок на комерційний актив. Належне правове оформлення ідей та творчих результатів у формі об'єктів ІВ створює повноцінний нематеріальний актив, який компанії може капіталізувати або комерціалізувати, про що йтиметься далі.

2.2.2. Суб'єкти та об'єкти відносин інтелектуальної власності

Згідно зі ст. 421 Цивільного кодексу України, суб'єктами права інтелектуальної власності є творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші учасники цивільних відносин, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до цього Кодексу, іншого закону чи договору.

З позиції черговості набуття прав інтелектуальної власності існують суб'єкти:

- первинні (фізичні особи, які своєю творчою працею створили об'єкт)
- вторинні (як фізичні, так і юридичні особи).

Тобто з наведеного можна дійти висновку, що держава може бути вторинним суб'єктом майнових прав інтелектуальної власності і їй можуть належати виключно майнові права інтелектуальної власності. Наприклад, права на оборонні технології, що були профінансовані за кошти державного бюджету.

Об'єктами інтелектуальної власності визнаються результати інтелектуальної (творчої) праці людини, які відповідають встановленим критеріям. Критерієм поділу є вид творчості, у результаті здійснення якої з'являється новий об'єкт ІВ. Розрізняють два види творчості – технічну та художню, і всі об'єкти права інтелектуальної власності умовно поділяють на такі дві основні групи. Крім того, для зручності вирізняють в окрему групу так звані нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності, що не зовсім чітко вписуються в ці групи

Класифікація об'єктів інтелектуальної власності не є сталою – ми пропонуємо класифікацію, наведену на рис. 2.5. У процесі цифровізації виникають нові об'єкти. Якщо узагальнити, то об'єкти інтелектуальної власності – це створені людиною інтелектуальні продукти, що становлять результат творчого процесу. Ці об'єкти мають комерційну цінність і є захищеними законом.

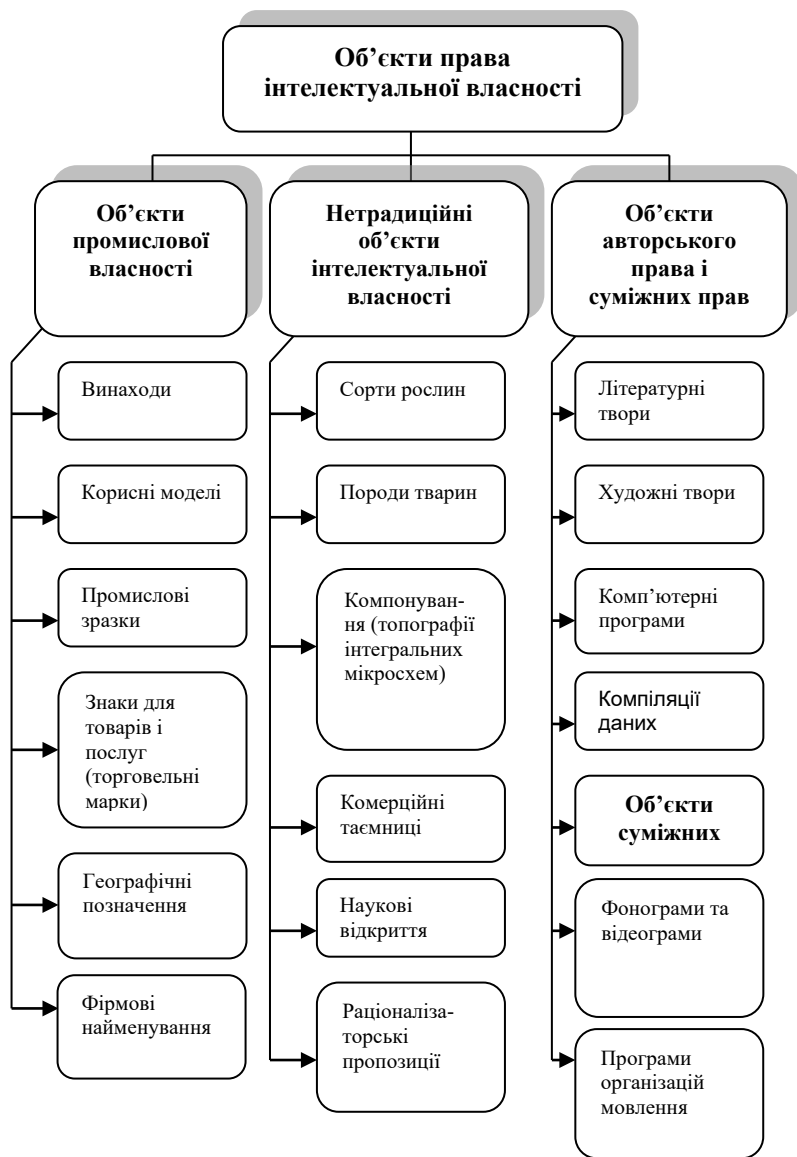

Рис. 2.5. Класифікація об'єктів інтелектуальної власності
Джерело: розроблено на основі аналізу Цивільного кодексу України.

2.2.3. Джерела правового регулювання інтелектуальної власності та їх види

Міжнародна система інтелектуальної власності охоплює 22 угоди, з яких 14 регулюють правовідносини у сфері промислової власності, а 8 стосуються авторського права і суміжних прав. До основних міжнародних угод у сфері інтелектуальної власності належать:

- Бернська конвенція про захист літературних і художніх творів;
 - Конвенція про розповсюдження несучих програми сигналів, що передаються через супутники;
 - Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм;
 - Мадридська угода про санкції за неправдиві та неправильні позначення походження виробів;
 - Найробський договір про охорону олімпійського символу;
 - Паризька конвенція про охорону промислової власності;
 - Договір про патентне право (Patent Law Treaty, PLT);
 - Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення;
 - Договір про закони щодо товарних знаків;
 - Договір про міжнародну реєстрацію аудіовізуальних творів;
 - Вашингтонський договір про інтелектуальну власність щодо інтегральних схем;
 - Договір ВОІВ про авторське право;
 - Договір ВОІВ про виконання і фонограми;
- Глобальні договори системи охорони ІВ:
- Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів з метою патентної процедури;
 - Гаазька угода про міжнародну реєстрацію промислових зразків;
 - Лісабонська угода про захист зазначень місця походження виробів та їх міжнародної реєстрації;
 - Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків;
 - Договір про патентну кооперацію.
- Договори про класифікації:
- Локарнська угода про заснування Міжнародної класифікації промислових зразків;
 - Ніццька угода про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків;
 - Страсбурзька угода про міжнародну патентну класифікацію;

- Віденська угода про заснування Міжнародної класифікації зображувальних елементів знаків.

У 1967 р. на Дипломатичній конференції у Стокгольмі було засновано Всесвітню організацію інтелектуальної власності (ВОІВ), яка адмініструє відповідні міжнародні договори та угоди. З 1974 р. ВОІВ має статус однієї з 16 спеціалізованих організацій ООН. Членами ВОІВ є 179 держав, зокрема й Україна.

До головних завдань ВОІВ належать: покращання взаєморозуміння та розвиток співпраці між державами в інтересах взаємної користі на засадах поваги до суверенітету і рівності; модернізація та підвищення ефективності адміністрування міжнародних угод, укладених у сфері охорони промислової власності, а також охорони літературних і художніх творів; заохочення творчої діяльності, сприяння охороні ІВ у світі.

Згідно з Конвенцією, що засновує ВОІВ, передбачено наявність чотирьох керівних органів: Генеральної асамблеї, Конференції, Координаційного комітету і Міжнародного бюро (секретаріату). Ці органи контролюють виконання угод.

В Україні правовідносини у сфері інтелектуальної власності регулюються міжнародними договорами та угодами, до яких приєдналася наша держава, і окремими положеннями Конституції України (ст. 41, 54), Цивільним кодексом України (Книга IV «Право інтелектуальної власності»), нормами Кримінального, Митного кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення. Система спеціальних законів у сфері інтелектуальної власності охоплює Закони України: «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на товари і послуг», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про охорону прав на зазначення походження товарів», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем», «Про авторське право і суміжні права», «Про захист економічної конкуренції», «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм», «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаних з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування».

У багатьох інших законах України також містяться норми, що стосуються інтелектуальної власності. У разі потреби в урегулюванні спорів щодо прав на об'єкти ІВ між фізичними або юридичними особами України та іноземних держав верховенство перед національними правовими нормами мають міжнародні договори, до яких приєдналася наша держава (станом на сьогодні 18 договорів у цій сфері).

Отже, система прав інтелектуальної власності – це комплекс правових норм, що регулюють відносини між власниками інтелектуальної власності та користувачами цих об'єктів. Ця система має на меті через захист інтересів власників ІВ забезпечити стимулювання розвитку технологій та інновацій, а також сприяння розвитку культури і науки. Система прав інтелектуальної власності охоплює різні форми прав, такі як авторське право, суміжні права, патентне право, право на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності тощо. Кожна з цих форм встановлює різні умови їхнього захисту, строків дії та порядку отримання захисних документів та/або їх неотримання; процедури реєстрації об'єктів інтелектуальної власності та подальшого використання. Про це йтиметься в наступних параграфах.

Запитання до теми

1. Розкрийте роль системи інтелектуальної власності у суспільному виробництві та в соціально-економічному розвитку України.
2. Поясніть сутність і природу системи інтелектуальної власності та її структуру.
3. У чому виявляється специфіка трактування інтелектуальної власності як системи виключних прав?
4. Розкрийте структуру права інтелектуальної власності. Визначте основні підходи до класифікації прав інтелектуальної власності.
5. Які джерела правового регулювання прав інтелектуальної власності вам відомі? Які існують їхні види?
6. Охарактеризуйте чинне законодавство України у сфері інтелектуальної власності.
7. Визначте, на ваш погляд, 10 винаходів людства, які сприяли розвитку цивілізації, та 10 винаходів, які здатні зруйнувати цивілізацію.

Творчо-пошукове завдання

1. Прочитайте статтю Ганни Огнев'юк «Особливості використання об'єктів інтелектуальної власності в соціальних мережах» (за посиланням: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/07/4.pdf>). Проаналізуйте особливості поширення інформації в соціальних мережах та на інших онлайн-ресурсах. Результати оформіть у вигляді таблиці.

№ з/п	Критерій поширення інформації	Характеристика

2. В ЄС авторське право захищає оригінальні творчі твори (відео, картина, фотографія тощо) протягом життя автора плюс 70 років після його смерті. Водночас у більшості країн існує виняток із закону – так звана свобода панорами, що дозволяє фотографувати пам'ятки архітектури, якщо вони не є головним об'єктом фотографії. Проте законодавство Євросоюзу дозволяє державам-членам відмовитися вводити «свободу панорами», зокрема до таких країн належать Франція та Італія.

Перебуваючи в Парижі, фотограф зробив знімок Ейфелевої вежі вночі. Відомо, що автор Ейфелевої вежі помер у 1923 р., а мерехтливі вогні Ейфелевої вежі були інстальовані в 1985 р. Зробивши знімок, фотограф вирішив продати відомому журналу права на свою художню фотографію Ейфелевої вежі із запаленими вогнями. Але його звинуватили у порушенні авторських прав. Чи об'єктивним є таке звинувачення? Свою відповідь обґрунтуйте.

Чи діють такі обмеження для інших пам'яток архітектури, зокрема: статуї Христа-Спасителя в Ріо-де-Жанейро, Радіо-сіті в Нью-Йорку, собору святого Петра в Римі?

Свою відповідь обґрунтуйте після ознайомлення з матеріалом: Stewart J. Copyright Laws Make Photographs of Eiffel Tower at Night Illegal. *My Modern Met*. 2017. URL: <http://mymodernmet.com/eiffel-tower-copyright-law/>.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

Основна

1. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. 671с.

2. Бахур О. В. Судовий захист прав інтелектуальної власності у сфері господарювання: теорія, законодавство, практика. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 172 с.

3. Богдан І. Право працівника на творчість та його захист. Київ: Норма права, 2021. 176 с.

4. Вірченко В. В. Інтелектуальна власність: теоретичні витоки та економічні імперативи розвитку : монографія. Київ : Ліра, 2018. 488 с.

5. Давимука С. А., Андрощук Г. О. Інтелектуальна власність у науково-технічній сфері: методи та принципи вартісної оцінки : монографія. Київ, Парламентське видавництво, 2024. 304 с.

6. Кулініч О., Романадзе Л., Цибульов П. Інтелектуальна власність: підручник. Київ : Олді-плюс, 2023. 424 с.

7. Лозова Г. М. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів та послуг як інструмент у конкурентній боротьбі підприємства. *Теоретичні та прикладні питання економіки* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 2 (37) / за заг. ред. Єханурова Ю. І., Филюк Г. М. С. 107–115. URL: http://tpe.econom.univ.kiev.ua/data/2018_37/zb37_11.pdf.

8. *Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності* : Навчально-методичний комплекс для студентів економічних спеціальностей освітнього рівня «Магістр» / упоряд: В. В. Вірченко, А.О. Вітренко, Г.М. Лозова, А.О. Маслов. Київ : ЗАТ «Нічлава», 2019. 48 с.

9. Харитонova О. І., Харитонов Є. О. Право інтелектуальної власності. Київ : Право, 2022. 540 с.

Додаткова

1. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 09.09.1886 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text.

2. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169.

3. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14.04.1891. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_134.

4. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20.03.1883 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123.

5. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 / COT. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.

6. 5. Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342#Text.

7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

8. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2657-12>.

9. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-ІХ (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

10. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 № 3687-ХП (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3687-12>.

11. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15.12.1993 № 3688-ХП (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3688-12>.

12. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15.12.1993 № 3689-ХП (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>.

13. Базилевич В. Д. Інтелектуалізація та індивідуалізація – основа формування нової парадигми класичної університетської освіти в галузі економіки і управління в контексті Болонського процесу. *Вища школа*. 2005. № 6. С. 28–96.

14. Інтелектуальна власність : навч. посіб. / за ред О. В. Нестерцової-Собакарь. Київ : Дніпро, 2021. 140 с.

15. Кульчий О. О. Вплив інструментів генеративного штучного інтелекту на сферу інтелектуальної власності. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір* : матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 6 червня 2024 р.). Полтава : ПУЕТ, 2024. С. 56–60. URL: [http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/14031/4/ZBIRNYK%20\(2024\).pdf#page=56](http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/14031/4/ZBIRNYK%20(2024).pdf#page=56).

16. Спесивцева О. Путівник з авторського права для творців контенту. Центр демократії та верховенства права, 2024. URL: <https://cedem.org.ua/library/putivnyk-z-avtorskogo-prava/>.

17. Орлюк О. П., Андрощук Г. О., Бутнік-Сіверський О. Б., Дроб'язко В. С., Крижна В. М. Право інтелектуальної власності. Академічний курс : підручник. Київ: Ін Юре, 2017. 696 с.

18. Delgado-Verde M., Cooper S., Castro G. M. The moderating role of social networks within the radical innovation process: A multidimensionality of human capital-based analysis. *International Journal of Technology Management*. 2015. Vol. 69, No. 2. P. 117–138. URL: <https://doi.org/10.1504/IJTM.2015.071551>.

19. Aramburu N., Sáenz J., Blanco C. E. Structural capital, innovation capability, and company performance in technology-based Colombian firms. *Cuadernos de Gestion*. 2015. Vol. 15, No. 1. P. 39–60. URL: <https://doi.org/10.5295/cdg.130427na>.

Електронні ресурси

1. Законодавство України: <http://www.rada.kiev.ua>; <http://www.nau.kiev.ua>; <http://www.ukrpravo.kiev.com>; <http://www.liga.kiev.ua>.

2. Всесвітня організація інтелектуальної власності: www.wipo.int.

3. Державне підприємстві «Український інститут промислової власності»: <http://www.ukrpatent.org/>.
4. Європейське патентне відомство: www.epo.org/.
5. Міжнародна асоціація товарних знаків: www.inta.org/.
6. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка: <http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/archive>.
7. Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України: www.ndiiv.org.ua.
8. Науково-практичний журнал «Інтелектуальна власність»: <http://www.intelvlas.com.ua>.
9. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського <http://www.nbuv.gov.ua>.

2.3. Авторське право та суміжні права у системі інтелектуальної власності

- 2.3.1. *Сутність та генеза авторського права та суміжних прав.*
- 2.3.2. *Суб'єкти та об'єкти авторського права та суміжних прав.*
- 2.3.3. *Виникнення, реєстрація і розпорядження авторським правом та суміжними правами.*
- 2.3.4. *Правові основи регулювання авторського права в національній і міжнародній практиці.*
- 2.3.5. *Охорона і захист авторського права та суміжних прав.*
- 2.3.6. *Правова модель охорони та захисту прав інтелектуальної власності на комп'ютерне програмне забезпечення.*

2.3.1. Сутність та генеза авторського права та суміжних прав

Важливою складовою нашого життя є художня творчість. Результати творчої, художньої діяльності вражають різноманітністю та багатогранністю й охороняються авторським правом та суміжними правами. Людина з давніх часів самовиражається через творчість, створюючи малюнки, музику, пісні, твори. Ще у Стародавній Греції та Стародавньому Римі існували моральні норми, які захищали автора від самовільного запозичення іншими та використання його твору.

У витоків юридичного закріплення авторського права є документ 1709 р. під назвою Статут королеви Анни (ориг. Statute of Anne), перший в історії офіційний документ, що визначав та охороняв права

авторів і видавців у Великій Британії. Головна мета запровадження Статуту Анни полягала в регулюванні книжкової торгівлі та заохоченні освіти, публічного навчання. Обмежений термін авторського права, передбачений Статутом Анни, мав допомогти зруйнувати монополії, які раніше було створено в книжковій торгівлі, надаючи тим самими економічні стимули до інвестування у промислове виробництво інформаційної продукції.

Паралельно у Франції формується система охорони авторського права (*droit d'auteur*). Концепція «*droit d'auteur*», сягає корінням у практику надання патентів та королівських привілеїв на друк, які вперше з'явилися в XVI ст. і поширились у XVII ст. Завдяки цій системі королівських привілеїв король надавав монополії окремим друкарям і впроваджував систему цензури. Привілеї стосувалися прав на публікацію творів авторів, а не самих прав авторів. З XIX ст. в США порушення авторських прав, у т.ч. незаконне копіювання і розповсюдження творів, стало вважатися кримінальним злочином, покаранням за яке були штраф або тюремне ув'язнення.

У XIX–XX ст. авторські права закріплюються як окремий інститут у Європі та США. Укладення Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів у 1886 р. привело до зміни усталеної парадигми функціонування авторського права у світі. Суть цієї конвенції як угоди між державами-членами полягає в тому, що твір, який має монополію на авторське право в одній державі-члені, буде охоронятися авторським правом в інших державах-членах (принцип національного режиму) і власники авторського права матимуть ті самі мінімальні права, які передбачено в договорі в усіх державах-членах. Таким чином, принцип, що оригінальний твір несе із собою національну монополію на певні види використання протягом конкретного періоду, був поширений для формування системи міжнародної монополії між державами-членами. Положення Бернської конвенції в подальшому було включено до угоди ТРІПС про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності та ратифіковано на сьогодні більшістю країн світу.

Інформаційна революція XX ст., поява інтернету створили передумови для бурхливого розвитку інституту авторських прав в усьому світі. У 1952 р. в Женеві було прийнято Всесвітню конвенцію про авторське право. У цей час починає стрімко розвиватися четвертинний інформаційний сектор – сектор креативних індустрій. *Креативні індустрії* є сукупністю видів економічної діяльності у сфері культурного, мистецького та креативного вираження, зокрема це: ІТ-сфера (комп'ютерне, програмне забезпечення), медійна сфера, візуальне

мистецтво, дизайн, мода, сфера професійних послуг (наприклад, архітектура, реклама), кіноіндустрія, телебачення, музика, архіви та музеї, сектор розваг тощо.

Розглянемо, що являють собою авторські та суміжні права. У широкому розумінні «авторське право» охоплює як систему авторських прав, так і суміжні права. У загальній практиці під авторським правом зазвичай розуміють надане законом право автора твору оголосити себе його творцем, відтворювати цей твір, розповсюджувати його або доводити до загального відома публіки будь-якими способами і визначеним способом¹. Для глибшого розуміння ми будемо окремо розглядати ці два інститути: «авторські права» та «суміжні права».

З точки зору суб'єктивного розуміння, авторське право – сукупність прав, які належать автору або його правонаступникам у зв'язку зі створенням і використанням твору літератури, науки і мистецтва. Об'єктивно авторське право є сукупністю правових норм, що регулюють відносини, які виникають унаслідок створення і використання творів науки, літератури та мистецтва.

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про авторське право і суміжні права» авторське право визначається як особисті немайнові права автора і майнові права суб'єктів авторського права, розділ цивільного права, що регулює правовідносини, які виникають у зв'язку зі створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва.

Через складність та багатогранність цього поняття в економічній науці нема єдиного загальновизнаного визначення. Відомий український економіст В. Базилевич визначає «авторське право як економіко-правовий інститут, що регулює особисті немайнові та майнові права авторів та їх правонаступників щодо створення і використання творів науки, літератури та мистецтва»². Є. Ходаківський трактує авторське право як правовідносини, що виникають у зв'язку із створенням та використанням творів науки, літератури та мистецтва³.

¹ Guide to the Copyright and Related Rights Treaties Administered by WIPO and Glossary of Copyright and Related Rights Terms / WIPO. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/copyright/891/wipo_pub_891.pdf.

² Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. 671 с.

³ Ходаківський Є. І., Якобчук В. П., Литвинчук І. Л. Інтелектуальна власність економіко-правові аспекти. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 504 с.

Авторське право – це інститут прав інтелектуальної власності, що регулює права авторів та їхніх правонаступників щодо створення, використання та комерціалізації творів науки, літератури, мистецтва, комп'ютерних програм і електронних баз даних, як оприлюднених, так і не оприлюднених, що виражені в будь-якій об'єктивній формі, незалежно від форми та призначення твору. Як і всі інші права ІВ, авторські та суміжні права є сукупністю особистих немайнових прав, які діють довічно, та майнових прав, що мають обмежену в часі дію, а саме протягом життя автора та 70 років після його смерті.

Наведене визначення є динамічним, оскільки в процесі розвитку економіки у постіндустріальну епоху можуть виникати нові об'єкти, що будуть віднесені до авторських прав, відповідно, визначення може трансформуватися. Авторське право, на відміну від права промислової власності, спрямоване на охорону та захист результатів художньої творчості, що створив людський інтелект. Авторське право охороняє не саму ідею, а лише спосіб вираження результатів творчої діяльності, зокрема: літературні та художні твори, музику, твори образотворчого мистецтва (живопису, скульптури, архітектури), а також твори, створені за допомогою технологій, наприклад, комп'ютерні програми та електронні бази даних. Як бачимо з визначення, сфера авторського права охоплює не лише художні та літературні твори, а й комп'ютерні програми та електронні бази даних. Характерні ознаки правової охорони авторського права наведено на рис. 2.6. У Бернській конвенції про охорону літературних і художніх творів такі об'єкти, як комп'ютерні програми, не згадуються, оскільки виникають у ХХ ст.

Рис. 2.6. Характерні ознаки правової охорони авторських прав
Джерело: розроблено авторкою.

Згідно зі ст. 2 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, у різних країнах за рішенням суду авторським правом можуть охоронятися приватні листи, екзаменаційні роботи тощо.

Для об'єктів авторського права діє принцип автоматичного набуття правової охорони чи принцип незалежності правової охорони твору, що закріплено Бернською конвенцією: набуття авторських прав на твір «не пов'язано з виконанням будь-яких формальностей».

Важливо, що правова охорона поширюється як на оприлюднені, так і не оприлюднені твори.

Оприлюднення – це дія, за допомогою якої твір вперше стає доступним для загального ознайомлення. Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» оприлюднення (розкриття публіці) – будь-яка дія, що вперше робить твір чи об'єкт суміжних прав доступним для необмеженого кола осіб. Для оприлюднення твір може бути не тільки опублікованим, але автор, наприклад, може публічно виступити з ними на науковій конференції або на виставці, це може бути повідомлення через мережу радіомовлення або телебачення, через мережу Інтернет тощо. Цікавий факт: в останні десятиліття Міжнародне бюро ВОІВ вважає, що усна незафіксована форма оприлюднення твору не є об'єктивною, тому такі твори не можуть набувати правової охорони¹.

Коли автору стає відомо, що твір оприлюднено без його згоди (наприклад, він побачив зроблену ним фотографію на вебсайті компанії), він має звернутися до порушника, попередити про те, що порушено авторські права, та вимагати вилучення цієї фотографії. Якщо порушник не реагує, то автор повинен звернутися до суду.

Ознака *змісту* означає, що твори з будь-яким змістом можуть набувати правової охорони з певними обмеженнями, що визначено чинним законодавством. Правова охорона виникає незалежно від якості змісту твору. Жодна особа в Україні не має права вимагати заборони, вилучення або знищення твору через його зміст, навіть якщо цей твір суперечитиме інтересам окремої особи або групи осіб. Наша країна є демократичною, тому цензура не може позбавити автора його авторських прав. Неприпустимість цензури закріплено Конституцією України.

Водночас чинне законодавство запроваджує деякі обмеження щодо змісту творів, наприклад, неприпустимі пропаганда війни, насильства, расової дискримінації, тероризму, розпалювання релігійної ворожнечі, порнографія тощо. У творах не повинна розкриватися інформація, що містить державну або комерційну таємницю.

¹ Право інтелектуальної власності : Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України / за заг.ред. М. В. Паладія, Н. М. Мироненко, В. О. Жарова. Київ : Парламентське вид-во, 2006. С. 87.

2.3.2. Суб'єкти та об'єкти авторського права та суміжних прав

В авторському праві важлива роль належить автору-творцю, оскільки саме він створює твори завдяки своїй творчій праці. Як наслідок, у автора виникають права, що можуть бути захищені за допомогою прав інтелектуальної власності. Автор має право на виключне володіння своїм твором, що дає йому можливість контролювати використання цього твору і проводити економічну діяльність на його основі. Автор має право визнання авторства свого твору та право на захист від змін у ньому, які можуть принизити його гідність чи репутацію. Крім того, автор може комерціалізувати права на свій твір шляхом надання ліцензії на його використання іншим особам або організаціям, отримувати від них авторську винагороду за використання твору. Отже, автор-творець відіграє важливу роль у створенні та захисті інтелектуальної власності, а також у розвитку економіки через можливість використання своїх творів у комерційних цілях. У табл. 2.6 визначено, хто виступає суб'єктами авторського права.

Таблиця 2.6

Характеристика суб'єктів авторського права

Суб'єкти авторського права	Характеристика
<i>Первинні суб'єкти авторського права</i>	
Фізична особа автор (співавтор)	Особа, працею якої створено літературний чи мистецький твір. Автором є особа, зазначена як автор на оригіналі чи копії твору. Відповідно до ст. 435 ЦК України, за відсутності доказів іншого, автором твору вважається фізична особа, зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору. Неповнолітні та інші недієздатні особи можуть бути авторами. У разі опублікування твору під псевдонімом, який ідентифікує автора, авторство все одно виникає
Творці	Особи, які володіють усім комплексом виключних майнових та особистих немайнових прав на об'єкти авторського права
<i>Похідні суб'єкти авторського права</i>	
Держава Україна	Держава може набувати прав на твори відповідно до договору або закону
Юридичні особи	Юридичні особи, які набули прав на твори відповідно до договору або закону
Спадкоємці автора та правонаступники автора	Спадкоємці автора, особи, яким автор чи їх спадкоємці передали свої авторські майнові права. Вони не є творцями певного твору, а набувають авторських прав за договором чи законом

Джерело: Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

У цифровому світі виникає серйозна проблема для авторів – суб'єктів авторського права: різні способи маніпулювання з боку інших осіб змістом творів, доступних у цифровому форматі, та постійна зміна тексту робіт, розміщених онлайн, створюють певні труднощі стосовно ідентифікації авторства та збереження творів у їхньому первинному, задуманому автором вигляді та контексті. З цієї причини в сучасних умовах система правового захисту немайнових прав має, як ніколи раніше, забезпечити виконання актуального завдання – збереження зв'язку між автором і його творами та недоторканності змісту твору, тим самим забезпечуючи підтримку авторитетності, що може використовуватися суспільством як оцінка надійності джерела інформації. Зокрема, багато дослідників пропонують розширити функції немайнових прав: це має бути не лише функція індивідуального захисту інтересів авторів, а й функція захисту публічних інтересів, що раніше асоціювалася лише з майновими правами в контексті забезпечення ними суспільного доступу до інформації.

Оскільки в сучасних технологічних умовах швидкого поширення та легкої зміни інформації у творах будь-якої форми виникає ризик спотворення та маніпулювання інформацією, немайнові права дають змогу попередити випадки викривлення змісту об'єктів інтелектуальної власності, захищаючи тим самим суспільство від дезінформації.

Щодо визначення об'єктів авторського та суміжних прав, то згідно зі ст. 433 ЦК України, об'єктами авторського права є твори у сфері літератури, мистецтва, науки, зокрема: літературні твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо) у письмовій, електронній (цифровій) чи іншій формі; виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори; музичні твори з текстом і без тексту; комп'ютерні програми, що охороняються як літературні твори; компіляції даних (бази даних) або іншого матеріалу тощо, виражені в будь-якій об'єктивній формі. Відповідно до чинного законодавства для надання правової охорони не має значення, чи твір опублікований або не опублікований, важливо, щоб він був виражений у певній об'єктивній формі. Об'єктом авторського права може бути лише твір, що є результатом творчої праці. Не є об'єктом авторського права, наприклад результат технічної роботи, зокрема набір тексту іншого автора на комп'ютері.

Не можуть виступати об'єктами авторського права відповідно до ст. 434 ЦК України повідомлення про новини дня або поточні події,

твори народної творчості; видані органами державної влади в межах їхніх повноважень офіційні документи політичного, законодавчого, адміністративного характеру (закони, укази, постанови, судові рішення, державні стандарти тощо) та їхні офіційні переклади; державні символи України, державні нагороди; символи і знаки органів державної влади, Збройних Сил України та інших військових формувань; символіка територіальних громад; символи та знаки підприємств, установ та організацій; грошові знаки; розклади руху транспортних засобів, розклади телерадіопередач, телефонні довідники тощо. Авторське право за ст. 433 ЦК не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції як такі.

Крім авторського права, як інститут права інтелектуальної власності виокремлюють *суміжні права*, які певною мірою схожі між собою і тісно пов'язані з авторськими правами. Вже зазначалося, що для поширення твору серед цільової аудиторії потрібне його оприлюднення, щоб інші люди мали можливість із твором ознайомитися. Метою суміжних прав є охорона юридичних інтересів осіб, які роблять суттєвий творчий, технічний чи організаційний внесок, використовуючи свою майстерність для доведення творів до широкої публіки. У процесі оприлюднення виникають відносини щодо суміжних прав, які є похідними від авторських прав і пов'язані з ними. Слід запам'ятати, що суміжні права не поширюються на сам твір. Якщо, наприклад, виконується твір, який не охороняється авторським правом, то суміжні права матимуть самостійний характер.

В. Базилевич трактує «суміжні права як об'єднані в єдиний інститут з авторським правом, нерозривно пов'язані з ним, близькі або похідні від нього права, що стосуються творчої діяльності авторів, які створюють твори, що можуть бути виконані, записані, включені в передачу ефірного чи кабельного мовлення»¹.

Підсумовуючи аналіз суб'єктно-об'єктного складу авторського права та суміжних прав, критично важливо усвідомлювати цей інститут як фундаментальний у системі ІВ. Чітке розуміння різниці між первинними суб'єктами (фізичними особами-творцями) та похідними правовласниками (юридичними особами, інвесторами чи державою) дає змогу ефективно адмініструвати процеси управління ІВ у компанії. Оскільки в умовах цифровізації ключові комерційні об'єкти (комп'ютерні програми, бази даних, контент) створюються переважно зусиллями найманого персоналу, менеджмент повинен

¹ Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність: підручник. 3 вид., стер. Київ : Знання, 2014. 671 с.

забезпечити бездоганний правовий комплаєнс. Це гарантує, що майнові права на результати творчої праці команди буде вчасно та в повному обсязі передано на баланс організації як комерційні нематеріальні активи.

Водночас успішний інноваційний менеджмент вимагає гнучкого врахування подвійної природи таких прав, де особисті немайнові (моральні) права автора є невідчужуваними та назавжди залишаються за розробником чи творцем. У практичній діяльності це актуалізує необхідність розроблення ефективних мотиваційних контрактів та детальних трудових договорів, які чітко регламентують виплату авторської винагороди (роялті чи паушальних платежів) за створення службових творів, запобігаючи внутрішнім корпоративним конфліктам і витоку інтелектуального капіталу. Водночас глибоке розуміння об'єктів, що за чинним законодавством не підлягають правовій охороні (ідеї як такі, методи діяльності, офіційні документи чи розклади), захищає компанію від стратегічних помилок. Це дає змогу компанії безпечно використовувати відкриті суспільні ресурси для оптимізації власних бізнес-процесів, мінімізуючи ризики патентних позовів, та надійно захищати бізнес від недобросовісної конкуренції на ринку.

2.3.3. Виникнення, реєстрація і розпорядження авторським правом та суміжними правами

Під час створення твору в автора виникає пучок (сукупність) прав, які охоплюють особисті немайнові права та майнові права. Зокрема, до особистих немайнових прав відносять такі: право на авторство; право на оприлюднення; право на відзив; особливі особисті немайнові права, наприклад, право автора на доступ до оригіналу власного твору для зняття копій тощо; право на захист репутації автора.

Згідно з чинним законодавством майнові права автора охоплюють правомочності, пов'язані з використанням, розпорядженням твором, зокрема права: на використання твору, а також на дозвіл чи заборону його використання іншими особами, на відтворення; на розповсюдження твору; на публічне виконання, демонстрацію, експонування твору; на запис твору; на переклад або переробку твору; на імпорт примірників твору; на практичну реалізацію містобудівних, архітектурних, дизайнерських проєктів; на розміщення твору в телекомунікаційній мережі або в електронних базах даних.

У науковій літературі існують кілька підходів щодо основоположних функцій та мети виникнення майнових прав: одна

група дослідників стверджує, що авторське право надається авторам як винагорода за їхню працю, тоді як інша група експертів трактує виникнення майнових прав через романтизовану концепцію авторства, що апелює до особистого, навіть інтимного зв'язку між автором та його твором, оскільки мистецький або літературний твір вважається таким, що пронизаний особистістю автора та його геніальністю, і тому автору слід надати дозвіл контролювати свій твір. Є також третій, найбільш утилітарний підхід до трактування мети виникнення майнових прав: авторське право – це своєрідний засіб досягнення мети. Уряд хоче заохочувати виробництво та поширення інформації, тому надає юридичний механізм авторського права як стимул для авторів писати чи створювати нові твори. Саме цей підхід покладено в основу законодавчих принципів захисту авторського права, наприклад, у США.

Особисті немайнові права зберігаються за автором довічно, тоді як майнові права автора мають строковий характер дії та можуть бути відчужені.

Майнові права авторів в Україні діють протягом усього життя автора і 70 років після його смерті, крім випадків оприлюднення анонімних творів, творів під псевдонімом і творів, створених у співавторстві. Відповідно до ст. 456 ЦК України строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на виконання спливає через 50 років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком здійснення першого запису виконання, а за відсутності такого запису – з 1 січня року, наступного за роком здійснення виконання.

Варто наголосити в цьому контексті, що система захисту немайнових прав інтелектуальної власності передбачає збереження цих прав за автором, навіть якщо майнові права було передано іншим особам. Завдяки своїм функціям немайнові права як мінімум дозволяють автору наполягати на тому, щоб його ім'я було прив'язано до твору та щоб зміст і контекст твору жодним чином не підлягали зміні, що може вплинути на репутацію автора.

Постають запитання, чи є ім'я автора його інтелектуальною власністю, яку роль автор відіграє в інформаційній політиці. Ім'я – особистість автора як об'єкт інтелектуальної власності, що може використовуватися для забезпечення інтересів широкої публіки, саме цій проблемі присвячено багато робіт, зокрема стаття дослідниць Західного університету Канади Маргарет Енн Вілкінсон та Наташи Геролами «Автор як агент інформаційної політики: співвідношення

між майновими та немайновими правами в авторському праві»¹. На їхню думку, ім'я автора використовується для організації та контролю доступу до бібліографії, працює як один із реферальних засобів та принципів організації в каталогах, покажчиках, бібліографії та інших довідкових інструментах. Водночас особистість автора виступає критерієм якості й достовірності тексту для читача.

Автор може передати всі або частину належних йому майнових прав. Він має право на винагороду за використання його твору. Винагорода може набувати різних форм, зокрема одноразового (паушального) платежу, відрахувань за кожний проданий примірник чи кожне використання твору (роялті) або комбінованих форм (паушальний платіж плюс роялті)

У ст. 16 Закону України «Про авторське право і суміжні права» міститься норма, згідно з якою за створення і використання службового твору автору належить авторська винагорода, розмір та порядок виплати якої встановлюються трудовим договором (контрактом) та/або цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем. Відповідно до ст. 33 цього Закону до істотних умов договору на використання твору, без яких його може бути визнано недійсним, належить визначення розміру та порядку виплати авторської винагороди. Така винагорода визначається в договорі у вигляді відсотків від доходу, отриманого від використання твору, або у вигляді фіксованої суми, або іншим чином. Ставки авторської винагороди не можуть бути нижчими за мінімальні ставки, встановлені постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав» від 18.01.2003. Встановлення мінімальних ставок авторської винагороди державою є правовою гарантією реалізації права автора на плату за використання твору третіми особами.

Спеціальний порядок виплати авторської винагороди затвори і виконання, зафіксовані у фонограмах, відеограмах, їх примірниках, які відтворюються у домашніх умовах і виключно в особистих цілях або для звичайного кола сім'ї або близьких знайомих цієї сім'ї без дозволу автора (авторів), виконавців, виробників фонограм, виробників відеограм, але з виплатою винагороди передбачено ст. 25 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Особливості виплати

¹ Wilkinson M. A., Gerolami N. The author as agent of information policy: The relationship between economic and moral rights in copyright. *Government Information Quarterly*. 2009. Vol. 26, Iss. 2. P. 321–332. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0740624X08001482>.

винагороди в такому разі встановлено ст. 42 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Право на отримання плати за використання твору, як і інші майнові права інтелектуальної власності на твір, має строковий характер, тобто автор протягом життя отримує авторську винагороду за таке використання, а протягом 70 років після його смерті плату отримують спадкоємці автора. Після закінчення строку дії майнових прав ІВ на твір він переходить у суспільне надбання і може вільно, без виплати авторської винагороди, використовуватися будь-якою особою за умови дотримання особистих немайнових прав, передбачених ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Відповідно до положень Всесвітньої конвенції про авторське право універсальним способом сповіщення про майнові права ІВ на твір є: ©; Ім'я власника авторських прав; рік першого опублікування твору.

Багато користувачів вважають, що на твори, розміщені в інтернеті один раз, втрачаються авторські права. Насправді використовувати, копіювати і розміщувати чужі фотографії, статті, пісні та музику без дозволу автора не можна. Перепубліковуючи чужі матеріали в соціальних мережах, більшість людей навіть не здогадується, що порушує авторські права. В інтернеті існують сайти, що пропонують використовувати будь-який матеріал, розміщений на їхніх сторінках, за умов певної плати та зазначення посилання на джерело. Але перш ніж платити гроші за подібний контент, потрібно переконатися, що ресурс дійсно володіє всіма дозволами від авторів робіт. Використання навіть частини будь-якої роботи (фотографії, фільму, пісні, картини) вважається порушенням авторських прав. Виняток становлять випадки, коли матеріал використовують у навчальних цілях, готують критику або відгук на певну роботу. У такому разі використання частини роботи вважається добросовісним за умови посилання на автора.

2.3.4. Правові основи регулювання авторського права в національній та міжнародній практиці

Авторське право в різних країнах регулюється за допомогою відповідних міжнародних угод та договорів, до яких приєдналася країна, та норм і положень національного законодавства (табл. 2.7). Серед міжнародних документів, які також визначають основні принципи регулювання авторського права, виокремлюють Бернську

конвенцію про охорону літературних і художніх творів¹ та Угоду про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРІПС)².

Таблиця 2.7

**Характеристика основних міжнародних договорів
у сфері авторського права**

Назва документа	Характеристика
Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів	Міжнародна угода, прийнята в 1886 р., що стосується охорони літературних та художніх творів. Бернська конвенція містить основні положення про авторське право, зокрема щодо терміну дії права, прав на виконання та механічну обробку творів, заборон на копіювання творів без дозволу автора тощо
Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРІПС)	Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, прийнята в 1994 р. у рамках Світової організації торгівлі, ТРІПС визначає мінімальні стандарти охорони і захисту прав інтелектуальної власності в усіх країнах – членах СОТ
Директива (ЄС) 2019/790	Правовий акт, що регулює захист авторського права в Європейському Союзі. Ця директива визначає правила щодо використання інформації в Інтернеті, права на використання творів для навчальних цілей, а також захист прав авторів та виконавців

Джерело: розроблено авторкою.

Норми та положення міжнародних угод та договорів, до яких приєдналася країна, мають пріоритет над нормами та положеннями національного законодавства. Кожна країна має власне національне законодавство у сфері авторського права та суміжних прав, однак більшість країн є доволі гнучкими в коригуванні та застосуванні національних законів, дія яких обмежена низкою міжнародних угод і договорів. Основною причиною пріоритетності міжнародного управління у сфері захисту авторських та суміжних прав над національним є той факт, що без певної міжнародної стандартизації країни могли би прийняти законодавство, яке захищало права насамперед їхніх громадян, залишаючи вразливими іноземців, і така дискримінація була б досить поширеною на практиці. На рис. 2.7. представлено структуру національного законодавства України у сфері захисту авторських та суміжних прав.

¹ Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 09.09.1886 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text.

² Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 / СОТ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.

Джерелами авторського права є нормативно-правові акти, в яких містяться норми, що регулюють відносини, пов'язані зі створенням та використанням творів науки, літератури та мистецтва

Конституція України

Цивільний кодекс України (авторське право регулюється ст. 433–448)

Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022

Спеціальні закони України:

Закон України «Про видавничу справу»

Закон України «Про кінематографію»

Закон України «Про гастрольні заходи в Україні»

Закон України «Про театри та театральну справу»

Закон України «Про телебачення і радіомовлення»

Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»

Закон України «Про професійних творчих працівників і творчі спілки»

Закон України «Про національний архівний фонд та архівні установи»

Закон України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав»

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні» від 01.06.2016 № 402-р

Рис. 2.7. Структура національного законодавства у сфері авторського права та суміжних прав

Джерело: розроблено авторкою.

Контроль за дотриманням національного законодавства покладено в Україні на Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій (УКРНОІВІ) і судову владу.

2.3.5. Охорона і захист авторського права та суміжних прав

Охорона і захист авторського права та суміжних прав у сучасних умовах є важливими завданнями для держави та суспільства в цілому з точки зору стимулювання творчості та креативності. У країнах, де держава забезпечує авторам та виконавцям правову охорону їхньої

творчості, відбуваються стрімке зростання креативного сектору економіки, розвиток науки і культури. Крім того, забезпечення та захист авторських прав є істотним засобом захисту інтересів авторів та забезпечення їхнього права на використання, контроль і збереження своїх творів. Охорона авторських та суміжних права актуальна з точки зору захисту прав споживачів, які мають право на доступ до високоякісного контенту та продукції, достовірної інформації і даних. Захист авторських прав важливий у контексті підтримки здорової конкуренції, стимулювання економічного зростання та забезпечення розвитку нових галузей. Це суттєвий елемент міжнародної співпраці в галузі науки і культури, завдяки якому відбуваються обмін знаннями, забезпечення захисту прав іноземних авторів. Закріплення за країною статусу країни-пірата, навпаки, призводить до відпливу міжнародних інвестицій, створює негативний імідж у глобальній економіці, є серйозною перешкодою для залучення нових інвестицій

Захист авторських та суміжних прав є важливим аспектом правового регулювання у сфері інтелектуальної власності і становить сукупність дій, спрямованих на поновлення чи визнання авторського права та суміжних прав, а також захист інтересів їхніх суб'єктів при порушенні чи оспорюванні цих прав. Питанням захисту авторського та суміжних прав приділяли увагу такі вчені, як В. Базилевич, О. Паносюк, С. Бондаренко, А. Штефан, П. Ванціурі, С. Франкель. Захист авторських прав передбачає заборону використання твору без дозволу автора або на підставі ліцензії, яка надається автором чи іншим правовласником. Законодавство про авторське право також визначає, що автор має право на визнання авторства свого твору та на захист своєї гідності як творця.

До основних принципів правової охорони авторських та суміжних прав, закріплених у Бернській конвенції, належать:

1) принцип автоматичної охорони, згідно з яким авторське право на твір виникає в результаті факту його створення за умов:

1.1) об'єктивного існування твору, втіленого в матеріальному об'єкті та доступного іншим особам;

1.2) творчої праці автора, що виражається в новизні та оригінальності твору (як за формою, так і за змістом);

1.3) правомірного використання інших об'єктів, що охороняються (будь-який похідний твір, отриманий з первинних творів, може визнаватися об'єктом авторського права тільки в тому випадку, коли він створений з дозволу правовласників використовуваних творів);

2) принцип узгодження особистих інтересів автора із суспільними, який передбачає визнання за автором монопольного права на

використання його твору, закріплення за ним широкого кола виключних особистих та майнових прав. Водночас у законодавчому порядку визначаються випадки, коли твори можуть вільно використовуватися іншими особами;

3) принцип невідчужуваності особистих немайнових прав автора (права авторства, права на ім'я та захист репутації автора), які не можуть перейти до інших осіб навіть за згоди автора. Однак майнові права автора можуть передаватися іншим особам за авторським договором, у порядку успадкування, відповідно до законодавства (службові твори);

4) принцип національного режиму та територіальності, пов'язаний з географічними обмеженнями дії авторського права. Йдеться про те, що авторські права охороняються законом певної країни від неправомочних дій, передбачених законодавством у галузі інтелектуальної власності та вчинених у цій країні. Водночас твори громадян певної держави, створені й оприлюднені на її території, будуть охоронятись на території інших держав за умов підписання відповідних міждержавних угод;

5) принцип обмеженості охорони авторського права в часі. Як зазначалося, особисті немайнові права автора охороняються безстроково. Водночас виключні майнові права автора, що виникають із моменту створення твору, діють протягом усього життя автора та ще 50 років (у деяких країнах 70, у країнах Європейського Союзу – 75 років) після його смерті. Після закінчення терміну дії авторського права твір набуває статусу суспільного надбання і може вільно використовуватися будь-якою особою без виплати авторської винагороди (за умов дотримання особистих немайнових прав автора). При цьому в окремих країнах не підлягають охороні твори, не зафіксовані в матеріальній формі, а також тексти законів, ухвали судів і рішення адміністративних органів. В інших країнах такі офіційні тексти підпадають під дію авторського права, їхнім правовласником вважається держава, яка використовує ці твори в інтересах усього суспільства;

6) принцип свободи творчості та незалежності правової охорони твору від його змісту, призначення, достоїнств, способу вираження.

Традиційно у правовій науці розрізняють дві основні форми захисту: юрисдикційну і неюрисдикційну. Критерієм поділу цих форм є суб'єкт, який здійснює дії щодо захисту порушених прав. Відповідно до ст. 19 Цивільного кодексу України, неюрисдикційна форма захисту охоплює дії громадян і організацій стосовно захисту авторського права та суміжних прав та інтересів, що охороняються законом, які

вчиняються ними самостійно, без звернення за допомогою до державних або інших компетентних органів. У ст. 19 Цивільного кодексу України зазначено, що самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене; характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, спричиненим цим порушенням. Суб'єкт авторського права або суміжних прав, чиї права порушені, може сам обирати способи самозахисту або ці способи встановлюються договором.

Юрисдикційною формою захисту є діяльність уповноважених державою органів щодо захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних авторського права і суміжних прав. Суть її полягає в тому, що особа, права і законні інтереси якої порушені неправомірними діями, звертається за захистом до компетентних державних органів, наприклад, до суду або правоохоронного органу, які уповноважені вживати необхідних заходів для відновлення порушеного права та припинення правопорушення. В Україні такий захист передбачено ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права», згідно з яким за захистом свого авторського права і (або) суміжних прав суб'єкти авторського права та суміжних прав мають право звертатися в установленому порядку до суду та інших органів відповідно до їхньої компетенції. У рамках юрисдикційної форми захисту розрізняють загальний і спеціальний порядки захисту порушених авторського та суміжних прав:

➤ За загальним порядком захист здійснюється через суд. Засобом судового захисту є позов.

➤ Спеціальною формою захисту авторського права і суміжних прав та інтересів, що захищаються законом, є адміністративний порядок. Він використовується як виняток із загального правила в прямо визначених законодавством випадках. Потерпілий може на свій розсуд звернутися за захистом своїх порушених прав та інтересів, що охороняються законом, до вищого органу відповідача, творчої спілки, уповноваженого органу державної влади. Засобом захисту в такому разі є скарга¹.

Держава відіграє ключову роль у забезпеченні ефективної охорони і захисту авторського права та суміжних прав, зокрема через:

¹ Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

➤ створення ефективної національної законодавчої бази. Функцією держави є формування такого інституційного середовища, де права творців, авторів чітко визначені, для суспільства зрозумілі основні правила використання творів, а процедури розгляду порушень авторських та суміжних прав є прозорими та зрозумілими;

➤ участь у міжнародних відносинах, проведення переговорів з іншими країнами на предмет взаємного визнання, охорони та захисту авторських і суміжних прав у рамках дії міжнародних договорів та угод;

➤ рішуче засудження і покарання суб'єктів за незаконне використання об'єктів авторського права та суміжних прав; рівність усіх перед законом;

➤ запровадження дієвого механізму надання компенсації суб'єктам авторського права та суміжних прав за завдану їм шкоду;

➤ здійснення контролю з боку відповідних державних органів за дотриманням авторських прав та за діяльністю суб'єктів господарювання в цій сфері, конфіскація та знищення контрафактних примірників, а також обладнання, що використовувалося для їх виготовлення;

➤ формування в суспільстві поваги до прав інтелектуальної власності. Проведення освітніх та навчальних заходів із метою роз'яснення необхідності дотримання норм та положень національного законодавства у сфері авторських та суміжних прав: держава може здійснювати контроль та проводити навчання щодо захисту та охорони авторських прав для споживачів, виробників і правоохоронних органів;

➤ забезпечення ефективного судового захисту для власників авторських та суміжних прав, що передбачає швидкий доступ до суду та належне покарання порушників.

2.3.6. Правова модель охорони та захисту прав інтелектуальної власності на комп'ютерне програмне забезпечення

Еволюція цифрових технологій справила величезний вплив на традиційне уявлення про авторське право. Виникли нові об'єкти авторського права, зокрема в умовах цифрової економіки, – комп'ютерне програмне забезпечення, яке зазвичай охоплює прикладне та системне програмне забезпечення. Програми переважно розробляють відповідно до конкретних потреб користувачів. Порівняно з комп'ютерним програмним забезпеченням поняття

комп'ютерної програми є більш абстрактним: воно містить цільову та вихідну програму.

Модель правового захисту прав інтелектуальної власності на комп'ютерне програмне забезпечення має певну специфіку через такі причини:

- *Дотримання вимог правового захисту.* Оскільки кожне комп'ютерне програмне забезпечення є творінням дослідників і зумовлене його зусиллями, воно є інноваційним, особливим і незалежним. На відміну від інших об'єктів ІВ, комп'ютерне програмне забезпечення використовує серію даних і мовних програм для вираження задуму дослідників.

- *Порушення програмного забезпечення або піратство* поставить під загрозу законні права та інтереси авторів / власників. Обмін інформацією і даними на тлі мережі дає змогу поширювати комп'ютерне програмне забезпечення без часових і географічних обмежень, що уможливорює легке порушення програмного забезпечення та піратства.

- *Захист авторських прав.* Оскільки комп'ютерне програмне забезпечення є творчим продуктом розробника, необхідно захищати авторські права на відповідні програми та документи.

- *Патентний захист.* Через те, що закон про авторське право може захищати лише розробку програмного забезпечення, його код, але не може ефективно захистити метод роботи програмного забезпечення, варто використовувати метод патентного права, щоб захистити його метод роботи, процес розроблення та вираження концепції.

- *Захист комерційної таємниці.* Комп'ютерне програмне забезпечення містить багату управлінську та технічну інформацію, його комерційну цінність можна уявити, тому доцільно посилити захист комерційної таємниці програмного забезпечення. Однак сам захист має недоліки, адже залежить від конфіденційності самого забезпечення, якщо воно саморозкривається, то не може бути захищене законом про захист комерційної таємниці. Це вимагає від науково-дослідного персоналу або розробників інвестувати багато людських і матеріальних ресурсів для збереження конфіденційності програмного забезпечення.

У контексті питання захисту авторських прав на програмне забезпечення виокремлюють такі три види програмного забезпечення та режими його захисту:

- *Власне програмне забезпечення.* Захист авторських прав на програмне забезпечення стосується захисту відповідних документів.

Оскільки вихідний код програмного забезпечення не є публічним, ці документи належать із точки зору авторського права до неопублікованих робіт. Автор документа повинен мати своє особисте право, але оскільки відповідний документ не вийшов на ринок, він не може отримати право власності.

- *Публічне програмне забезпечення.* Ідеться про розкриття вихідного коду. Коли документи, пов'язані з програмним забезпеченням, виходять на ринок разом із комп'ютерними програмами, жодна інша одиниця, група чи окрема особа не може змінювати, копіювати, поширювати чи розповсюджувати їх за бажанням, оскільки документи програмного забезпечення набули незалежного авторського права. Для ефективного захисту авторських прав на відкрите програмне забезпечення від порушень держава повинна сформувати відповідну систему захисту.

- *Режим захисту патенту на програмне забезпечення.* Захист патентів на програмне забезпечення має бути ефективно побудований за допомогою таких трьох способів: держава має роз'яснити дійсність і законність патентного захисту програмного забезпечення на правовому рівні, встановити суворий стандарт авторизації патентів та скоротити період розгляду.

Як нематеріальний актив комп'ютерне програмне забезпечення не таке інтуїтивно зрозуміле для використання до нього авторського права, як будь-який фізичний актив, але відіграє важливу допоміжну роль в ефективній роботі різних функцій апаратного обладнання. Зі зростаючою конкуренцією на економічному ринку розроблення програмного забезпечення та інновації є рушійною силою підтримки високоякісних розробок у комп'ютерній та суміжних сферах. Таким чином, щоб забезпечити технічний ентузіазм персоналу, який провадить дослідження та розроблення програмного забезпечення, і стандартизувати ринок його розроблення, як державі, так і правоохоронним органам слід постійно досліджувати більш ефективні й обґрунтовані моделі та системи правової безпеки з точки зору інтелектуальної власності програмного забезпечення прав.

Запитання до теми

1. Розкрийте основні поняття, завдання, функції, принципи та джерела авторського права.
2. Як відбувалася еволюція авторських прав?
3. Визначте основних суб'єктів та об'єкти авторських і суміжних прав.
4. Розкрийте зміст та умови дії авторського права.

5. Поясніть термін «суб'єктивне авторське право», його зміст та межі.

6. Яка специфіка виникнення та реєстрації авторського права?

7. Охарактеризуйте процес розпорядження майновими авторськими правами.

8. Розкрийте правові основи захисту авторського права. Якими є права й обов'язки суб'єктів авторського та суміжних прав, що випливають із охоронних документів?

9. У чому полягає зміст управління авторськими правами у сфері економіки?

10. Яка міжнародна процедура охорони авторських прав?

Творчо-пошукове завдання

1. Чи потрібно, на вашу думку, захищати авторські права в умовах мережевої економіки. Свою позицію обґрунтуйте та доведіть на конкретних прикладах.

2. Розкрийте правові основи захисту авторських та суміжних прав в Україні. Порівняйте систему захисту авторських прав в Україні та країнах ЄС.

3. Які заходи, на ваш погляд, доцільно застосовувати в боротьбі з плагіатом та інтелектуальним піратством в Україні?

4. Під час семінарського заняття студенти отримали завдання розробити мем на тему «Авторське право». Мем, який створив студент А, сподобався групі найбільше. Через два тижні студент Б прийшов в університет у футболці із зображенням мему, який придумав студент А. Студент А образився, оскільки було порушено його авторські права, і сказав, що забороняє використовувати його мем. На що студент Б відповів, що йому спало на думку надрукувати мем студента А на футболці, тому це вже його інтелектуальна власність!

Поясніть, чи відбулося в цьому випадку порушення прав інтелектуальної власності. Як має діяти особа, чиї авторські права порушено? Опишіть дії у вигляді алгоритму.

5. Припустимо, що ви стали відомі завдяки розробленій вами комп'ютерній грі, і пізніше ви виявляєте, що персонажі цієї гри використовуються без вашого дозволу в рекламі благодійного фонду, який на перших етапах вашої творчості вас підтримував і давав гроші на розвиток вашого проєкту.

Чи буде це порушенням ваших прав інтелектуальної власності?

Що ви будете робити в такому разі? Свою позицію обґрунтуйте, керуючись Цивільним кодексом України, Законами України «Про авторське право і суміжні права», «Про рекламу».

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

Основна

1. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. 671с.
2. Бахур О. В. Судовий захист прав інтелектуальної власності у сфері господарювання: теорія, законодавство, практика. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 172 с.
3. Богдан І. Право працівника на творчість та його захист. Київ : Норма права, 2021. 176 с.
4. Вірченко В. В. Інтелектуальна власність: теоретичні витоки та економічні імперативи розвитку : монографія. Київ : Ліра, 2018. 488 с.
5. Кулініч О., Романадзе Л., Цибульов П. Інтелектуальна власність : підручник. Київ: Олді-плюс, 2023. 424 с.
6. Лозова Г.М., Шорубалко Б. В. Інтелектуальна безпека держави в системі конкурентоспроможності національної економіки. *Науковий вісник Ужгородського нац. університету. Сер.: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 20. Ч. 2. 2018. С. 102–107.
10. Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності» : Навчально-методичний комплекс для студентів економічних спеціальностей освітнього рівня «Магістр» / упоряд.: В. В. Вірченко, А. О. Вітренко, Г. М. Лозова, А. О. Маслов. Київ : ЗАТ «Нічлава», 2019. 48 с.
11. Харитонova О. І., Харитонов Є. О. Право інтелектуальної власності. Київ : Право, 2022. 540 с.
12. Intellectual Property Market Research Reports & Industry Analysis. URL: <https://www.marketresearch.com/Service-Industries-c1598/Business-Services-Administration-c44/Intellectual-Property-c1106/>.

Додаткова

1. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 09.09.1886 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text.
2. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2657-12>.
3. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

4. Бабенко В. А. Національна інноваційна система та захист прав інтелектуальної власності України в контексті міжнародних рейтингів. *Економічний простір*. 2018. № 136. С. 86–98.

5. Бондаренко С. В. Авторське право та суміжні права. Київ : Ін-т інтелект. власн. і права, 2021. 288 с.

6. Боровський О. О. Специфіка форм використання об'єктів права інтелектуальної власності. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 9. С. 168–172.

7. Бутнік-Сіверський О. Б. Економіко-правові проблеми становлення механізму комерціалізації інтелектуальної власності. *Роль і значення інтелектуальної власності в інноваційному розвитку економіки* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : Ін-т інтелектуальної власності Національного університету «Одеська юридична академія» в м. Києві, 2010. С. 50–57.

8. Венедіктова І. В., Розгон О. В. Цивільно-правовий захист та охорона авторського права. *Форум права*. 2007. № 2. С. 24–29. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07vivoap.pdf>.

9. Воронкова В. Г. Правові засади захисту інтелектуальної власності у цифровому суспільстві. *ScienceRise. Juridical Science*. 2019. № 4. С. 32–37. URL: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.188163>.

10. Грабовська Г. М. Способи та форми захисту авторського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право*. 2012. Вип. 19, т. 2. С. 38–40. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cb3385c0-8c66-4f61-b29b-cafb871fe3e2/content>.

11. Драчук Ю. З. Механізми сприяння інноваційній діяльності та підприємництва у науково-виробничій сфері. *Сучасні підходи до управління підприємством* : зб. наук. пр. 2018. № 3. С. 271–283.

12. Панасюк О. Т. Поняття та класифікація форм захисту авторського права. *Форум права*. 2013. № 1. С. 758–762. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_1_128.

13. Рудник Т. В. Деякі проблемні питання захисту авторського права в Україні. *Юридичний вісник*. 2013. № 1 (10). С. 74–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_u_2009_1_17.

14. Спесивцева О. Путівник з авторського права для творців контенту. Центр демократії та верховенства права, 2024. URL: <https://cedem.org.ua/library/putivnyk-z-avtorskogo-prava/>.

15. Штефан А. С. Авторське право і суміжні права: особливості правової охорони, здійснення та захисту : монографія. Київ : НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ : ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2017. 150 с.

16. Magalla A. B. The true meaning of copyright. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/283015654_THE_TRUE_MEANING_OF_COPYRIGHT.

17. Gervais D. J. AI Derivatives: the Application to the Derivative Work Right to Literary and Artistic Productions of AI Machines. *Vanderbilt Law Research Paper*. 2022. No. 22-12. URL: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4022665>.

18. Frankel S. R., The International Copyright Problem and Durable Solutions. *Vanderbilt Journal of Entertainment & Technology Law*. 2014. Vol. 18, No. 1. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2694800.

19. Hou K., Zhan M. Discussion on Legal Model of Intellectual Property of Computer Software. *Journal of Physics: Conference Series*. 2021. No. 12011. URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/1883/1/012011/pdf>.

2.4. Комерціалізація результатів інтелектуальної діяльності

2.4.1. *Сутність, принципи та механізм комерціалізації інтелектуальної власності.*

2.4.2. *Основні форми та етапи комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності.*

2.4.3. *Механізм трансферу технологій у системі комерціалізації результатів наукових досліджень.*

2.4.1. Сутність, принципи та механізм комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності

Слово «комерціалізація» походить від лат. *kommercium* (комерція, торгівля) і означає перетворення активу на джерело прибутку / предмет купівлі-продажу. Комерціалізація ІВ є складовою процесу обігу інтелектуального капіталу та нарощування інтелектуального потенціалу. Комерціалізація інтелектуальної власності – це процес перетворення ідей, винаходів, технологій та інших видів інтелектуальної власності на комерційно вигідні продукти та послуги. Цей процес дає змогу власникам інтелектуальної власності отримувати прибуток від прав на інновації та розширювати присутність на ринку.

Чинне законодавство України не дає чіткого тлумачення терміна «комерціалізація інтелектуальної власності», хоч у ст.1 Закону України «Про інноваційну діяльність» термін «комерціалізація» використовується для визначення терміна «інноваційна діяльність». У науковій літературі є різні підходи до визначення цього поняття. Найбільш ґрунтовним, на нашу думку, є визначення, запропоноване відомим українським вченим-економістом В.Базилевичем, коли економічна сутність комерціалізації ІВ розкрито через залучення результатів цієї діяльності до господарського обігу шляхом або використання об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ) як факторів виробництва (капіталізація), або продажу виключних майнових прав ІВ на договірних засадах, або передачі прав ІВ через ліцензування з метою отримання прибутку¹.

З економічної точки зору комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності – це взаємовигідні (комерційні) дії всіх учасників процесу перетворення результатів інтелектуальної праці на ринковий товар. Майнові права ІВ мають певну економічну цінність і в умовах ринкової економіки стають товаром, що реалізується на договірних засадах.

Під *юридичним кутом зору* комерціалізація ІВ – це система правовідносин щодо забезпечення умов сприйняття прав ІВ як товару та отримання правоволодільцями прибутку від його використання іншими особами

Метою комерціалізації є отримання власником додаткової економічної вигоди (прибутку або економії за рахунок використання об'єктів права ІВ у власному виробництві або продажу чи передачі прав на їхнє використання іншим юридичним чи фізичним особам). Основні характеристики процесу комерціалізації відображено на рис. 2.8.

Комерціалізація ІВ базується на принципах прибутковості, цілеспрямованості, обґрунтованості, доречності, інформативності, достовірності, адекватності. Механізмом комерціалізації ІВ є відтворення руху інтелектуального капіталу з метою отримання прибутку.

¹ Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. 671 с.

Рис. 2.8. Характерні риси комерціалізації інтелектуальної власності

Джерело: розроблено авторкою.

Об'єктом комерціалізації ІВ можуть виступати будь-які результати інтелектуальної творчої діяльності, права інтелектуальної власності. Наведемо кілька прикладів комерціалізації прав ІВ:

1. Продаж ліцензій – компанія, яка розробила програмне забезпечення або винахід, може продати ліцензії на використання своїх прав іншим компаніям, що дасть їй змогу отримати дохід від продажу ліцензій.

2. Франшиза – власник знаку для товарів і послуг (бренду) може продавати франшизи іншим суб'єктам господарювання, що дає право використовувати його ім'я та бренд у певній галузі бізнесу.

3. Продаж прав інтелектуальної власності – так, автор може продати права на використання свого твору, наприклад, кінокомпанії, що хоче придбати права на екранізацію роману або на використання музики у фільмах. Інший приклад – продаж прав на торговельний знак: його власник може продати права на використання свого бренду, що дасть компанії можливість використовувати цей бренд і залучати нових клієнтів.

4. Розроблення нового продукту на основі чинних патентів – компанія, придбавши права на патент, може як безпосередньо використовувати цю технологію, так і додатково створити новий продукт, використовуючи технології, що охороняється патентами, з метою отримання додаткового прибутку.

Склад суб'єктів комерціалізації прав ІВ представлено на рис. 2.9.

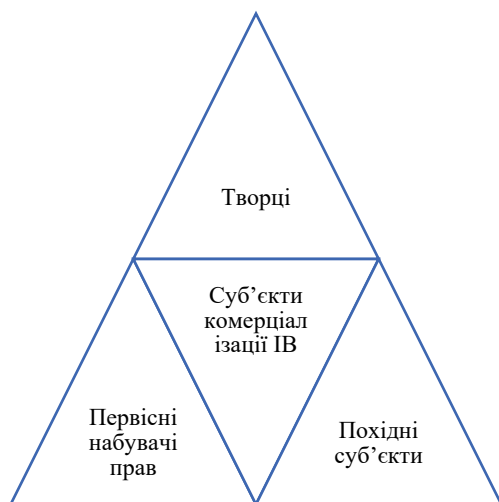

Рис. 2.9. Склад суб'єктів комерціалізації прав інтелектуальної власності

Джерело: розроблено авторкою.

Розглянемо детальніше, кого можна віднести до суб'єктів комерціалізації прав ІВ. Умовно їх можна поділити на такі групи:

- творці: автори, розробники, винахідники, виконавці НДДКР;
- первісні набувачі прав: трудові колективи, організації, роботодавці;

- похідні суб'єкти: держави в особі відповідних державних органів, інвестори що фінансують створення та використання ОІВ, виробники та споживачі інтелектуальної продукції.

Окремо можна виділити групу суб'єктів, що сприяють розвитку інноваційного процесу та допомагають процесу комерціалізації ІВ. До таких суб'єктів належать:

- технологічний парк – науково-виробничий територіальний комплекс, головне завдання якого полягає у формуванні максимально сприятливого середовища для розвитку малих і середніх наукомістких інноваційних фірм;

- венчурний фонд – недиверсифікований інститут спільного інвестування закритого типу, який здійснює виключно приватне (закрите) розміщення цінних паперів інститутів спільного інвестування (ICI) серед юридичних та фізичних осіб. Венчурне фінансування є ефективним способом прямого інвестування в корпоративні права діючого бізнесу;

- інноваційний інкубатор – організаційна структура, мета якої полягає у формуванні сприятливих умов для ефективної діяльності новоутворених малих інноваційних фірм, що реалізують наукові ідеї-новачії;

- університети та науково-дослідні установи.

Цілком очевидно, що кожний із учасників трансферу технологій має власні завдання. Зокрема, для державних установ найважливішим у трансфері технологій є забезпечення ефективного та прозорого використання державних коштів, для бізнесу – отримання прибутку, для наукових, академічних кіл – наукові публікації, звіти на конференціях, тощо.

У процесі комерціалізації суб'єкти можуть зазнавати проблем або натрапляти на певні бар'єри, зокрема йдеться про:

- 1) проблеми нормативно-законодавчого характеру через суперечності та колізії трьох нормативних галузей: права, оподаткування та бухгалтерського обліку;

- 2) проблеми оцінки ОІВ унаслідок відсутності єдиного національного стандарту оцінки об'єктів у нематеріальній формі;

- 3) кадрові проблеми – недостатня кількість висококваліфікованих фахівців та експертів із питань ІВ;

- 4) антиринкову ментальність значної частини населення країни, за стереотипами якої результати творчої діяльності – це не об'єкти ринкових відносин. Багато українців хочуть використовувати якісні та сучасні ОІВ, наприклад, дивитися нові фільми або слухати музику, але не хочуть за це платити.

2.4.2. Основні форми та етапи комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності

На думку сучасних дослідників, комерціалізація інтелектуальної власності в ринковій економіці відбувається в таких основних формах:

- відчуження виключного права (виключна передача майнового права) – продаж усього майнового права, перехід його від правовласника до правонаступника шляхом підписання відповідного договору на засадах одноразової оплати;
- передача виключного права (невиключна передача майнового права) – продаж всіх або частини подільних майнових прав одній або кільком особам шляхом одноразового (паушального) чи багаторазових (роялті) платежів¹. Розглянемо основні етапи комерціалізації ІВ, відображені на рис. 2.10 у вигляді процесу.

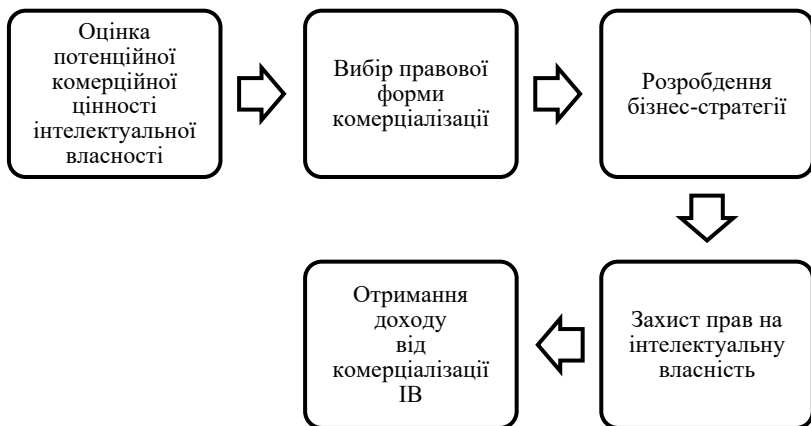

Рис. 2.10. Основні етапи комерціалізації інтелектуальної власності
Джерело: розроблено авторкою.

Розглянемо кожен етап комерціалізації інтелектуальної власності окремо:

1. Оцінка потенційної комерційної цінності ІВ. На цьому етапі слід скористатися засобами ринкової аналітики, визначити потенційну аудиторію та її потреби, а також з'ясувати рівень конкуренції подібного продукту чи послуги на ринку.

¹ Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3 вид., стер. Київ : Знання, 2014. 671 с.

2. Вибір правової форми комерціалізації. Власники прав ІВ можуть використовувати різні правові форми для захисту своїх прав та отримання прибутку. Наприклад, ідеться про продаж ліцензій, франшизи, співробітництво з партнерами чи самостійне створення бізнесу, тобто використання прав ІВ у власному виробництві.

3. Розроблення бізнес-стратегії. Визначення цілей, завдань та планів дій, необхідних для успішної комерціалізації інтелектуальної власності. Це може передбачати розроблення маркетингової стратегії, рекламу та просування продукту чи послуги на ринку.

4. Захист прав на ІВ. Один із головних аспектів комерціалізації інтелектуальної власності – це її захист від крадіжок та порушень з боку третіх осіб.

5. Отримання доходу від комерціалізації ІВ. Якщо дії на попередніх етапах було проведено правильно, то на цьому етапі власник отримує дохід та прибуток від використання своїх прав ІВ.

Основні способи комерціалізації представлено на рис. 2.11.

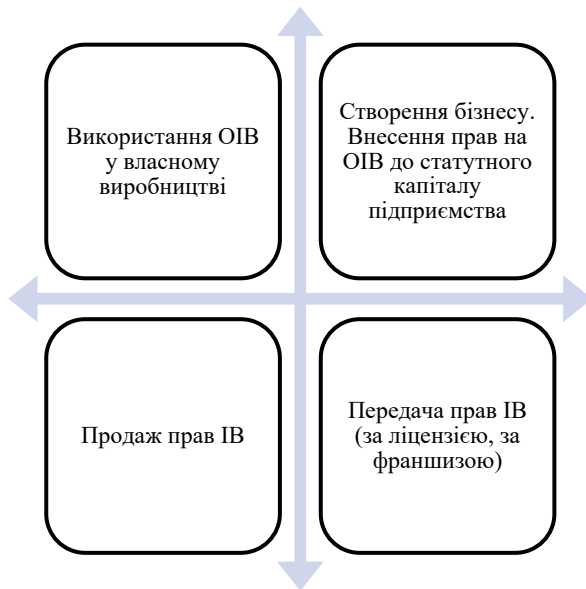

Рис. 2.11. Основні способи комерціалізації інтелектуальної власності

Джерело: розроблено авторкою.

Використання об'єктів інтелектуальної власності у власному виробництві є найвигіднішим способом комерціалізації з точки зору максимізації прибутку, оскільки весь прибуток від продажу інноваційного продукту, отриманого завдяки використанню ОІВ, залишається в такому разі у правовласника (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Переваги та недоліки використання об'єктів інтелектуальної власності у власному виробництві

Переваги	Недоліки
• Створення нової технології; • освоєння нових ринків; • зниження витрат на виробництво (при впровадженні ресурсо-, енергозберігаючих технологічних процесів)	• Необхідні значні стартові витрати на доопрацювання ОІВ; • розроблення технології виробництва вимагає значних фінансових коштів, тому реалізувати відповідну стратегію вдається переважно великим компаніям

Джерело: розроблено авторкою на основі: Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Знання, 2014. 671 с.

Стратегія внесення об'єктів інтелектуальної власності як нематеріальних активів до статутного капіталу новоствореного підприємства може мати різні форми (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Види стратегій внесення об'єктів інтелектуальної власності як нематеріальних активів до статутного капіталу новоствореного підприємства

№ з/п	Вид стратегії	Її характеристика
1	Внесок у формі права власності на ОІВ	Власник об'єкта прав інтелектуальної власності повністю передає свої право власності на об'єкт як внесок до статутного капіталу.
2	Внесок у формі права користування ОІВ	Стратегія охоплює передачу права користування об'єктом інтелектуальної власності (наприклад, ліцензії на використання технології) як внесок до статутного капіталу.
3	Внесок у формі внесення прав ІВ з опцією викупу	Стратегія, за якої внесок у формі права власності на ОІВ може бути викуплений через певний час за певною ціною

Джерело: розроблено авторкою на основі: Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Знання, 2014. 671 с.

При обранні стратегії внесення ОІВ до статутного капіталу необхідно дотримуватися законодавчих вимог і враховувати окремі законодавчі обмеження. Зокрема, українським законодавством заборонено формування статутного капіталу за рахунок нематеріальних активів для фінансових установ – юридичних осіб, таких як банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг. Власнику прав ІВ потрібно провести попередню оцінку вартості цих прав, погодити вартість оцінки з іншими засновниками новоствореного підприємства, інвесторами та укласти відповідні угоди. Обрання стратегії внесення ОІВ як нематеріальних активів до статутного капіталу новоствореного підприємства надає власнику прав ІВ низку переваг:

- можливість формування значного за розмірами статутного капіталу без відволікання коштів і забезпечення доступу до банківських кредитів та інвестицій, використовуючи ІВ як об'єкт застави поряд з іншими видами майна;
- можливість амортизації ІВ у статутному капіталі і заміни її реальними коштами, тобто капіталізації інтелектуальної власності;
- можливість для фізичних осіб як власників прав ІВ, так і юридичних осіб – власників ІВ стати засновниками дочірніх та самостійних фірм шляхом внесення прав ІВ до статутного капіталу новоствореного підприємства (табл. 2.10);
- право на отримання частки прибутку (дивідендів);
- право на участь в управлінні підприємством через загальні збори, правління тощо;
- право на отримання ліквідаційної квоти в разі ліквідації підприємства.

На практиці досить часто власники прав ІВ, якщо не мають потрібних фінансових ресурсів або досвіду самостійно налагодити випуск продукції із використанням прав ІВ, обирають стратегію передачі (продажу) прав на об'єкти інтелектуальної власності. Передача прав ІВ може відбуватись у формі як повного відчуження, тобто безповоротного продажу прав ІВ, так і передачі у використання прав ІВ на певний термін на визначеній території. Наприклад, за договором ліцензування або франшизи.

Таблиця 2.10

**Основні законодавчі акти України, якими регламентовано
порядок внесення об'єктів інтелектуальної власності
до статутного капіталу підприємства**

Назва документа	Зміст
Цивільний кодекс України (ч. 3 ст. 424)	Майнові права інтелектуальної власності можуть відповідно до закону бути вкладом до статутного капіталу юридичної особи, предметом договору застави та інших зобов'язань, а також використовуватися в інших цивільних відносинах
Господарський кодекс України (ч. 1 ст. 86, ч. 5 ст. 156, ч. 6 ст. 157)	Закріплено можливість внесення майнових прав інтелектуальної власності як внеску до статутного капіталу господарського товариства
Закон України «Про акціонерні товариства» (ч. 1 ст. 11, ст. 23)	Визначено мінімальний розмір внеску до статутного фонду
Положення про порядок реєстрації випуску акцій, затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 26.04.2007 № 942 (п. 2.16 гл. 4)	У разі внесення до статутного капіталу товариства майнових прав інтелектуальної власності необхідно надати копію документа, який підтверджує майнове право інтелектуальної власності
Закон України «Про господарські товариства» (ст. 24, 52), Закон України «Про акціонерні товариства» (ст. 14)	Визначено мінімальний розмір внеску до статутного фонду: для АТ – від 1250 мінімальних заробітних плат, виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати; для ТОВ – від 100 мінімальних заробітних плат, виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати

Джерело: розроблено авторкою на основі: Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Знання, 2014. 671 с.

Продаж відокремлюваних майнових прав ІВ проводиться через договір купівлі-продажу, за яким у результаті передачі права власності на об'єкт інтелектуальної власності (продажу патенту або свідоцтва) власник як сторона, що продає, втрачає всі майнові права на нього.

Тобто якщо продано патент на винахід, то він перереєструється на ім'я нового правовласника і до останнього переходять усі майнові права на цей об'єкт. Як правило, до патентної угоди вдаються малі й середні фірми, винахідники-одинаки, що не мають достатніх коштів для самостійного освоєння свого винаходу.

Таблиця 2.11

Порівняння різних форм передачі ОІВ

Продаж (відчуження) прав ІВ	Ліцензування (передача в користування) прав ІВ
Документально засвідчена передача власником майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності іншій особі. При відчуженні майнових прав ІВ продавець позбувається їх назавжди	Засвідчений ліцензійною угодою дозвіл власника майнових прав на використання (повне або часткове) ОІВ у певний період на певній території

Джерело: розроблено авторкою на основі: Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Знання, 2014. 671 с.

Правові форми комерціалізації при передачі прав:

- ✓ ліцензія; ліцензійний договір / угода;
- ✓ договір про передачу виключних майнових прав ІВ;
- ✓ договір комерційної концесії (франшизи);
- ✓ договір лізингу.

Ліцензійна угода (від лат. *licentio* свобода, право) – це угода щодо передачі власником прав на об'єкти інтелектуальної власності іншій фізичній або юридичній особі дозволу на вчинення на зазначеній території і в обмежений період часу дії, на які має виключні права правовласник, на умовах, визначених за взаємною згодою сторін з урахуванням вимог законодавства. Юридичний документ, що підтверджує факт видачі такого дозволу, називається ліцензійним договором (контрактом), або ліцензією. Класифікацію ліцензій наведено в табл. 2.12.

У сучасній господарській практиці розрізняють:

- міжфірмові ліцензійні договори, що укладаються між юридично та фінансово незалежними одна від одної фірмами;
- внутрішньофірмові ліцензійні договори, що укладаються в межах транснаціональних компаній між спорідненими фірмами.

Надання ліцензії є комерційною операцією, суб'єктами якої виступають ліцензіар і ліцензіат¹:

ліцензіар – продавець ліцензії, юридична або фізична особа, зобов'язується передати права на використання об'єкта інтелектуальної власності за певну винагороду відповідно до передбачених ліцензійною угодою умов;

ліцензіат – покупець ліцензії, юридична або фізична особа, яка купує права на використання об'єктів інтелектуальної власності,

¹ Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Знання, 2014. С. 272–273.

передбачених ліцензійною угодою, та бере на себе зобов'язання надати надавати ліцензіару обумовлені договором платежі і або здійснювати інші дії, передбачені договором.

Таблиця 2.12

Класифікація ліцензій

Класифікаційна ознака	Вид ліцензій
За обсягом прав, що передаються ліцензіату	Невиключні, прості; Виключні; повні; субліцензії; опціони
За способом охорони об'єктів інтелектуальної власності	Патентні (патент, свідоцтво); безпатентні (незапатентовані рішення, інжинірингові послуги, секрети виробництва, ноу-хау)
За специфікою правових норм	Добровільні; примусові; відкриті
За об'єктами інтелектуальної власності, що є предметом угоди	Винаходи; промислові зразки; знаки для товарів та послуг; ноу-хау, секрети виробництва; авторське право та суміжні права

Джерело: Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Знання, 2014. С. 276.

Платежі за ліцензійними угодами поділяються на:

- *роялті* – вид платежів, який платить ліцензіат ліцензіару протягом усього терміну дії ліцензійного договору у вигляді відсотка від суми прибутку або суми обороту від випуску продукції чи диференційованої ставки з одиниці ліцензійної продукції;
- *паушальний платіж* – виплата ліцензіарові визначеної зафіксованої в договорі суми ще до початку масового випуску ліцензійної продукції;
- *комбіновані платежі* – найбільш поширені й передбачають виплату ліцензіару ліцензіатом первинного сталого платежу до початку виробництва та збуту ліцензійної продукції з подальшою виплатою залишку розрахункової ціни ліцензії у вигляді роялті після того, як буде налагоджено виробництво ліцензійної продукції. Таким чином, ліцензіар має можливість отримувати відрахування від реального доходу ліцензіата протягом усього терміну дії ліцензійного договору.

На сьогодні в Україні існує поділ виплат ліцензійної винагороди на роялті, паушальний та комбінований платіж, проте згідно з обліком (бухгалтерським та податковим) подібних поділів не існує: всі виплати винагород об'єднані єдиним поняттям – роялті.

При визначенні ціни ліцензії застосовуються методи, наведені в табл. 2.13.

Таблиця 2.13

**Основні методи визначення вартості ліцензії на права
інтелектуальної власності**

№ з/п	Метод	Характеристика
1	Метод порівняння / Метод ринкової ціни	Цей метод базується на аналізі цін, які пропонують продавці та покупці на ринку. Використовується для порівняння цін на подібні ліцензії. Зазвичай застосовується для визначення ціни на ліцензії на технології або програмне забезпечення. Такий метод добре працює для визначення ціни на ліцензії, якщо на ринку існує достатня кількість подібних ліцензій. Власник прав на ІВ порівнює ціни на подібні ліцензії на ринку та визначає власну ціну
2	Дохідний метод	Цей метод ґрунтується на прогнозуванні потоку доходу, який можна отримати від використання ліцензії. Використовується для визначення вартості ліцензії на інтелектуальну власність, що охоплює права на об'єкти промислової власності, авторське право, суміжні права
3	Метод витрат / метод вартості відтворення	Цей метод застосовується для визначення вартості відтворення об'єкта інтелектуальної власності. Передбачає визначення вартості відтворення ОІВ, якщо його потрібно було б створити заново.
4	Змішаний метод	Цей метод використовує комбінацію різних методів, зазвичай порівняння та доходів

Джерело розроблено авторкою на основі: Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Знання, 2014. 671 с.

У своїх працях В. Базилевич додатково пропонує використовувати для визначення ціни ліцензії такі методи¹:

1. *Урахування діапазону (верхньої та нижньої межі) цін.* Фактична ціна є компромісною і перебуває в діапазоні збігу оцінок покупця і продавця ліцензії.

¹ Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Знання, 2014. С. 289–290.

2. *Урахування фіксованих відсоткових ставок (роялті).* Ціна ліцензії визначається залежно від прибутку, який отримує ліцензіат.

$$C_p = \sum V_t Z_t R_t,$$

де C_p – вартість ліцензії; V_t – очікуваний обсяг продукції в t -му році; Z_t – ціна одиниці продукції в t -му році; R_t – розмір роялті в t -му році.

3. *Урахування одноразового паушального платежу.* Ціна ліцензії визначається як встановлена в процесі переговорів одноразова винагорода за право користуватися ОІВ.

4. *Правило двадцяти п'яти відсотків.* Ліцензіат зобов'язується сплатити 25 % очікуваного валового прибутку від виробничого чи комерційного використання ОІВ.

5. *Метод підходу від загального портфеля бізнесу.* Не має чіткої методики розрахунку – ґрунтується на врахуванні досвіду, інтуїції, знань менеджерів та бізнесменів, що працюють у відповідній сфері, їхніх очікувань стосовно перспектив розвитку, відшкодування витрат на дослідження та розробки, забезпечення розвитку фірми за рахунок продажу ліцензії.

2.4.3. Механізм трансферу технологій у системі комерціалізації результатів наукових досліджень

Коли ми говоримо про комерціалізацію прав ІВ, важливою складовою цього процесу є трансфер технологій. *Трансфер технологій* – це процес передачі технологій, знань та навичок від власника прав ІВ до інших суб'єктів спільного використання технологічних знань і навичок у новому контексті. Є група дослідників, які визначають трансфер технологій як поширення науково-технологічних знань прикладного характеру про процеси, методи виробництва та інноваційні продукти всередині галузі, між галузями та між країнами, що охоплює комерціалізацію наукових розробок, тобто передачу нової технології (інновації) в комерційне використання, а також поширення наявних технологій.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» трансфер технології – це передача технології, що оформляється шляхом укладення договору між фізичними та/або юридичними особами, яким установлюються, змінюються або припиняються майнові права й обов'язки щодо технології та/або її складових. Трансфер технологій може передбачати передачу знань про процеси виробництва, дизайн, інженерію, нові матеріали, методи контролю якості та інші аспекти технологій. Цей процес можливий через різні форми співпраці між власником прав ІВ

та/або юридичними особами, такі як ліцензування, франчайзинг, спільні підприємства або технічні консультації. Важливими факторами успішного трансферу технологій є її якість, належне оцінювання ризиків та користі для всіх сторін, належне планування, створення взаємно вигідних умов, що стимулюють інновації та розвиток.

Трансфер технологій є винятково важливим для розвитку нових продуктів та послуг, підвищення ефективності виробництва, розширення ринків та створення нових робочих місць. У світі висуваються різні ініціативи, спрямовані на підтримку трансферу технологій між країнами та компаніями, зокрема програми технологічної допомоги, науково-технічна співпраця, інноваційні кластери, міжнародні науково-технологічні конференції та бізнес-форуми.

У сучасній науковій літературі розрізняють типи та форми трансферу технологій (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

**Основні методи визначення вартості ліцензії
на права інтелектуальної власності**

№ з/п	Типи трансферу	Сфера застосування	Форми трансферу
1	Некомерційний трансфер	Найчастіше використовується в галузі наукових досліджень фундаментального та прикладного характеру, що супроводжується незначними витратами, може підтримуватися державою або відбуватися на основі особистих чи міжвідомчих контактів	• Науково-технічна інформація (науково-технічна та навчальна література, довідники, стандарти, описи патентів); • інтернет-публікації, відкриті бази даних, каталоги та пошукові сервери); • конференції, виставки, форуми, круглі столи; • навчання та стажування вчених, курси на безкоштовній основі або на засадах паритетного фінансування
2	Трансфер комерційного характеру	Застосовується у сфері виробництва та міжнародної економічної діяльності	• Передача патентів; • Ліцензування; • створення спільних підприємств; • інжиніринг; • включення прав ІВ до статутного капіталу; • передача ноу-хау; • міжфірмова науково-технічна кооперація; • створення венчурних фірм фахівцями з різних країн; • створення ТНК маркетингових підрозділів за кордоном, в інших країнах;

Закінчення табл. 2.14

№ з/п	Типи трансферу	Сфера застосування	Форми трансферу
			• міжнародне науково-технічне співробітництво у рамках технологічних платформ, участь у рамкових програмах
3	Прямий / лінійний трансфер	Прямий процес має місце, коли постачальник і покупець знають потенційних партнерів та поінформовані про їхні інтереси й пропозиції	• Проведення фундаментальних і прикладних досліджень в університетах і науково-дослідних інститутах, за результатами яких створюються ноу-хау, що згодом передаються на промислові підприємства, де впроваджуються як певний продукт, процес або послуга
4	Непрямий трансфер технологій	Передбачає залучення посередницьких структур для передачі технологій до покупця.	Найвні посередники: • агентства з трансферу технологій, які підтримуються урядом і мають регіональну, національну або міжнародну сфери діяльності; • представники з трансферу технологій в університетах; • представник із трансферу технологій у науково-дослідних інститутах; • електронний трансфер технологій (наприклад, бази даних)

Джерело: розроблено авторкою на основі: Хоменко І. І., Кравченко В. В. Питання організації менеджменту створення, охорони об'єктів права інтелектуальної власності та трансферу технологій у наукових установах. *Бізнес Інформ.* 2021. № 8. С. 40–47. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-8-40-47>.

З точки зору комерціалізації ІВ трансфер технологій сприяє поширенню інновацій у суспільстві, розвитку інноваційної системи як окремих суб'єктів господарювання, так і країни в цілому. Багато українських вчених, наприклад Н. Буняк, наголошують на необхідності створення ефективного механізму передачі наукових розробок, що, на їхню думку, є запорукою розвитку національної інноваційної системи¹.

¹ Буняк Н. М. Роль трансферу технологій у розвитку національної інноваційної системи. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту.* 2014. Вип. 10, т. 2. С. 55–62. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153585807.pdf>.

У сучасній науковій літературі можна побачити використання термінів «прямий трансфер технологій» і «лінійний трансфер технологій». Слід наголосити, що перші моделі трансферу технологій були лінійними й основна відмінність між ними полягала в кількості кроків від наукового відкриття в університеті до адаптації та використання нової технології в промисловості. Спільною ідеєю, що покладена в основу лінійних моделей незалежно від кількості кроків, є ідея подолання бар'єрів. Головна причина виникнення бар'єрів на шляху поширення технологій – неоднорідна структура учасників процесу їхнього трансферу. Лінійні моделі за відносно короткий час дали змогу виявити основну проблему такого процесу – наявність стадії, коли ідея вже не становить інтересу для науковців, але з точки зору економічної реалізації ще не є цікавою для бізнесу. Ця стадія отримала назву «Долина смерті».

Якщо аналізувати процес трансферу технологій в Україні, то на нього впливають чинники як позитивного, так і негативного характеру (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Класифікація факторів впливу на процес трансферу технологій в Україні

Позитивні чинники впливу	Вид ліцензій
Висока місткість місцевого ринку	Слабка інституційна підтримка інноваційного процесу
Висока якість підготовки кадрів та вищої професійно-технічної освіти	Відсутність сприятливої політичної, регуляторної та законодавчої бази
Високий рівень розвитку людського капіталу в технічних галузях	Недостатнє фінансування інноваційної інфраструктури

Джерело: розроблено авторкою.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо створення та діяльності центрів трансферу технологій МОН України, розроблених на виконання Програми соціально-економічного розвитку на Україні та Державної цільової програми «Розвиток інноваційної інфраструктури», комерціалізація технологій (досліджень і розробок) – діяльність, яка спрямована на створення доходу від використання результатів науково-технічної діяльності. До основних форм комерціалізації належать: використання прав на інтелектуальну власність (договори про передачу патенту і ліцензійні договори); створення нових компаній, що базуються на технологіях

(використовують результати науково-технічної діяльності); дослідні контракти¹.

Комерціалізація трансферу технологій є складним економічним процесом, що передбачає поєднання великої кількості управлінських, організаційних, наукових, інформаційних поведінкових рішень, спрямованих на: просування технології на економічно вигідних умовах від власника інтелектуальної власності до ринку; стимулювання та мотивацію економічних агентів до участі у трансфері технологій та до їхнього ефективного використання у подальшому. І в цьому сенсі нам імпонує відповідна позиція українських дослідників у сфері інтелектуальної власності Є. Ходаківського, В. Якобчук, І. Литвинчук²

В Україні діє Українська інтегрована система трансферу технологій (УІСТТ)³, призначена для накопичення та забезпечення оперативного обміну інформацією між розробниками і споживачами інноваційної продукції. Об'єктом інформаційного обміну в УІСТТ є технологічні запити і пропозиції, запити і пропозиції на виконання НДДКР. По суті, це мережа організацій, що працюють у галузі інновацій та трансферу технологій, мають необхідну клієнтську базу, досвід надання послуг у цій сфері і можуть бути інтегрованим членом. Учасниками УІСТТ є організації інноваційної інфраструктури, які провадять діяльність у сфері трансферу технологій, надають послуги, спрямовані на виявлення технологічних розробок, придатних для комерціалізації, виявлення потреб у технологіях або НДДКР, пошук партнерів для науково-технологічного співробітництва, налагодження зв'язків між науковими установами та виробництвом, пошук ринків збуту науково-технологічної продукції⁴.

У 2018 р. НАН України виступила з ініціативою автоматизації діяльності патентних підрозділів установ з метою вдосконалення винахідницької роботи. Зокрема, у рамках проєкту було розроблено Автоматизоване робоче місце працівника підрозділу з трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності наукових установ НАН. Крім того НАН України щороку проводить конкурс установ на кращі показники винахідницької роботи в НАН України та на отримання звання «Винахідник року НАН України».

¹ Про затвердження примірних статутів та методичних рекомендацій : наказ Державного комітету України з питань науки, інновацій та інформатизації від 27.12.2010 № 150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0150822-10#Text>.

² Ходаківський Є. І., Якобчук В. П., Литвинчук І. Л. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 276 с.

³ Українська інтегрована система трансферу технологій. URL: <http://untt.com.ua/ua/about/info>.

⁴ Там само.

Не тільки наукові організації, а й заклади вищої освіти, університети, намагаються створити умови для розвитку інновацій та трансферу технологій. Зокрема на базі університетів відкривають власні Центри інновацій та трансферу технологій. Наприклад, на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка університету відкрито ICenter – Центр інноваційного розвитку КНУ імені Тараса Шевченка. У Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» працює всеукраїнська Інноваційна екосистема «Sikorsky Challenge Україна» (SCU) – відкрита інноваційна екосистема, що об'єднує інституції країни, зацікавлені в розвитку української інноваційної економіки: університети, наукові установи, органи державної влади та місцевого самоврядування, бізнес-компанії, фонди і громадські організації. Щороку проводиться фестиваль «Sikorsky Challenge Україна», де студенти, викладачі та винахідники можуть представити свої розробки та винаходи, взяти участь у змаганнях за призи. Це унікальний майданчик трансферу технологій в Україні, який функціонує вже багато років¹.

Взаємодія університетів та бізнесу є надзвичайно важливою для трансферу технологій та їхньої подальшої комерціалізації. Відповідно до теорії ендегенного зростання Ромера, накопичення знань усередині компанії, як правило, є результатом інвестицій в НДДКР і дає змогу компанії продовжувати зростати за рахунок збільшення граничної продуктивності. Інвестиції в НДДКР таким чином, мають вирішальне значення для сталого зростання компаній, особливо в економіці, що базується на знаннях, де інвестиції в НДДКР стають найважливішими інвестиціями, які компанії можуть зробити у свій потенціал зростання.

Для характеристики міжнародного обороту від продажу продуктів інтелектуальної власності використовують роялті, під яким розуміють платіж за користування або надання права користування об'єктами інтелектуальної власності. Саме розмір роялті допомагає оцінити місце кожної країни на світовому ринку об'єктів інтелектуальної власності та відповідно визначити вектор постіндустріального розвитку економіки.

Отже, на основі аналізу теорії та практики розвитку комерціалізації інтелектуальної власності в сучасних ринкових економічних умовах можна виокремити такі загальні тенденції:

- ✓ зростання патентно-ліцензійної активності;

¹ Всеукраїнська Інноваційна екосистема «Sikorsky Challenge Україна» (SCU). URL: <https://www.sikorskychallenge.com/>.

- ✓ перетворення інтелектуальної власності на центральну мету глобальної стратегії фірм;
- ✓ збільшення повноважень університетів, наукових установ щодо розпорядження правами інтелектуальної власності;
- ✓ поширення публічно-приватного партнерства на доконкурентній стадії;
- ✓ дотримання балансу інтересів під час розподілу доходів

До основних напрямів удосконалення політики у сфері комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності можна віднести:

- розроблення чітких механізмів нормативно-правового регулювання, а саме кодифікацію законодавства (укладання та затвердження Кодексу про інтелектуальну власність);
- поєднання науки з виробництвом, що передбачає запровадження комплексу заходів (дослідження й аналіз ринку, фінансування впровадження ОІВ, досліджень і розробок тощо);
- формування інфраструктури впровадження результатів науково-технічної діяльності у виробництво;
- створення замкнених циклів (ідея – виробництво – споживання);
- заснування спеціальних комплексних структур із функціями проведення експертної оцінки їхнього комерційного потенціалу, дослідження кон'юнктури ринку, надання новітнім розробкам фінансової підтримки.

Запитання до теми

1. У чому полягає сутність комерціалізації ОІВ? Які існують способи комерціалізації ОІВ?
2. Як пов'язані між собою комерціалізація інтелектуальної власності та обіг інтелектуального капіталу?
3. Проаналізуйте сутність та специфіку інтелектуальних активів у діяльності сучасної організації.
4. Розкрийте роль комерціалізації інтелектуальної власності у підвищенні конкурентоспроможності фірми.
5. Розкрийте основні етапи процесу комерціалізації ОІВ.
6. Охарактеризуйте основні способи розпоряджень майновими правами інтелектуальної власності в ринковій економіці.
7. У чому сутність та практичне значення ліцензійних угод?
8. Охарактеризуйте суб'єкти та об'єкти ліцензійних угод.
9. Дайте визначення паушального платежу. Чим паушальний платіж відрізняється від роялті?

Творчо-пошукове завдання

1. Проаналізуйте, які основні проблеми комерціалізації ОІВ в Україні. Поміркуйте та запропонуйте способи їх розв'язання.

2. Розкрийте основні методи визначення ціни ліцензії. Здійсніть порівняльний аналіз методів визначення ціни ліцензії. Наведіть приклади застосування цих методів на практиці.

3. Яким чином, на вашу думку, можна перейняти зарубіжний досвід комерціалізації інтелектуальної власності вітчизняним підприємствам?

4. Замовник відмовився приймати статтю автора та оплатити роботу, мотивуючи тим, що автором у статті було використано статистичні дані, які кілька разів було спростовано. Автор заявив, що під час аналізу статистики, використані статистичні дані було взято ним з офіційного ресурсу. Чи порушені в такому разі права інтелектуальної власності? Яке рішення для розв'язання конфлікту між замовником і автором ви могли би запропонувати? Свою відповідь обґрунтуйте, керуючись чинним законодавством

5. Підприємство використовує у виробництві патент на винахід. З часу отримання патенту минуло 5 років. Протягом місяця підприємство отримало виручку від реалізації продукції – 150 тис. грн, роялті – 12 тис., паушальний збір на об'єкти інтелектуальної власності – 20 тис. грн. Витрати підприємства становили: оплата сировини та матеріалів – 28 тис. грн; витрати на рекламу – 10 тис.; сплачені відсотки за кредит банку – 15 тис., заробітна плата робітникам, що здійснюють виробництво продукції, – 48 тис.; заробітна плата менеджерів – 18 тис.; плата за оренду виробничих приміщень – 10 тис. грн. Нарахована за звітний період амортизація основних засобів – 12 тис. грн. За умовами задачі підприємство стабільно працює і його витрати та прибутки протягом року незмінні. Визначте чистий прибуток підприємства з урахуванням доходів від прав інтелектуальної власності.

Теми для доповідей

1. Гармонізація національної системи ІВ у контексті європейської інтеграції.

2. Національний та міжнародний рівні охорони об'єктів права інтелектуальної власності.

3. Як система ІВ впливає на розвиток інновацій у країні.

4. Політика держави у сфері інтелектуальної власності. Боротьба з контрафактною продукцією та порушенням прав ІВ.

5. Вплив системи ІВ на економічне зростання, створення робочих місць та конкурентоспроможність України.
6. Роль прав ІВ у цифровій економіці.
7. Реалізація доступу до прав ІВ у країнах із розвинутою економікою та країнах, що розвиваються.
8. Роль ІВ у трансфері технологій. Експорт технологій у сучасному світі.
9. Етичні аспекти функціонування сучасної системи ІВ.
10. Реформування системи державного регулювання відносин інтелектуальної власності.
11. Вплив нових технологій (штучного інтелекту, машинного навчання та блокчейн-технологій) на розвиток авторського права.
12. Охорона та захист об'єктів, створених штучним інтелектом.
13. Використання авторських прав у освітньому середовищі.
14. Аналіз результатів реформи колективного управління майновими правами авторів в Україні.
15. Патентне право в цифровому середовищі.
16. Розвиток системи засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг в Україні.
17. Захист власних брендів компанією на світовому ринку.
18. Використання географічних зазначень для стимулювання розвитку сільських регіонів
19. Процедура отримання та передачі прав промислової власності.
20. Боротьба з недобросовісною конкуренцією у сфері промислової власності.
21. Вплив міжнародних патентних угод на патентну охорону в різних країнах.
22. Результати інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкти комерціалізації. Їх специфіка.
23. Еволюція форм та способів комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності.
24. Аналіз розвитку франчайзингу в Україні.
25. Механізм трансферу технологій у системі комерціалізації результатів наукових досліджень.
26. Маркетинг прав інтелектуальної власності.
27. Основні способи та методи комерціалізації засобів індивідуалізації в господарській практиці.
28. Сучасні тренди в управлінні портфелем інтелектуальної власності
29. Аналіз державної політики у сфері ІВ під час воєнних дій в Україні.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

Основна

1. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність: підручник. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. 671с.
2. Бахур О. В. Судовий захист прав інтелектуальної власності у сфері господарювання: теорія, законодавство, практика. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 172 с.
3. Богдан І. Право працівника на творчість та його захист. Київ : Норма права, 2021. 176 с.
4. Вірченко В. В. Інтелектуальна власність: теоретичні витоки та економічні імперативи розвитку : монографія. Київ : Ліра, 2018. 488 с.
5. Кулініч О., Романадзе Л., Цибульов П. Інтелектуальна власність : підручник. Київ : Видавництво: Олді-плюс, 2016. 424 с.
6. Лозова Г. М. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів та послуг як інструмент у конкурентній боротьбі підприємства. Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. пр. 2018. Вип. 2 (37) / за заг. ред. Єханурова Ю. І., Філюк Г. М. С. 107–115. URL: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2018_37/z37_11.pdf.
7. Лозова Г. М. Механізми захисту та охорона нетрадиційних торговельних марок в країнах ЄС. *Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI століття* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. С. 670–674.
8. Маслов А. О. Інформаційно-знаннява економіка : підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. 463 с.
9. Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності» : Навчально-методичний комплекс для студентів економічних спеціальностей освітнього рівня «Магістр» / упоряд.: В. В. Вірченко, А. О. Вітренко, Г. М. Лозова, А. О. Маслов. Київ : ЗАТ «Нічлава», 2019. 48 с.
10. Харитонов О. І., Харитонов Є. О. Право інтелектуальної власності. Київ : Право, 2022. 540 с.
11. Van Norman G. A., Eisenkot R. Technology Transfer: From the Research Bench to Commercialization: Part 1: Intellectual Property Rights-Basics of Patents and Copyrights. *JACC: Basic to Translational Science*. 2017. Vol. 2, No. 1. P. 85–97. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jacbts.2017.01.003>.

Додаткова

1. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169.
2. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 / COT. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text
3. 5. Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342#Text.
4. Вірченко В. В. Венчурні фонди та їх роль у відтворенні інтелектуального капіталу. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2014. Т. 1, № 16. С. 114–123. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v1i16.28533>.
5. Вербовська Л. С. Комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності як стратегічна складова розвитку підприємства. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2015. Вип. 11(1). С. 78–84.
6. Вовна І. М. Теоретико-проблемні аспекти процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності в умовах мінливого середовища. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*. 2014. Вип. 5 (2). С. 44–46.
7. Гражевська Н. І. Інституційні пастки ринкового реформування економіки України. *Науковий вісник Чернівецького університету. Сер.: Економічні науки*. Вип. 820. Економіка. Чернівці : ЧНУ, 2019. С. 3–9.
8. Кліпкова О. І. Аналіз ефективності процесу комерціалізації ідей при умові постійних змін ринкової кон'юнктури. *Technology audit and production reserves*. 2015. № 6 (5). С. 58–62.
9. Череп А. В., Ярмош В. В. Формування та розвиток ринку інтелектуальної власності. *Економіка харчової промисловості*. 2011. № 3. С. 20–25.
10. Чичкало-Кондрацька І. Б. Світовий ринок інтелектуальної власності в системі міжнародної торгівлі. *Соціально-гуманітарні науки, економіка, право: нові виклики, практика інновацій* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 21–22 квіт. 2016 р. Полтава, 2016. С. 381–386.
11. Vantsiouri P. The International Framework of Copyright Law. 2017. URL: https://cyber.harvard.edu/people/tfisher/IP/International_Framework.pdf.
12. Pistorius T., Mwim O. S. The impact of digital copyright law and policy on access to knowledge and learning. *Reading & Writing*. 2017. Vol. 10, No. 1. URL: <https://doi.org/10.4102/rw.v10i1.196>.

13. Shrayberg Ya. L., Volkova K. Yu. Features of Copyright Transformation in the Information Environment in the Age of Digitalization. *Scientific and Technical Information Processing*. 2021. Vol.48, P. 30–37. URL: <https://doi.org/10.3103/S014768822101007X>.

Розділ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

- 3.1. Загальна структура та програма економічного наукового дослідження.
- 3.2. Академічна доброчесність у сучасному науковому середовищі.
- 3.3. Застосування технологій штучного інтелекту в наукових дослідженнях.
- 3.4. Підходи до оцінювання ефективності результатів наукової діяльності.
- 3.5. Форми репрезентації результатів наукового дослідження.

3.1. Загальна структура та програма економічного наукового дослідження

3.1.1. Етапи економічного наукового дослідження

3.1.2. Зміст програми наукового дослідження

3.1.1. Етапи економічного наукового дослідження

Економічне наукове дослідження – складний та специфічний різновид пізнавальної діяльності, яка спрямована на продукування нових знань і потребує структуризації.

Етапи проведення конкретних економічних досліджень:

1. *Підготовчий етап*, який передбачає: опрацювання наукової проблеми; формування й погодження програми дослідження; розроблення робочого плану дослідження за виокремленими етапами; аргументацію методів та інструментарію добору інформації, очікуваних результатів; визначення термінів виконання робіт.

2. *Етап польового дослідження*, що охоплює теоретичні, статистичні, фактологічні та емпіричні матеріали, які використовуватимуться на рівні критичних теоретичних узагальнень та виконання аналітичної частини дослідження із застосуванням відповідного методичного інструментарію.

3. *Підготовка відібраної інформації до обробки та її обробка*. На цьому етапі розробляється програма аналізу з використанням

кількісних та якісних показників, проводяться постановка завдань, адаптація програмного забезпечення, відбувається генерування нового знання в результаті обробки інформації. У разі проведення масштабних економічних досліджень на рівні регіону, країни, світового господарства формуються база даних та інформаційно-пошукова система.

4. *Аналіз та узагальнення отриманої інформації.* Зміст цього етапу – аналіз та доведення або спростування висунутих гіпотез, розроблення алгоритмів, проведення аналітичних розрахунків; продукування нових знань про економічні явища та процеси. З метою підтвердження зроблених висновків і розроблених пропозицій може бути проведено науковий експеримент, за результатами якого коригуються висновки та рекомендації.

5. *Підбиття підсумків дослідження.* На цьому етапі здійснюється аналіз отриманих результатів, визначається їхня достовірність, розробляються пропозиції щодо їх використання та впровадження, проводяться розрахунки економічної ефективності рекомендацій.

6. *Упровадження результатів дослідження.* Цей етап передбачає апробацію результатів дослідження, розроблення заходів щодо впровадження наукових розробок. У процесі реалізації рекомендації можуть коригуватися й доопрацьовуватися з метою адаптації до особливостей об'єкта, на якому впроваджують наукові розробки.

3.1.2. Зміст програми наукового дослідження

Етапи проведення науково-дослідних робіт відображаються у програмі та робочому плані дослідження.

Програма дослідження – це документ, який визначає логіку етапів підготовки, організації та реалізації дослідницьких процедур. Програма є основою для визначення орієнтирів у проведенні дослідження. За її відсутності дослідження перетворюється на пошук методом спроб і помилок, який не забезпечує пізнавального ефекту або одержання очікуваного результату можливе у разі збільшення витрат часу та фінансових ресурсів.

У структурі програми наукового дослідження виокремлюють два розділи – методологічний та методико-процедурний (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Структура програми наукового дослідження

Джерело: Гетманцева Н. Д. *Методологія наукових досліджень* : навч. посіб. для магістер. програм «Менеджмент корпорацій (АТ)» та «Менеджмент малого бізнесу». Київ : КНЕУ, 2009. С. 188.

Методологічний розділ програми економічного наукового дослідження містить такі елементи:

- 1) характеристика проблемної ситуації та формулювання теми я;
- 2) постановка мети та завдань;
- 3) визначення об'єкта та предмета;
- 4) розроблення парадигми;
- 5) висування та обґрунтування гіпотез.

У науково-дослідній роботі розрізняють наукові напрями, проблеми та теми. Під напрямом розуміють комплекс дослідницьких пошуків, орієнтованих на розв'язання фундаментальних теоретичних і практичних завдань значного масштабу в певній сфері знань.

Наукова проблема є сукупністю складних теоретичних або прикладних питань, які виникають через невідповідність між наявними науковими знаннями та потребами практики і вимагають наукового обґрунтування та вирішення. Наукові проблеми постають в економіці не стихійно, а виникають закономірно, як прояв економічних законів під впливом розвитку продуктивних сил. Їх вирішують за допомогою моделей і методів, запропонованих наукою, своєю чергою розширюючи її арсенал. Таким чином, проблеми є каталізатором розвитку економічної науки. Вибір проблеми дослідження обґрунтовується її актуальністю: наскільки обране дослідження сприятиме виконанню програм економічного та соціального розвитку країни. Цей вибір зумовлюється рівнем її актуальності та здатністю сприяти реалізації пріоритетів і програм економічного й соціального різнорівневого розвитку.

З огляду на те, що наукова проблема охоплює комплекс складних теоретичних і практичних питань, у процесі наукового дослідження проблему структурують, поділяючи на теми. Тема – це окремий аспект наукової проблеми, який охоплює наукове завдання в межах певної галузі наукового дослідження. Вона ґрунтується на вирішенні багатьох дослідницьких питань. Під науковими питаннями доцільно розуміти конкретизовані дослідницькі завдання меншого масштабу, пов'язані з окремими аспектами конкретної наукової сфери. Результати розв'язання цих завдань характеризуються не лише теоретичною значущістю, а передусім практичною цінністю, оскільки дають можливість достатньо точно оцінити прогнозовані ефекти.

Проблемною ситуацією вважаються реальні суперечності в соціально-економічній дійсності, для яких на певний момент не знайдено або не відпрацьовано способів та алгоритмів їх розв'язання. Суперечність, що становить квінтесенцію дослідження, ідентифікують як проблему.

Опис проблемної ситуації здійснюється у двох площинах: по-перше, наводиться характеристика проблеми з розкриттям її сутності, змісту, часу та місця виникнення, а також меж поширення впливу; по-друге, розкриваються ситуаційні чинники зовнішнього і внутрішнього характеру, які зумовили появу проблеми.

Формулювання проблеми – відповідний момент для проведення наукового дослідження. Вирішення проблеми означає: здобуття нових

знань або розроблення теоретичної моделі, що пояснює досліджуване економічне явище чи процес; виявлення чинників, які впливають на розвиток економічних процесів, з конструктивним ефектом.

Постановка та вибір проблем та тем є найвідповідальнішою частиною дослідження і здійснюються покроково:

1. *Ідентифікація проблем.* На основі аналізу суперечностей напряду досліджень визначають проблему як можливість їх усунення і формують уявлення про очікуваний результат.

2. *Структуризація проблеми.* Виокремлюють теми, підтеми, питання. Комбінація наведених компонентів формує дерево проблеми. За кожною темою окреслюють предметне поле дослідження.

3. *Аргументація актуальності проблеми, тобто цінності її вирішення.* Для цього за кожною темою формують кілька заперечень і послідовно обґрунтовують реальність і доцільність обраної теми, аргументовано доводять її наукову та практичну значущість. Тема повинна бути актуальною, тобто такою, що потребує розв'язання зараз. Окрім того, тема має бути спрямована на розв'язання нового наукового завдання. Це означає, що тема в запропонованому формулюванні раніше не розроблялася і тепер також не розробляється, тобто повторюваність виключається. Повторне опрацювання обраної тематики можливе лише у випадках, коли за рішенням керівних органів аналогічні дослідження одночасно виконуються кількома конкуруючими науковими колективами з метою оперативного виконання пріоритетних державних завдань чи програм.

Тема має бути науково значущою й економічно ефективною. Будь-яка тема прикладних досліджень має забезпечувати економічний, соціальний, організаційний ефекти. Це одна з найважливіших вимог до вибору теми дослідження.

Суттєвою ознакою теми дослідження є рівень її реалізованості й перспективність упровадження. Під час розроблення теми слід аргументувати можливість її завершення у плановий термін і впровадження в умовах замовника. Вибір теми дослідження потребує попереднього ґрунтовного опрацювання вітчизняних та зарубіжних наукових джерел з урахуванням міждисциплінарності дослідження.

Формулювання проблеми і теми окреслює контури для визначення завдань, об'єкта і предмета дослідження.

Мета дослідження є проєкцією очікуваного кінцевого результату, досягнення якого планується за підсумками проведеного дослідження. Мета визначає загальну спрямованість дослідження за траєкторією від формування масиву інформації до розроблення пропозицій та напрацювання рекомендацій. Наукова мета формулюється при

проведенні теоретичного економічного дослідження для усунення наявних у науці суперечностей, а її досягнення стає внеском у теорію. Практична мета формулюється при проведенні прикладних економічних досліджень під час виявлення суперечностей у діяльності суб'єктів економіки, а результат її досягнення є внеском у практику економічної діяльності.

Для досягнення мети дослідження формують теоретичні та практичні завдання дослідження, які є сукупністю конкретних цільових установок, спрямованих на реалізацію мети дослідження, розкривають сутнісні характеристики предмета дослідження, визначають способи реалізації мети дослідження і повинні логічно узгоджуватися з висунутими гіпотезами.

Об'єкт дослідження – це соціально-економічне явище чи процес, що містять сформульовану в програмі наукового дослідження суперечність. Він характеризується кількісно, структурно, а також з погляду просторової, галузевої і часової обмеженості.

Предмет дослідження – суттєві властивості або відносини об'єкта дослідження, пізнання яких важливе для розв'язання теоретичних чи практичних проблем. Предмет дослідження є частиною об'єкта, визначає межі вивчення об'єкта в конкретному дослідженні. Предметом дослідження виступають найбільш значущі з практичної або теоретичної точки зору властивості, сторони й особливості об'єкта, які найповніше виражають досліджувану суперечність.

Важлива частина методологічного розділу програми – визначення основних категорій і понять, які описують основні властивості та характеристики досліджуваного об'єкта, що містить суперечність. Без визначення понять можливе хибне тлумачення думок автора (авторів) дослідження. Через поняття відображаються ключові ознаки та властивості предмета чи явища. Найширші поняття називаються категоріями. Розвиток наукових знань актуалізує уточнення визначення понять, доповнення новими ознаками його змісту. У межах теоретичного наукового дослідження визначення зазвичай завершують логіку дослідження, фіксуючи його основні результати та висновки, отримані вченим чи колективом дослідників.

Завершальним етапом розроблення методологічного розділу програми є висунення та перевірка гіпотез.

Гіпотеза – це недоведене твердження (припущення, здогад) про зв'язок явищ і процесів, яке потрібно підтвердити або спростувати. Не доведена і не спростована гіпотеза називається відкритою проблемою.

Виокремлюють такі гіпотези: описові (припущення про характеристики, структурні та функціональні зв'язки досліджуваного

об'єкта); пояснювальні (припущення щодо причинно-наслідкових залежностей, що притаманні досліджуваному об'єкту та потребують емпіричного підтвердження; прогностичні (гіпотези, спрямовані на виявлення об'єктивних закономірностей функціонування й розвитку досліджуваних об'єктів).

Не тільки наукова гіпотеза, а й будь-яке припущення (здогад) ґрунтується або на попередньому знанні, або на нових фактах. Наукова гіпотеза має базуватися і на тому, і на іншому. У зв'язку з цим видається некоректним говорити про висунення гіпотези на тому етапі дослідження, коли ще не отримано нових наукових фактів. Певна кількість нових наукових фактів, що потребують пояснення, явно або неявно зафіксована у змісті проблеми. Тому загальна вимога до висування гіпотези не порушується, а для вираження специфіки гіпотез, висунутих на певному етапі дослідження, їх часто називають робочими гіпотезами, тобто гіпотезами, які виступають передусім орієнтиром для накопичення нових фактів. Проте багато робочих гіпотез зберігаються і на наступних етапах дослідження, де виконують пояснювальну та прогностичну функції.

Структура наукового дослідження свідчить, що гіпотеза є елементом, у змісті та функціях якого найбільш виразно спостерігається перехід від пізнавальних дій, спрямованих на уточнення характеру очікуваного знання, до дій, націлених безпосередньо на його примноження.

У змісті та функціях гіпотези здійснюється перехід від опису очікуваного знання до його пояснення і передбачення. Це втілюється насамперед у тому, що у змістовному плані гіпотеза – це виразно подане загальне знання, на якому ґрунтується пояснення будь-якого типу (причинне, функціональне тощо). Найпростіше припущення про причину досліджуваного явища чи процесу – так звана причинна гіпотеза – з певним ступенем імовірності встановлює причинно-наслідковий зв'язок цього явища (наслідку) з іншим явищем, яке відіграє роль причини (породжує або змінює перше явище), надаючи цьому зв'язку спільності (цей зв'язок має відтворюватися з необхідністю за наявності відповідних умов). Нове знання більш загального характеру визначає специфіку гіпотези як форми наукового пошуку і розвитку знання. У структурному та функціональному аспектах воно базується на достовірному знанні, яке становить стверджувальний зміст проблеми і доповнює його за рахунок припущень імовірнісного характеру.

Методичний (або процедурний) розділ програми економічного дослідження містить такі підрозділи:

- 1) обґрунтування вибірки;
- 2) методи збирання первинної інформації;
- 3) методи і схема аналізу та опрацювання даних;
- 4) можливі напрями практичного використання результатів;
- 5) робочий план дослідження.

У першому підрозділі наводиться обґрунтування вибіркової сукупності як моделі об'єкта, що має менші масштаби, але здатна замінювати об'єкт у дослідженні й надавати знання про нього загалом. Вибірку перевіряють на репрезентативність.

Другий підрозділ містить обґрунтування основних методів та прийомів дослідження, які буде використано у процесі збирання інформації та аналізу проблеми. Вибір методів збору первинної інформації та аналізу проблеми визначається метою дослідження, специфікою об'єкта і предмета дослідження та зумовлений ступенем розробленості проблеми в науковій літературі, організаційними можливостями дослідника (дослідницького колективу), фінансово-економічним забезпеченням.

У підрозділі «Методи та схема аналізу й опрацювання даних» наводяться основні процедури аналізу даних та операції, пов'язані з підготовкою зібраної під час польових досліджень інформації для подальшої обробки, зокрема з використанням інформаційних технологій та систем.

На основі висунутих гіпотез та попередніх висновків визначаються можливі напрями практичного використання майбутнього результату дослідження, які розкриваються в четвертому підрозділі методичного розділу програми економічного дослідження.

У робочому плані дослідження (п'ятий підрозділ) відображаються всі види робіт і необхідні для їхнього виконання ресурси.

План конкретизує програму дослідження, поєднуючи зміст проблеми та організаційні можливості й альтернативи її практичного вирішення.

Спочатку розробляють робочий план, який визначає загальну спрямованість наукового дослідження та послідовність його проведення.

Структурно план наукової роботи складається з таких компонент: вступ, розділи, висновки, список використаних джерел, додатки (рис. 3.2).

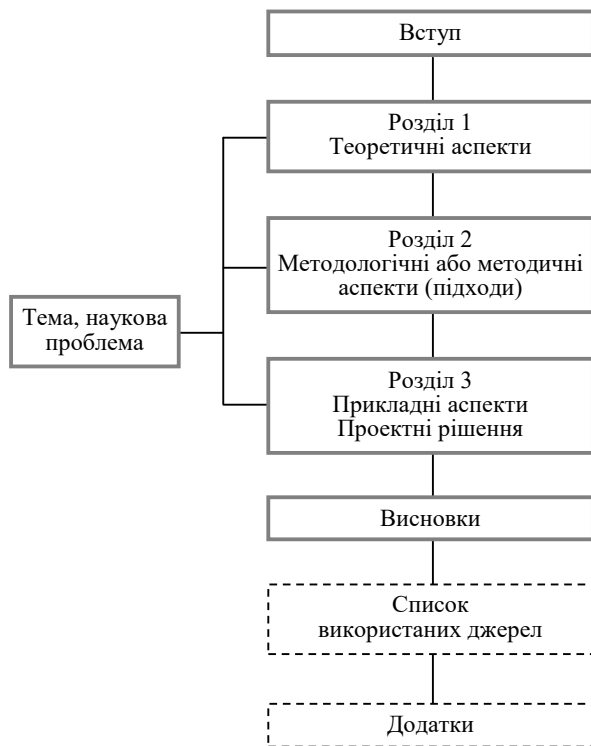

Рис. 3.2. Структура наукової роботи

Джерело: Гетманцева Н. Д. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. для магістер. програм «Менеджмент корпорацій (АТ)» та «Менеджмент малого бізнесу». Київ : КНЕУ, 2009. С. 190.

У робочому плані відображають мету та завдання, предмет і головну гіпотезу дослідження. Цей план віддзеркалює системне бачення автором (авторами) роботи, яку необхідно виконати для отримання очікуваного результату. У робочому плані дослідження наводиться комплекс положень, що розкривають зв'язок та послідовність заходів, які забезпечують реалізацію програми дослідження і розв'язання наукової проблеми.

Запитання до теми

1. Охарактеризуйте ступінь вивчення основних проблем у сучасний період розвитку вітчизняної та зарубіжної економічної науки (за результатами огляду дисертаційних досліджень за обраним

напрямом наукових економічних досліджень та наукових публікацій українських і зарубіжних авторів).

2. Розкрийте вимоги до формулювання теми, визначення мети та постановки завдань, об'єкта та предмета дослідження, гіпотези наукового дослідження.

Творчо-пошукове завдання

У рамках обраного напряму дослідження сформулювати тему наукового дослідження (як альтернатива – тему майбутньої кваліфікаційної роботи магістра), аргументувати її актуальність і розробити методологічний розділ програми наукового дослідження.

Дібрані наукові джерела оформити у вигляді бібліографічного списку з дотриманням вимог, передбачених національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання», та за міжнародним стилем оформлення наукових публікацій APA.

За результатами опрацювання дібраних наукових джерел виокремити недосліджені або недостатньо досліджені питання за сформульованою темою дослідження

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

Основна

1. Александров І. О., Ткач К. І., Філіппова С. В. Методологія та організація наукових досліджень : підручник ; Одес. нац. політехн. ун-т. Одеса : Астропринт, 2018. 197 с.

2. Дубницький В. І., Науменко Н. Ю., Федулова С. О. Методологія наукових досліджень в інформаційній економіці : навч. посіб. / за заг. ред. Дубинського В. І. ; Держ. ВНЗ «Укр. держ. хім.-технол. ун-т». Дніпро : ДВНЗ УДХТУ, 2019. 443 с.

3. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) : навч. посіб. / В. М. Геєць, А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук та ін. ; за ред. А. А. Мазаракі ; МОНМС України, Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2-ге вид., доповн. Київ, 2011. 295 с.

4. Малигіна В. Д., Холодова О. Ю., Акімова Л. М. Методологія наукових досліджень : монографія ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне : НУВГП, 2016. 247 с.

5. Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і

таблицях) : навч. посіб. Суми : ШНАУ, 2020. 220 с. URL: https://agro.snau.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/20201113_100711.pdf.

6. Методологія та організація наукових досліджень (галузі знань: 05 – соціальні та поведінкові науки, 07 – управління та адміністрування) : навч. посіб. / Л. Г. Ліпич та ін. ; за заг. ред. Л. Г. Ліпич ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 219 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16477/1/MOND_2018_posibnyk.pdf.

7. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова та ін. ; за ред. І. С. Добронравової ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ : Київський університет, 2018. 606 с.

8. Мокін Б. І. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2014. 180 с.

9. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с. URL: https://biology.univ.kiev.ua/images/stories/Upload/Kafedry/Biofizyky/2014/konversky_osn_metod_ta_org_nayk_dosl.pdf.

10. Радіонова І. Ф. Методологія наукових досліджень: прикладний аспект : навч. посіб. ; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". Київ : КНЕУ, 2010. 106 с.

Додаткова

1. Гарасим П. М. Методологія та методика економічних досліджень (виконання та оформлення рефератів, курсових, дипломних і магістерських робіт, тез виступів, статей, дисертацій з економіки та бухгалтерського обліку) : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2006. 413 с.

2. Вайнський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/vajinskii-posibnyk.pdf>.

3. Остапчук М. В. Методологія та організація наукових досліджень : підручник / Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса : Фенікс, 2014. 375 с.

4. Право інтелектуальної власності. Академічний курс : підручник / О. П. Орлюк та ін. Київ : Ін Юре, 2017. 696 с.

5. Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с. URL: https://institut-zerna.com/education/docs/silabus_navdoslidnyka/metodoligiya-naukovyh-doslidgen.pdf.

6. Pinto J. Key to Effective Organizational Performance Management Lies at the Intersection of Paradox Theory and Stakeholder Theory. *International Journal of Management Reviews*. 2019. Vol. 21, Iss. 2. P. 185–208. URL: <https://doi.org/10.1111/ijmr.12199>.
7. Hitt M. A., Arregle J.-L., Holmes R. M. Strategic Management Theory in a Post-Pandemic and Non-Ergodic World. *Journal of Management Studies*. 2020. Vol. 58. P. 259–264. URL: <https://doi.org/10.1111/joms.12646>.
8. Khosravi P., Newton C., Rezvani A. Management innovation: A systematic review and meta-analysis of past decades of research. *European Management Journal*. 2019. Vol. 37, Iss. 6. P. 694–707. URL: <https://doi.org/10.1016/j.emj.2019.03.003>.
9. Saunders M., Lewis P., Thornhill A. Research Methods for Business Students. 7th Ed. Pearson : Harlow, 2016.
10. Saunders M. N. K., Lewis P., Thornhill A. Research Methods for Business Students. 9th Ed. Pearson Professional Limited, 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/240218229_Research_Methods_for_Business_Students.

3.2. Академічна доброчесність у сучасному науковому середовищі

- 3.2.1. Доброчесність у сучасному цивілізованому світі.
- 3.2.2. Академічна культура та доброчесність як соціальний капітал сучасного університету.
- 3.2.3. Різновиди академічної нечесності та способи запобігання їм.

3.2.1. Доброчесність у сучасному цивілізованому світі

У сучасному світі якість освіти та науки дедалі більшою мірою визначається не лише обсягом здобутих знань, кількістю опублікованих праць або формальними показниками результативності, а й тим, наскільки ці результати було отримано чесним, прозорим і методологічно коректним шляхом. Тому академічна доброчесність у ХХІ ст. постає не як додаткова моральна вимога до окремого студента, викладача чи дослідника, а як системна умова легітимності освітньої та наукової діяльності. Університет, який не здатний гарантувати доброчесність процедур навчання, оцінювання, авторства і дослідження, втрачає головний нематеріальний ресурс – довіру до

власних дипломів, публікацій, наукових висновків і експертних рішень. У правовому полі України академічна доброчесність закріплена як базова засада освітньої діяльності, а Закони України «Про освіту»¹, «Про вищу освіту»² та «Про академічну доброчесність»³ формують нормативну основу її змісту, суб'єктного складу та механізмів забезпечення.

Відповідно до законодавчого підходу академічна доброчесність визначається як сукупність цінностей, принципів і базованих на них правил, якими мають керуватися суб'єкти академічної діяльності під час провадження такої діяльності (п. 2. ч. 1 ст. 1)⁴. Таке визначення дає підстави розглядати академічну доброчесність як цілісну нормативно-ціннісну основу функціонування сучасного академічного середовища. Її зміст охоплює, з одного боку, систему базових ціннісних орієнтирів – чесність, довіру, справедливість, повагу, відповідальність, а з іншого – принципи та конкретні правила поведінки, які забезпечують практичну реалізацію цих цінностей у навчанні, викладанні, науковій, науково-технічній і творчій діяльності. У такому розумінні академічна доброчесність не зводиться лише до внутрішньої моральної установки особи, а втілюється також у зовнішню об'єктивованій поведінці: належному цитуванні, коректному визначенні авторства, достовірному поданні результатів, добросовісному використанні джерел, відповідальному поводженні з даними й дотриманні прозорих процедур оцінювання. Тому академічна доброчесність постає не абстрактною етичною категорією, а практичним стандартом академічної діяльності, від якого безпосередньо залежить довіра до її результатів.

У сучасному академічному середовищі доброчесність виконує щонайменше чотири ключові функції. По-перше, **пізнавальну**, оскільки забезпечує достовірність наукового знання та відмежовує результат дослідження від імітації дослідницької діяльності. По-друге, **регулятивну**, бо встановлює правила допустимої поведінки в академічній спільноті. По-третє, **комунікативну**, адже підтримує довіру між студентами, викладачами, авторами, рецензентами, редакторами та науковими інституціями. По-четверте, **репутаційну**,

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

² Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

³ Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4742-20>.

⁴ Там само.

оскільки саме дотримання або недотримання принципів доброчесності безпосередньо впливає на академічний статус окремого дослідника, журналу, кафедри чи університету загалом. Інакше кажучи, академічна доброчесність є механізмом, через який індивідуальна етична позиція перетворюється на колективну інституційну довіру.

У міжнародному академічному середовищі широке визнання здобув підхід Міжнародного центру академічної доброчесності (International Center for Academic Integrity, ICAI), відповідно до якого академічна доброчесність розуміється як відданість академічній спільноті, навіть за умов тиску та труднощів, шести фундаментальним цінностям: *чесності* (honesty), *довірі* (trust), *справедливості* (fairness), *повазі* (respect), *відповідальності* (responsibility) та *мужності* (courage)¹ (табл. 3.1). Саме ці цінності утворюють моральне підґрунтя для перетворення формальних норм на реальну академічну практику. Вони важливі не лише тому, що описують ідеальний образ академічній спільноті, а й тому, що задають критерії оцінювання повсякденної поведінки учасників освітнього і наукового процесу. Без опори на такі цінності будь-які положення про запобігання плагіату, порядок рецензування чи процедури перевірки робіт зводилися б до суто технічних приписів, позбавлених внутрішнього етичного сенсу.

Таблиця 3.1

Фундаментальні цінності академічної доброчесності

Цінність	Зміст	Прояв у освітньому процесі	Прояв у науковому дослідженні
Чесність	Правдиве представлення власних результатів, відмова від обману, приховування джерел, фальсифікації та інтелектуального привласнення чужих ідей	Самостійне виконання завдань, коректне цитування, відмова від списування	Достовірне подання методики, результатів, джерел даних і авторського внеску

¹ The Fundamental Values of Academic Integrity. 3rd ed. International Center for Academic Integrity, 2021. 17 p. URL: https://www.academicintegrity.org/aws/ICAI/asset_manager/get_file/911282?ver=1.

Закінчення табл. 3.1

Цінність	Зміст	Прояв у освітньому процесі	Прояв у науковому дослідженні
Довіра	Підґрунтя для відкритого академічного спілкування, вільного обміну думками та спільної роботи	Прозоре оцінювання, передбачувані правила комунікації між викладачем і студентом	Добросовісна взаємодія між співавторами, рецензентами, редакторами, науковими керівниками
Справедливість	Єдині, прозорі й наперед визначені правила оцінювання, рецензування, відбору та визнання результатів	Однакові критерії перевірки знань для всіх здобувачів освіти	Неупереджене рецензування, коректне визначення авторства, чесний конкурсний відбір
Повага	Визнання інтелектуальної праці інших осіб, толерантне ставлення до різних позицій	Академічна дискусія без приниження, коректна полеміка	Належне посилання на попередні дослідження, визнання внеску колег і наукових опонентів
Відповідальність	Готовність особи відповідати за власні рішення, тексти, висновки, методи та наслідки їхнього оприлюднення	Відповідальне ставлення до навчальних завдань, строків і правил академічної роботи	Відповідальність за якість даних, репрезентативність вибірки, коректність висновків і можливість перевірки результатів
Мужність	Здатність дотримуватися принципів академічної чесності навіть тоді, коли недоброчесна поведінка видається простішою або вигіднішою	Відмова від списування чи купівлі робіт навіть за умов браку часу або високого стресу	Відмова від маніпуляції даними, приписок авторства, приховування похибок чи негативних результатів

Джерело: складено за: The Fundamental Values of Academic Integrity. 3rd ed. International Center for Academic Integrity, 2021. 17 p. URL: https://www.academicintegrity.org/aws/ICAI/asset_manager/get_file/911282?ver=1.

Зміст кожної з названих цінностей доцільно розглядати не ізольовано, а у взаємозв'язку з іншими. Так, **чесність** без **відповідальності** може залишатися тільки декларацією, **справедливість** без **поваги** перетворюється на формалізм, а **довіра** без **мужності** виявляється нестійкою в конфліктних ситуаціях. Саме тому академічна доброчесність має цілісний характер: вона не зводиться до однієї чесноти і не може підтримуватися лише одним інструментом контролю. Наприклад, наявність систем перевірки текстових збігів може виявляти частину порушень, але сама по собі не здатна сформувати ані культуру чесного авторства, ані практику відповідального ставлення до даних. Так само суворі санкції не забезпечують доброчесності, якщо академічна спільнота не поділяє уявлення про справедливість правил і повагу до інтелектуальної праці інших осіб.

У практичному вимірі цінність **чесності** означає, що студент не видає компіляцію з інтернет-джерел за власний текст, а дослідник не приховує негативних або «незручних» результатів експерименту. **Довіра** проявляється, коли здобувач освіти впевнений у неупередженості оцінювання, а науковий керівник може покладатися на те, що подані аспірантом дані не є сфабрикованими. **Справедливість** реалізується через однакові критерії для всіх учасників академічного процесу, недопущення подвійних стандартів та прозорі процедури розгляду конфліктних випадків. **Повага** вимагає визнання того, що будь-яка ідея, текст, таблиця, ілюстрація чи методика мають автора і не можуть бути використані без належного посилання. **Відповідальність** означає готовність пояснити, яким чином отримано результат, які обмеження має дослідження, де можуть бути помилки і які наслідки матиме оприлюднення певного висновку. Нарешті, **мужність** є особливо важливою в ситуаціях, коли особа стикається з тиском – наприклад, спокусою «покращити» результати, погодитися на приписування співавторства, замовчати запозичення або не повідомити про виявлене порушення.

З аналітичної точки зору фундаментальні цінності академічної доброчесності доцільно розглядати як основу трьох рівнів академічного порядку:

- 1) **індивідуальний рівень** – внутрішні установки студента, викладача, дослідника, редактора, рецензента;
- 2) **інституційний рівень** – правила, положення, кодекси, процедури, політики університету або наукової установи;
- 3) **публічний рівень** – довіра суспільства до дипломів, сертифікатів, експертних висновків, наукових публікацій і результатів досліджень.

Саме через взаємодію цих трьох рівнів розкривається логіка функціонування академічної доброчесності (рис. 3.3).

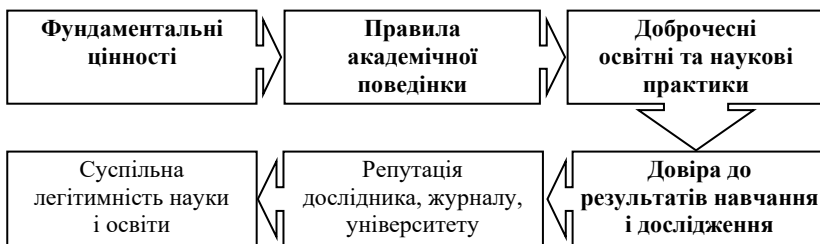

Рис. 3.3. Логіка функціонування академічної доброчесності

Джерело: побудовано за: The Fundamental Values of Academic Integrity. 3rd ed. International Center for Academic Integrity, 2021. 17 p. URL: https://www.academicintegrity.org/aws/ICAI/asset_manager/get_file/911282?ver=1.

Така логіка показує, що академічна доброчесність не обмежується сферою внутрішньоуніверситетської дисципліни. Наслідки її дотримання або порушення виходять далеко за межі аудиторії чи лабораторії. Якщо освітня система толерує списування, купівлю робіт, формальне рецензування або маніпуляції з авторством, суспільство втрачає довіру не лише до окремих осіб, а й до самого інституту фахової освіти і науки. І навпаки, коли наукова установа системно підтримує чесність, справедливість і відповідальність, вона формує середовище, в якому академічний результат сприймається як достовірний, а кваліфікація – як реально підтверджена.

Підсумки. Академічна доброчесність виступає одночасно моральною нормою, правовим стандартом, професійною вимогою та інституційним механізмом забезпечення якості вищої освіти і науки. Її фундаментальні цінності мають не декларативний, а функціональний характер. Чесність забезпечує достовірність знання, довіра – стабільність академічної комунікації, справедливість – легітимність оцінювання, повага – культуру інтелектуальної взаємодії, відповідальність – персональну підзвітність, а мужність – здатність спільноти підтримувати власні стандарти не лише у звичайних, а й у конфліктних ситуаціях. Тому в сучасному цивілізованому світі академічна доброчесність є не периферійною етичною темою, а однією з базових передумов сталого розвитку освіти, науки та інноваційної економіки.

3.2.2. Академічна культура та доброчесність як соціальний капітал сучасного університету

Академічна доброчесність тісно пов'язана з академічною культурою університету. Під академічною культурою доцільно розуміти сукупність норм, цінностей, моделей професійної поведінки, інституційних практик і комунікативних правил, які визначають характер взаємодії між здобувачами освіти, викладачами, науковими працівниками, адміністрацією, редакційними колегами наукових видань та іншими учасниками академічної діяльності. Якщо такі норми мають сталий характер, підтримуються більшістю членів академічної спільноти й відтворюються у щоденній практиці, вони формують особливий тип соціального капіталу університету – ресурс довіри, взаємної передбачуваності та професійної репутації.

Соціальний капітал університету втілюється не лише у формальному авторитеті закладу вищої освіти, а передусім у здатності академічної спільноти діяти на основі спільно визнаних стандартів. Чим вищий рівень академічної культури, тим менше інституція залежить від суто зовнішнього контролю, оскільки доброчесна поведінка підтримується не тільки санкціями, а й внутрішньою нормою професійної належності. За таких умов викладачі, дослідники та здобувачі освіти орієнтуються не на формальне уникнення покарання, а на збереження якості результату, власної репутації та довіри до академічного середовища загалом.

У цьому контексті академічна доброчесність є не лише способом запобігання порушенням, а й механізмом накопичення символічного, репутаційного й організаційного капіталу закладу вищої освіти. Університет, у якому діють зрозумілі стандарти авторства, відкриті процедури перевірки робіт, чесні практики оцінювання, належне рецензування та ефективні механізми реагування на порушення, отримує вищий рівень суспільної довіри. Відповідно, академічна культура доброчесності прямо впливає на якість дипломів, наукових публікацій, експертних висновків, репутацію установи та конкурентоспроможність її випускників на ринку праці.

Водночас академічна культура не зводиться до сукупності заборон. Її зміст охоплює також позитивні практики – відкриті інтелектуальну дискусію, коректне наукове полемізування, визнання внеску інших осіб, дотримання стандартів співавторства, повагу до академічної автономії, готовність виправляти помилки та належне ставлення до критики. Тому академічну доброчесність слід розглядати як

конструктивний механізм підтримання якості академічного середовища, а не лише як систему виявлення проступків.

У наукових дослідженнях академічна чесність означає насамперед достовірність процедури здобуття знання. Йдеться про коректне формулювання наукової проблеми, добросовісне збирання, фіксацію, обробку та інтерпретацію даних, відтворюваність методики, належне посилання на використані джерела, коректне визначення авторського внеску, недопущення маніпулятивного відбору фактів, а також чітке розмежування між встановленими результатами, припущеннями та оціночними судженнями. У цьому розумінні академічна чесність є невідокремлюваною від наукової методології, адже порушення доброчесності одночасно є і порушенням логіки наукового пізнання.

Для наукового дослідження особливо важливими є прозорість і відтворюваність. Якщо автор не може пояснити, яким чином було отримано дані, за якими критеріями здійснювався їх відбір, чому застосовано саме такий метод аналізу, або приховує використані джерела, це ставить під сумнів не лише окремий текст, а й наукову цінність результату загалом. Так само суттєвим є коректне визначення меж авторського внеску. У сучасних дослідженнях, що нерідко виконуються у складі колективів, особливого значення набувають питання розподілу ролей між співавторами, зазначення внеску консультантів, перекладачів, редакторів, а також належне розкриття участі цифрових інструментів і систем штучного інтелекту.

З огляду на це академічна чесність у наукових дослідженнях охоплює щонайменше кілька взаємопов'язаних вимог: методологічну сумлінність, інформаційну прозорість, коректне авторство, дотримання правил цитування, достовірне представлення емпіричних результатів і відповідальність за оприлюднений текст. Будь-яке відхилення від цих вимог – у чи то формі замовчування джерела, чи то довільного «підлаштування» даних під бажаний висновок – деформує саму природу наукового результату.

Для національної вищої школи характерним є поєднання кількох підходів до забезпечення академічної доброчесності (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Підходи до забезпечення академічної доброчесності
в українській вищій школі**

Підхід	Зміст	Практичне значення
Нормативний	Спирається на закони, внутрішні акти, кодекси, положення, процедури	Формалізує стандарти доброчесності та робить їх обов'язковими
Інституційний	Передбачає наявність уповноважених осіб, комісій, процедур перевірки та реагування	Забезпечує сталість, організованість і неупередженість розгляду
Превентивно-виховний	Орієнтований на формування навичок академічного письма, роботи з джерелами, даними, авторством	Зменшує кількість порушень через освіту і профілактику
Процедурно-гарантійний	Гарантує право на інформацію, пояснення, участь у розгляді, оскарження рішення	Підвищує справедливість і легітимність реагування
Репутаційний	Пов'язує доброчесність із репутацією дослідника, кафедри, журналу, університету	Сприяє зміцненню довіри до академічних результатів
Комунікативний	Забезпечує роз'яснення правил, відкритість процедур і спільне розуміння стандартів	Допомагає уникати порушень, пов'язаних із необізнаністю

Джерело: побудовано за: Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>; Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4742-20>

По-перше, **нормативний підхід**. Він ґрунтується на законах України, статутах закладів освіти, кодексах честі, етичних кодексах, положеннях про запобігання академічному плагиату, правилах атестації та внутрішніх процедурах розгляду повідомлень про порушення. Чинний Закон України «Про академічну доброчесність»¹ вводить низку понять «внутрішній акт» (п. 4 ч. 1 ст. 1), «уповноважений орган» (п. 8 ч. 1 ст. 1) та «уповноважена особа» (п. 9 ч. 1 ст. 1), тим самим підкреслюючи необхідність локальної інституціоналізації стандартів доброчесності. Це означає, що загальні законодавчі приписи мають бути конкретизовані на рівні кожного

¹ Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4742-20>.

університету з урахуванням його структури, процедур і видів академічної діяльності.

По-друге, **інституційний підхід**. Він передбачає створення в університетах і наукових установах постійно діючих органів або визначення посадових осіб, відповідальних за прийняття та розгляд повідомлень про порушення академічної доброчесності, проведення перевірок, підготовку висновків і застосування передбачених заходів реагування. У цьому аспекті академічна доброчесність перестає бути справою лише особистої совісті й переходить у площину організаційного управління якістю. Саме інституційний механізм забезпечує сталість практики, однаковість підходів до подібних ситуацій і зниження ризику вибіркового або упередженого реагування.

По-третє, **превентивно-виховний підхід**. Його сутність полягає в тому, що запобігання порушенням є ефективнішим, ніж реагування недоброчесну поведінку, що вже відбулася. Тому важливими інструментами стають навчальні курси з академічного письма, тренінги з цитування та роботи з джерелами, роз'яснення щодо авторства, практикуми з використання систем перевірки текстів, формування навичок роботи з даними, а також систематична робота з розвитку в здобувачів освіти умінь самостійного дослідження. Університет, який формує культуру доброчесності з першого року навчання, зменшує ймовірність того, що недоброчесна практика буде сприйматись як допустима або «звична».

По-четверте, **процедурно-гарантійний підхід**. Він забезпечує справедливий розгляд повідомлень про порушення та захист прав усіх сторін. Особа, щодо якої висунуто звинувачення, повинна мати право бути поінформованою про зміст претензій, ознайомитися з матеріалами перевірки, надати пояснення, бути присутньою під час розгляду справи та оскаржити рішення. Така логіка відповідає загальним засадам правової визначеності, інституційної справедливості та чинному законодавству України у сфері освіти й академічної доброчесності. Процедурні гарантії необхідні не тільки для захисту особи, а й для надання легітимності рішенню, оскільки лише справедлива процедура створює підстави для визнання її результатів академічною спільнотою.

По-п'яте, **репутаційний підхід**. У сучасному університеті академічна доброчесність виступає елементом репутаційної політики. Недоброчесність окремого здобувача освіти, викладача чи дослідника негативно впливає не лише на їхній особистий статус, а й на репутацію кафедри, факультету, наукової школи, журналу або закладу вищої освіти загалом. Тому сучасний університет зацікавлений не лише у

виявленні порушень, а й у системному формуванні культури доброчесності як інституційної норми, що підтримує довіру до його академічного продукту – освітньої кваліфікації, експертного висновку, наукової статті, дисертації або результату прикладного дослідження.

По-шосте, **комунікативний підхід**. Він полягає в тому, що академічна доброчесність підтримується через постійне пояснення змісту правил, відкритість процедур, зворотний зв'язок і формування спільного розуміння допустимої та недопустимої поведінки. Значна частина порушень, особливо на початкових етапах навчання або входження молодого дослідника в наукове середовище, пов'язана не лише з умислом, а й з нерозумінням стандартів цитування, авторства, використання ілюстративних матеріалів, електронних ресурсів чи інструментів штучного інтелекту. Отже, чітка комунікація правил і пояснення їхнього змісту є важливим елементом профілактики.

Підсумки. Академічна культура і доброчесність у сучасному університеті виконують функцію особливого соціального капіталу, що забезпечує довіру до освітніх кваліфікацій, наукових публікацій, результатів досліджень і внутрішніх академічних процедур. У сфері наукової діяльності академічна чесність виступає не лише етичною вимогою, а й необхідною методологічною передумовою достовірності знання, оскільки гарантує прозорість дослідницької процедури, коректність авторства, належне використання джерел і відповідальність за оприлюднені результати. Для української вищої школи академічна доброчесність має забезпечуватися комплексно – через поєднання нормативного, інституційного, превентивно-виховного, процедурно-гарантійного, репутаційного та комунікативного підходів. Чим вищий рівень такого соціального капіталу, тим стійкішою є здатність університету відтворювати якісне знання, підтримувати власну академічну репутацію та формувати середовище, в якому доброчесність постає не винятком, а сталою нормою професійної академічної поведінки.

3.2.3. Різновиди академічної нечесності та запобігання їм

Академічна нечесність охоплює сукупність дій або бездіяльності, які порушують цінності, принципи та базовані на них правила академічної доброчесності. У сучасному правовому полі України її розуміння вже не зводиться лише до плагіату. Закон України «Про академічну доброчесність» прямо відносить до порушень академічної доброчесності відчуження авторства, академічний плагіат, приписування авторства, самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію,

недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом, недоброчесне оцінювання, несамотійне виконання завдання, недозволена допомога, академічний саботаж, схилання до порушення академічної доброчесності, інституційні порушення академічної доброчесності (ч. 1 ст. 18)¹. Водночас сам Закон спеціально передбачає можливість визначення й інших видів порушень у законодавстві.

З погляду методології наукових досліджень академічна нечесність є небезпечною не лише через порушення моральних норм академічної спільноти, а й тому, що руйнує сам механізм виробництва достовірного знання. Як зазначалося в темі 3.1, якщо недоброчесність спотворює джерела, дані, авторство, процедури оцінювання або порядок фіксації результатів, то під сумнів ставиться не лише окремий текст, а й наукова цінність зроблених висновків, придатність результату до перевірки, відтворення і практичного використання. У міжнародній дослідницькій практиці ядром наукової недоброчесності традиційно вважають тріаду FFP (fabrication, falsification, plagiarism², тобто фабрикацію, фальсифікацію та плагіат. Водночас національне законодавство підходить до цієї проблеми значно ширше, охоплюючи не лише порушення, пов'язані з текстом або даними, а й недоброчесні практики оцінювання, виконання завдань, використання штучного інтелекту, організаційного впливу та інституційної поведінки.

Основні різновиди академічної нечесності. Основні різновиди академічної нечесності наведено в табл. 3.3. *Фабрикація* полягає у вигадуванні суб'єктом академічної діяльності даних чи фактів про результати власної академічної діяльності (ч. 1 ст. 27). Її зміст полягає не просто в помилці або неточності, а у свідомому створенні інформації, якої в реальності не існувало. У науковому дослідженні це може проявлятися у вигаданих масивах емпіричних даних, результатах опитування яких не існує, фіктивних експериментальних показниках, посиланні на непроведені вимірювання або у штучному створенні «результату» без фактичного виконання дослідницької процедури. Фабрикація є особливо небезпечною, оскільки підміняє науку її зовнішньою імітацією.

¹ Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4742-20>.

² Definition of Research Misconduct / The Office of Research Integrity (ORI). URL: <https://ori.hhs.gov/definition-research-misconduct>.

Таблиця 3.3

Основні різновиди академічної нечесності

Вид порушення	Зміст порушення	Типові прояви
Відчуження авторства	Передача твору іншій особі для подання від її імені	Замовні роботи, «продаж» авторства
Академічний плагіат	Привласнення чужого результату або тексту	Копіювання без посилання, перекладний плагіат, компіляція, мозаїчний плагіат
Приписування авторства	Зазначення серед авторів особи, яка не створювала твір	«Почесне» співавторство, формальне включення керівника чи колеги
Самоплагіат	Повторне використання власних раніше оприлюднених результатів без належного зазначення	дублювання статей, повторне подання тих самих даних як нових
Фабрикація	Вигадування даних або фактів	Фіктивні результати опитувань, експерименти, які не проводились, вигадані показники
Фальсифікація	Свідомо зміна наявних даних	Підміна таблиць, вилучення «незручних» результатів, маніпуляція статистикою
Недоброчесне використання результатів, згенерованих ШІ	Використання результатів ШІ з порушенням установлених правил	Приховане використання генеративного ШІ, подання згенерованого тексту як власного
Недоброчесне оцінювання	Завідомо необ'єктивне оцінювання результатів академічної діяльності	Безпідставне завищення або заниження оцінки, упереджене рецензування
Несамостійне виконання завдання	Подання чужого результату як власного	Замовне написання роботи, виконання завдання іншою особою
Недозволена допомога	Отримання або надання забороненої допомоги	Списування, шпаргалки, сторонні підказки, спільне виконання індивідуального завдання
Академічний саботаж	Перешкоджання чужій академічній діяльності	Затягування рецензування, блокування доступу до ресурсів, приховування даних
Схиляння до порушення академічної доброчесності	Спонування іншої особи до недоброчесної поведінки	Підбурювання до списування, замовного написання, фальсифікації

Вид порушення	Зміст порушення	Типові прояви
Інституційні порушення академічної доброчесності	Недобросесна практика з боку інституції або її органів	Формальні перевірки, приховування порушень, вибіркве застосування санкцій
Академічне шахрайство*	Недозволені засоби чи маніпуляції для отримання академічної вигоди	Підміна виконавця, використання заборонених пристроїв
Професорська нечесність*	Зловживання академічним статусом	Примус до співавторства, упереджене оцінювання, привласнення ідей
Хабарництво в академічній сфері*	Неправомірна вигода за академічне рішення	Хабар за іспит, рецензію, допуск, публікацію

* Додаткові види порушень академічної доброчесності, які не виокремлені в ст. 18 Закону України «Про академічну доброчесність», але можуть охоплюватися положеннями Закону або суміжними нормами законодавства.

Джерело: узагальнено авторами.

Фальсифікація означає свідому зміну чи модифікацію наявних даних, що призводить до створення завідомо неправдивої інформації щодо результатів академічної діяльності (ч. 1 ст. 28). На відміну від фабрикації, тут вихідні дані можуть реально існувати, однак їх навмисно «підганяють» під бажаний висновок. Типовими формами фальсифікації є вилучення «незручних» спостережень, підміна таблиць і графіків, вибіркве цитування лише тих джерел, які підтверджують заздалегідь обрану позицію, або довільне редагування формулювань результатів так, щоб надати їм інший зміст.

Самоплагіат означає оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів без зазначення інформації про джерело попереднього оприлюднення (ч. 1 ст. 26). Його проблемність полягає в тому, що автор подає вже відомий результат як новий, штучно збільшує власний науковий доробок або дублює одні й ті самі матеріали в різних формах публікації. Для академічного середовища це має значення не менше, ніж звичайний плагіат, оскільки порушує принцип новизни наукового результату та спотворює уявлення про реальний обсяг дослідницького внеску автора.

Приписування авторства має місце, коли до складу авторів включають особу, яка фактично не брала участі у створенні академічного

твору. *Відчуження авторства*, навпаки, означає передачу іншій особі права виступати автором створеного тексту чи його частини. Обидві форми деформують принцип персональної академічної відповідальності, адже підмінюють реальний зв'язок між інтелектуальним внеском і формальним статусом автора. Тому порушення правил авторства слід розглядати не як технічний дефект, а як серйозне порушення академічної етики та публічної довіри до результату.

Недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом, полягає у свідомому порушенні вимог щодо використання таких результатів, якщо це призвело до завищення або заниження оцінки результатів академічної діяльності. Йдеться не про саме по собі застосування інструментів штучного інтелекту, а про їх непрозоре, приховане або маніпулятивне використання всупереч установленим правилам. У практичному вимірі це може втілюватися у поданні згенерованого тексту як повністю самостійно створеного, використанні штучного інтелекту під час виконання завдання, яке мало бути виконане особисто, приховуванні факту генерації аналітичних матеріалів, таблиць, ілюстрацій або коду, а також у намаганні здобути академічну перевагу шляхом порушення спеціально встановлених обмежень.

Недоброчесне оцінювання полягає в наперед необ'єктивному оцінюванні результатів академічної діяльності, тобто у свідомому завищенні або заниженні оцінки без належних підстав. Таке порушення може стосуватися викладача, рецензента, експерта, члена комісії чи іншої особи, уповноваженої здійснювати оцінювання. Його небезпека полягає в тому, що воно підриває довіру до самої процедури контролю знань і наукової атестації, а також спотворює принцип рівності учасників академічного процесу.

Несамостійне виконання завдання означає виконання навчального, конкурсного завдання, зокрема під час оцінювання результатів навчання, із залученням не дозволених для використання джерел інформації, технічних засобів та/або недозволеної допомоги іншої особи (інших осіб) (ч. 1 ст. 31). У навчальному процесі це проявляється у поданні чужих рефератів, курсових, кваліфікаційних робіт, есе, тестових відповідей або інших завдань як власно виконаних. У ширшому розумінні йдеться про підміну особистого інтелектуального зусилля зовнішнім виконанням, що несумісне з природою освіти та дослідницької діяльності.

Недозволена допомога полягає в наданні або отриманні допомоги під час виконання завдання, якщо таку допомогу заборонено правилами відповідного виду академічної діяльності. Це може бути

стороння підказка під час складання іспиту, передавання відповідей, використання заборонених матеріалів, спільне виконання індивідуального завдання або технічна підтримка в умовах, коли вона прямо не допускається. На відміну від несамостійного виконання, тут результат може частково створювати сама особа, однак істотний вплив на нього має недозволене зовнішнє сприяння.

Академічний саботаж закон визначає як діяння (дія чи бездіяльність) педагогічного, науково-педагогічного, наукового працівника, здобувача освіти, вступника, учасника конкурсу, що перешкоджає реалізації прав, свобод і законних інтересів іншої особи в її академічній діяльності (ч. 1 ст. 33). У практичному вимірі це може втілюватися в навмисному затягуванні рецензування, приховуванні важливої інформації, безпідставному блокуванні доступу до даних або обладнання, невмотивованому перешкодженні поданню роботи до захисту чи публікації, створенні організаційних перешкод для участі в конкурсі, грантовій програмі або академічній мобільності. Отже, академічна недоброчесність може полягати не лише у спотворенні власного результату, а й у навмисному утиску чужої академічної діяльності.

Схиляння до порушення академічної доброчесності означає спонукання іншої особи до вчинення дій, що суперечать вимогам академічної доброчесності. Воно може проявлятися у порадах списувати, нав'язуванні фіктивного співавторства, спонуканні до фальсифікації даних, організації замовного написання робіт, вимозі використовувати недозволену допомогу або приховувати факт недоброчесного використання штучного інтелекту. У такому разі порушення полягає не лише у власній недоброчесній поведінці, а й у залученні до неї інших учасників академічної діяльності.

Інституційні порушення академічної доброчесності пов'язані вже не з індивідуальною поведінкою окремого автора чи здобувача освіти, а з протиправною або недоброчесною поведінкою інституції (закладу освіти, наукової установи, наукового видавництва тощо) чи її органів. Такі порушення можуть виражатися у створенні умов, що толерують списування, замовчуванні встановлених фактів плагіату, вибіркового застосування санкцій, формального характері перевірок, імітації процедур розгляду, тиску на комісії чи рецензентів, а також у системному невиконанні обов'язку щодо забезпечення академічної доброчесності. Цей вид порушень особливо важливий, оскільки показує, що проблема доброчесності має не лише персональний, а й організаційний вимір.

Поряд із прямо названими в Законі України «Про академічну доброчесність» видами академічної недоброчесності в науково-освітній практиці доцільно виокремити хабарництво в академічній сфері, академічне шахрайство та професорську нечесність. Ці явища не завжди названо в законі саме такими термінами, однак вони можуть охоплюватися категоріями недоброчесного оцінювання, недозволеної допомоги, схилання до порушення академічної доброчесності, інституційних порушень або одночасно виходити за межі академічної відповідальності та тягнути за собою інші види юридичної відповідальності.

Хабарництво в академічній сфері проявляється в неправомірному одержанні, вимаганні, пропонуванні чи наданні вигід за оцінку, допуск, рецензію, позитивний висновок, рекомендацію до друку, проходження атестації або інше академічне рішення. *Академічне шахрайство* зазвичай пов'язане з використанням недозволених матеріалів, технічних засобів чи сторонньої допомоги під час виконання навчальних завдань, іспитів, конкурсів або сертифікаційних процедур. *Професорська нечесність* охоплює зловживання статусом викладача, наукового керівника, рецензента чи редактора – від нав'язування необґрунтованого співавторства до вибіркового оцінювання, тиску на здобувача освіти чи привласнення чужих ідей, отриманих під час рецензування або наукового керівництва. Усі ці прояви демонструють, що академічна недоброчесність є не лише текстовою, а й організаційно-поведінковою проблемою.

Найпоширенішою формою академічної нечесності залишається *академічний плагіат* (плагіат). Академічний плагіат полягає в оприлюдненні (частково або повністю) наукового (творчого) результату, отриманого іншою особою (іншими особами), як результату власної академічної діяльності та/або у відтворенні в академічному творі чи навчальній роботі (частково або повністю) раніше оприлюдненого (опублікованого) твору (навчальної роботи) іншого автора (інших авторів) без посилання на відповідне джерело інформації та/або автора (авторів) такого твору (за наявності інформації про автора /авторів), та/або в оприлюдненні в академічному творі (навчальній роботі) перекладу іншомовного твору (його частини) без зазначення автора (авторів) перекладеного твору (ч. 1 ст. 24).

Положення про систему виявлення та запобігання академічному плагиату в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка¹ деталізує типові приклади академічного плагиату (п. 1.4.4):

- видання виконаної іншим автором роботи за свою без внесення до неї змістовних змін (у т. ч. з внесеними навмисними текстовими спотвореннями з метою приховування запозичення);
- використання інформації (факти, ідеї, формули, числові значення тощо) з джерела без посилання на це джерело;
- дослівне копіювання фрагментів тексту або його дослівний переклад українською з іноземної (від фрази до набору речень) без належного оформлення цитування;
- внесення незначних правок у скопійований матеріал (перефразування речень, зміна порядку слів у них, нумерації формул, графіків, малюнків заміна символів в тексті тощо) та без належного оформлення цитування;
- компіляція – створення значного масиву тексту без самостійного вивчення проблеми внаслідок копіювання тексту із різних джерел без внесення до нього правок, із посиланням на авторів та «маскуванням» шляхом написання перехідних речень між скопійованими частинами тексту;
- перефразування (парафразу) тексту джерела у формі, що є близькою до оригінального тексту, або наведення узагальнення ідей, інтерпретацій чи висновків з певного джерела без посилання на це джерело;
- відтворення в тексті наведених в іншому джерелі цитат із третіх джерел без зазначення, за яким саме безпосереднім джерелом наведена цитата;
- використання інформації (факти, ідеї, формули, числові значення тощо – крім загальновідомої) з джерела без посилання на це джерело;
- відтворення в тексті оприлюднених творів мистецтва без зазначення авторства цих творів;
- подання як власних робіт (дисертацій, монографій, навчальних посібників, статей, тез, звітів, контрольних, розрахункових, курсових, дипломних та магістерських робіт, есеїв, рефератів тощо), виконаних на замовлення іншими особами.

¹Положення про систему виявлення та запобігання академічному плагиату у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка : затв. Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка 02.03.2020 (протокол № 8). URL: <https://senate.knu.ua/?p=1352>.

Запропонована деталізація має важливе методичне значення, оскільки показує, що плагіат не обмежується простим «сору-paste». Водночас академічний плагіат не слід ототожнювати з порушенням авторського права. Авторське право охороняє особисті немайнові та майнові права автора, тоді як академічний плагіат оцінюється передусім як порушення стандартів доброчесності, професійної етики й правил представлення результатів. Тому навіть коли твір уже перейшов у публічне надбання або певне використання не порушує майнових авторських прав, відсутність належного посилання на автора все одно може утворювати академічний плагіат.

Ефективні методи боротьби з плагіатом: огляд світового досвіду. Світовий досвід переконує, що боротьба з плагіатом є ефективною лише тоді, коли не обмежується покаранням. Найкращі результати дає поєднання превентивних, технологічних, експертних та процедурних інструментів. Комітет з етики наукових публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE)¹ у своїх алгоритмах для редакторів виходить із того, що підозра в плагіаті має розглядатися поетапно: спочатку виявлення ознак порушення, потім звернення до автора за поясненнями, далі – оцінка отриманої відповіді, встановлення масштабу проблеми і лише після цього ухвалення рішення про відхилення рукопису, виправлення, відкликання чи вжиття інших заходів. Окремі покрокові схеми COPE існують як для рукописів, поданих до публікації, так і для вже опублікованих статей.

Узагальнюючи світову університетську та редакційну практику, можна виокремити такі ключові методи протидії академічному плагіату.

По-перше, *навчання академічного письма*. Системне пояснення правил цитування, парафразування, оформлення посилань, роботи з джерелами та розмежування власного і чужого внеску суттєво знижує частку порушень, спричинених необізнаністю.

По-друге, *чіткі локальні політики*. Університет або наукове видавництво повинні мати внутрішній акт, який містить визначення порушень, процедуру перевірки, критерії оцінки, права сторін та можливі санкції.

По-третє, *поєднання програмної перевірки з фаховою експертизою*. Жодна система не встановлює плагіат автоматично – вона виявляє лише текстову схожість, а висновок про академічну недоброчесність має робити людина з урахуванням контексту. «Turnitin» прямо зазначає, що «Similarity Report» не визначає факт

¹ Committee on Publication Ethics. URL: <https://publicationethics.org/>.

плагіату, а лише показує збіги з наявними джерелами; оцінка цих збігів потребує подальшого аналізу.

По-четверте, **незалежне рецензування та редакційний контроль**. Саме експерт здатен побачити приховану компіляцію, неякісний парафраз, недоброчесну побудову аргументації, маніпулятивне використання цитат або штучно «очищений» текст зі збереженням чужим змістом.

По-п'яте, **справедлива процедура реагування**. Надмірно каральна модель без процесуальних гарантій підриває довіру не менше, ніж сама недоброчесність. Тому сучасний підхід полягає не в автоматичному покаранні за відсоток збігів, а в процедурі з правом на пояснення, перегляд доказів і оскарження рішення.

Програми перевірки наукових публікацій на унікальність. Для перевірки академічних текстів на текстову подібність використовують спеціалізовані програмні системи (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Програмні засоби перевірки академічних текстів

Система	Цільове середовище використання	Основне призначення	Ключові функціональні особливості
Turnitin Similarity	Заклади вищої освіти, освітній процес, робота зі студентськими текстами	Виявлення текстової подібності, запобігання плагіату та виявлення ознак недобросовісного запозичення в навчальних роботах	Формує «Similarity Report»; інтегрується в освітні платформи; орієнтований на перевірку письмових робіт у межах навчального процесу; використовується також для виявлення окремих випадків «collusion» (недозволеної співпраці)
iThenticate	Дослідники, наукові установи, редакції журналів, видавці	Перевірка рукописів, дисертацій, наукових статей та інших високоризикових документів перед поданням або публікацією	Орієнтований на «research integrity» та видавничу сферу; використовується для попереднього скринінгу рукописів; позиціонується як інструмент для інституцій і видавців; підтримує аналіз подібності у високозначущих академічних документах

Закінчення табл. 3.4

Система	Цільове середовище використання	Основне призначення	Ключові функціональні особливості
StrikePlagiarism	Університети, наукові установи, видавничі та інші академічні організації	Перевірка текстів на подібність у відкритих джерелах, інституційних базах і партнерських репозитаріях	Працює як система «multi-database»; здійснює пошук збігів в інтернет-джерелах, університетських базах, наукових журналах і видавничих колекціях; використовується в міжнародному академічному середовищі, зокрема в європейських університетах

Джерело: узагальнено авторами за: Turnitin Similarity. URL: <https://www.turnitin.com/products/similarity/>; iThenticate. URL: <https://www.ithenticate.com/>; StrikePlagiarism. URL: <https://strikeplagiarism.com/>.

У міжнародній практиці найбільш відомими є «*Turnitin Similarity*» та «*iThenticate*». «Turnitin Similarity» орієнтований насамперед на освітнє середовище та роботу зі студентськими текстами, тоді як «iThenticate» позиціонується як інструмент для дослідників, установ і видавців, розрахований на перевірку високоризикових документів і рукописів перед публікацією. Окремо в українському та європейському академічному середовищі використовується «StrikePlagiarism», який поєднує функції перевірки текстової подібності з додатковими аналітичними можливостями.

Під час роботи з такими системами принципово важливо розрізняти *текстову схожість* і *академічний плагіат*. Високий відсоток збігів може пояснюватися коректно оформленими цитатами, стандартними формулами, бібліографією, типовими назвами нормативних актів, методичними шаблонами або повторюваними елементами дослідницького дизайну. Крім того, не всі програмні системи здатні належним чином відмежувати недобросовісне запозичення від правомірного використання автором власних апробаційних матеріалів, зокрема фрагментів, які було раніше оприлюднено у вигляді наукових статей, тез доповідей чи інших публікацій за темою дослідження, а згодом використано під час підготовки дисертації. І, навпаки, низький рівень збігів не завжди свідчить про відсутність порушення, оскільки прихований плагіат

може бути реалізований через переклад, перефразування, перестановку елементів тексту або запозичення ідей без відтворення буквальної форми.

Приклад 1

Результат перевірки дисертації Л.В.О. в системі StrikePlagiarism

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

25
Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

50049
Кількість слів

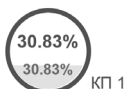

387168
Кількість слів/слівів

Приклад 2

Висновок перевіряючого щодо результатів перевірки дисертації Л.В.О. в системі StrikePlagiarism

Коефіцієнт подібності 1 (КП 1) роботи Л.В.О., перевірений через систему StrikePlagiarism, був встановлений на рівні 30,83%.

Водночас детальний аналіз показав, що з них:

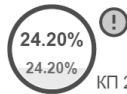
- подібність з бази даних RefBooks (15,53%) 15,47% стосується апробаційного матеріалу (статті) Л.В.О.;

з бази даних RefBooks (15.53 %)

- подібність з інтернету (13,60%) 2,01% також стосується апробаційного матеріалу (статті) аспіранта.

з Інтернету (13.60 %)

Таким чином, із встановленого програмою загального Коефіцієнта подібності 1 (КП 1) роботи в 30,83% слід вирахувати 17,48% (15,47% + 2,01%), які є апробаційним матеріалом (статтями) аспіранта Л.В.О. Доходимо висновку, що загальний Коефіцієнт подібності 1 (КП 1) роботи перебуває на рівні 13,35% (30,83–17,48%).

КП 2

Коефіцієнт подібності 2 (КП 2) роботи Л.В.О., перевірений через систему Страйк Плагіат, був встановлений на рівні 24,20%. Водночас детальний аналіз показав, що з них:

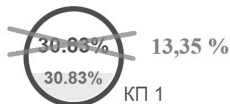
- подібність елементу «10 найдовших фраз» (9,31%) на 8,81% повністю порівняні з апробаційним матеріалом (статті/тези) Л.В.О.;

10 найдовших фраз

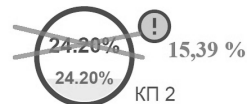
Копію тексту

Таким чином, із встановленого програмою загального Коефіцієнта подібності 2 (КП 2) роботи в 24,20% слід як мінімум вирахувати 8,81%, які є апробаційним матеріалом (статті/тези) аспіранта Л.В.О. Доходимо висновку, що загальний Коефіцієнт подібності 2 (КП 2) роботи перебуває на рівні, не вищому 15,39% (24,20–8,81%).

Більш детально перевірити збіг загального Коефіцієнта подібності 2 (КП 2) з роботами Л.В.О. не видається можливим, оскільки програма Страйк Плагіат для аналізу надала лише 10 джерел, включивши їх до елементу перевірки «10 найдовших фраз». Слід наголосити, що з 10 (десять) представлених для аналізу джерел за коефіцієнтом подібності 2 (КП 2), 9 (дев'ять) належать Л.В.О.

КП 1

КП 2

Правові аспекти боротьби з академічною нечесністю. Правові аспекти боротьби з академічною нечесністю в Україні визначаються поєднанням загальнодержавного та локального рівнів регулювання. На загальнодержавному рівні Закон України «Про академічну доброчесність» визначає базові поняття, види порушень, заходи реагування, уповноважені суб'єкти та процесуальні гарантії. На локальному рівні заклад освіти, наукова установа або наукове видавництво конкретизують ці положення у внутрішніх актах. Закон прямо вимагає наявності внутрішнього акта, уповноваженого органу

або уповноваженої особи, а також прозорих процедур розгляду повідомлень про порушення академічної доброчесності.

Заходами реагування на порушення академічної доброчесності є виховні заходи, притягнення до академічної та/або дисциплінарної відповідальності, реагування під час проведення конкурсів та інституційні заходи. Закон окремо закріплює принципи такого реагування: своєчасність, неупередженість, обов'язковість встановлення вини, співмірність порушення і заходу реагування, заборону зворотної дії вимог щодо відповідальності та прозорість процедур¹. Водночас академічна відповідальність не виключає інших видів відповідальності, якщо їх передбачено законом.

У правовому вимірі особливо важливо, що Закон України «Про академічну доброчесність» орієнтує систему не лише на покарання, а й на процедурну справедливість. Особа, стосовно якої розглядається повідомлення, має право бути поінформованою про початок процедури, дату, час і місце розгляду, ознайомлюватися з матеріалами, подавати зауваження, надавати усні та письмові заперечення або відмовитися від пояснень, брати участь у дослідженні доказів. Рішення про притягнення до академічної відповідальності має бути обґрунтованим і може бути оскаржене як особою, щодо якої воно ухвалене, так і заявником.

Процедура розгляду справ про порушення стандартів академічної чесності. Узагальнена процедура розгляду справ про порушення академічної чесності охоплює кілька взаємопов'язаних стадій (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Типова процедура розгляду справи про порушення академічної чесності

Джерело: побудовано за: Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4742-20>.

¹Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4742-20>.

На першій стадії відбувається **надходження повідомлення** з виявленими ознаками порушення. Закон передбачає, що особа, яка має докази можливого порушення, може подати письмове повідомлення уповноваженому органу, уповноваженій особі або керівнику закладу освіти, наукової установи чи видавництва. Якщо повідомлення надходить керівнику, він протягом трьох робочих днів має вирішити питання про його подальше скерування або інший передбачений законом спосіб реагування.

На другій стадії здійснюється **попередня оцінка повідомлення**. Повідомлення підлягає розгляду лише тоді, коли містить фактичні дані, що свідчать про можливий факт порушення і можуть бути перевірені. Уповноважений орган або уповноважена особа протягом десяти робочих днів з дня надходження повідомлення ухвалює рішення про початок розгляду або про залишення повідомлення без розгляду і повідомляє про це заявника. Одночасно особі, стосовно якої подано повідомлення, має бути надіслано його копію.

На третій стадії відбувається **основний розгляд**. Закон вимагає, щоб локальний порядок розгляду визначав етапи і строки розгляду, процедуру залучення зовнішніх експертів, правила врегулювання конфлікту інтересів, порядок участі заінтересованих осіб та механізм ухвалення рішення. Загальний строк розгляду не може перевищувати шести місяців з дня реєстрації повідомлення. В ухваленні рішення не може брати участі особа, яка має конфлікт інтересів. За потреби можуть залучатися зовнішні експерти з інших закладів освіти або наукових установ.

На четвертій стадії ухвалюється **мотивоване рішення** – про наявність або відсутність порушення, про вид порушення та санкцію, якщо факт порушення встановлено. Якщо особа визнає факт порушення, закон допускає спрощення доказової частини, однак рішення все одно повинне містити вказівку на конкретний вид порушення і захід реагування.

На п'ятій стадії реалізується **право на оскарження**. Це гарантує, що процедура не перетворюється на односторонній каральний механізм, а залишається правовою формою встановлення академічної відповідальності.

Як приклад локальної інституційної конкретизації такої процедури можна розглядати Положення про систему виявлення та запобігання академічному плагіату в Київському національному університеті імені

Тараса Шевченка¹. Воно показує, як загальні принципи реалізуються в університетській практиці. Зокрема Положення встановлює:

- коло робіт, які підлягають обов'язковій перевірці, – кваліфікаційні роботи бакалавра і магістра, дисертації, рукописи монографій, підручників, посібників, статей і тез, що подаються до університетських видань;

- наявність адміністратора системи та операторів, які відповідають за технічну перевірку текстів, ведення обліку і передавання матеріалів до репозитарія;

- поєднання технічного звіту подібності з подальшим *експертним висновком*, який робить керівник роботи, завідувач кафедри або експерт за спеціальністю;

- можливість повернення роботи на доопрацювання у випадку неналежно оформлених запозичень або інших технічних недоліків;

- існування апеляційного механізму, зокрема апеляційної комісії з академічної доброчесності для студентських кваліфікаційних робіт.

Особливо показовим є те, що в цьому Положенні технічний звіт про збіги не вважається самодостатнім. Він виступає лише підставою для подальшого фахового аналізу. Саме така модель відповідає сучасному законодавчому підходу і міжнародній практиці: програмна система виявляє збіги, а академічне рішення ухвалює уповноважений суб'єкт після змістовної оцінки.

Підсумки. Отже, академічна нечесність є багатоаспектним явищем, що охоплює як текстові запозичення, так і маніпуляції з даними, авторством, оцінюванням та організаційними процедурами академічної діяльності. Найнебезпечнішими для науки є плагіат, фабрикація та фальсифікація, однак не менш руйнівними виступають самоплагіат, академічний саботаж, недоброчесне оцінювання, шахрайство та зловживання академічним статусом. Ефективна протидія академічній нечесності можлива лише за умови поєднання навчання академічного письма, прозорих локальних правил, програмної перевірки текстової подібності, фахової експертизи та справедливої процедури розгляду повідомлень. У правовому аспекті сучасна модель ґрунтується на поєднанні законодавчого регулювання з внутрішніми актами закладів освіти і наукових установ, а її ключовою рисою є процесуальна справедливість: наявність уповноваженого

¹ Положення про систему виявлення та запобігання академічному плагіату у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка : затв. Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка 02.03.2020 (протокол № 8). URL: <https://senate.knu.ua/?p=1352>.

органу або уповноваженої особи, чіткі строки, права сторін, обґрунтованість рішення та можливість його оскарження. Саме за таких умов боротьба з академічною нечесністю перетворюється з формальної перевірки текстів на дієвий механізм захисту якості освіти, науки й академічної репутації.

Запитання до теми

1. Розкрийте сутність академічної доброчесності як сукупності цінностей, принципів і базованих на них правил академічної діяльності.

2. Охарактеризуйте фундаментальні цінності академічної доброчесності та покажіть їхній прояв у освітньому процесі й науковому дослідженні.

3. З'ясуйте співвідношення академічної культури університету та академічної доброчесності як соціального капіталу сучасного закладу вищої освіти.

4. Проаналізуйте основні підходи до забезпечення академічної доброчесності в українській вищій школі.

5. Визначте основні різновиди академічної нечесності, передбачені законодавством України.

6. Поясніть відмінність між академічним плагіатом, самоплагіатом і порушенням авторського права.

7. Охарактеризуйте сучасні методи боротьби з плагіатом та значення програмних систем перевірки академічних текстів.

Методологічні рекомендації для самостійної роботи студента

1. Потрібно знати основні категорії теми: академічна доброчесність, академічна культура, академічна чесність, фундаментальні цінності академічної доброчесності, академічна нечесність, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, приписування авторства, відчуження авторства, недоброчесне оцінювання, академічний саботаж, інституційні порушення академічної доброчесності.

2. Під час опрацювання теми слід звернути особливу увагу на законодавчі визначення академічної доброчесності, видів її порушень, прав учасників процедури розгляду повідомлень та механізмів інституційного забезпечення доброчесності.

3. Для поглибленого вивчення проблем академічного плагіату доцільно опрацювати локальні акти закладів вищої освіти, зокрема

Положення про систему виявлення та запобігання академічному плагіату в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

4. У ході самостійної роботи необхідно розмежовувати нормативний, інституційний, превентивно-виховний, процедурно-гарантійний, репутаційний та комунікативний підходи до забезпечення академічної доброчесності.

5. Особливу увагу варто приділити співвідношенню етичного та правового вимірів проблеми: не кожне порушення академічної доброчесності тотожне порушенню авторського права, але кожне з них впливає на довіру до наукового результату.

6. Під час аналізу систем перевірки текстової подібності потрібно враховувати, що програмне забезпечення виявляє збіги, але не встановлює факт академічного плагіату автоматично; остаточний висновок завжди потребує фахового змістового аналізу.

Теми для доповідей

1. Академічна доброчесність як нормативно-ціннісна основа сучасної вищої освіти.

2. Фундаментальні цінності академічної доброчесності та їхнє значення для освітнього і наукового процесу.

3. Академічна культура університету як форма соціального капіталу.

4. Академічна чесність у науковому дослідженні: методологічний та етичний аспекти.

5. Види академічної нечесності за законодавством України.

6. Академічний плагіат і порушення авторського права: співвідношення понять.

7. Програмні системи перевірки текстової подібності та межі їхнього застосування.

8. Процедура розгляду повідомлень про порушення академічної доброчесності: правові гарантії та інституційні механізми.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

1. Гребенюк Т. В. Академічна доброчесність : навч. посіб. для студентів 1-го курсу всіх спеціальностей медичних та фармацевтичних факультетів. Запоріжжя : ЗДМУ, 2021. 108 с.

2. Академічне письмо / Костирко Т. М., Ларенкова С. В., Бондар І. В., Жигалкіна М. С. : навч. посіб. Миколаїв : НУК, 2022. 116 с.

3. Кришталь А. О. Академічна доброчесність : навч. посіб. Черкаси : ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. 124 с.

4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
5. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
6. Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4742-20>.
7. Положення про систему виявлення та запобігання академічному плагіату у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка : затв. Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка 02.03.2020 (протокол № 8). URL: <https://senate.knu.ua/?p=1352>.
8. Handbook of Academic Integrity / ed. by T. Bretag. Singapore : Springer, 2016. URL: <https://doi.org/10.1007/978-981-287-098-8>.
9. Committee on Publication Ethics. URL: <https://publicationethics.org/>.
10. Definition of Research Misconduct / The Office of Research Integrity (ORI). URL: <https://ori.hhs.gov/definition-research-misconduct>.
11. Second Handbook of Academic Integrity / ed. by S. E. Eaton. Cham: Springer, 2024. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-54144-5>.
12. The Fundamental Values of Academic Integrity. 3rd ed. International Center for Academic Integrity, 2021. 17 p. URL: https://www.academicintegrity.org/aws/ICAI/asset_manager/get_file/911282?ver=1.

3.3. Застосування технологій штучного інтелекту в наукових дослідженнях

- 3.3.1. *Штучний інтелект у науковому дослідженні: можливості, рівні використання та межі допустимості.*
- 3.3.2. *Принципи доброчесного використання штучного інтелекту в академічному та видавничому процесі.*

3.3.1. Штучний інтелект у науковому дослідженні: можливості, рівні використання та межі допустимості

Швидкий розвиток технологій штучного інтелекту істотно змінив підходи до здійснення наукових досліджень. Сучасні інструменти ШІ застосовуються для пошуку, систематизації та попереднього огляду літератури, машинного перекладу, стилістичного редагування тексту, аналізу великих масивів даних, автоматизованої класифікації

інформації, візуалізації результатів, побудови прогностичних моделей, підготовки чернеток текстів, а також для генерації зображень, коду чи інших цифрових об'єктів. У такому значенні ІІІ виступає не самостійним суб'єктом наукової творчості, а допоміжним інструментом інтелектуальної праці дослідника, який може прискорювати окремі операції, але не здатний замінити критичне мислення, наукове судження, методологічну рефлексію та персональну відповідальність автора.

У правовому вимірі використання ІІІ в академічній сфері вже не належить до суто технічних питань, а прямо пов'язується з вимогами академічної доброчесності. За Законом України «Про академічну доброчесність», у разі використання в академічному творі об'єкта, згенерованого штучним інтелектом, автор повинен повідомити про це в такому творі із зазначенням методики генерування та/або посилання на відповідну комп'ютерну програму чи її опис згідно з вимогами щодо оформлення та/або оприлюднення відповідних академічних творів, визначених відповідним суб'єктом академічної діяльності (ч. 4 ст. 8)¹. Водночас окремим видом порушення закон визнає недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом (п. 7 ч. 1 ст. 18), тобто їхнє оприлюднення як результатів власної академічної діяльності без належного розкриття цього факту.

Отже, сама по собі взаємодія з інструментами ІІІ не є порушенням. Порушення виникає, коли алгоритмічний інструмент використовується непрозоро, вводить в оману щодо обсягу авторського внеску, приховує справжнє походження тексту, даних, зображень або моделей, підміняє самостійну інтелектуальну роботу дослідника чи використовується для фабрикації, фальсифікації, маніпулятивного добору аргументів або імітації наукового результату.

З методологічної точки зору доцільно розмежовувати щонайменше три рівні використання ІІІ у дослідженні.

Перший рівень – **технічний**, коли ІІІ застосовується для допоміжних операцій: мовного редагування, пошуку ключових слів, попереднього групування літератури, автоматизації рутинних обчислень, візуального оформлення або перевірки формальних параметрів тексту.

Другий рівень – **аналітичний**, коли алгоритмічні інструменти залучаються до класифікації, прогнозування, моделювання, виявлення патернів чи аналізу даних.

¹Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4742-20>.

Третій рівень – *генеративний*, коли система створює новий текст, код, зображення, таблицю, модель або інший об’єкт, який може бути включений до академічного твору.

Саме третій рівень породжує найбільші ризики для академічної доброчесності, оскільки без належного розкриття легко стирається межа між власним авторським результатом і згенерованим контентом.

Особливо важливо враховувати, що законодавчий обов’язок повідомляти про використання ШІ стосується саме *об’єкта, згенерованого штучним інтелектом*. Тому не кожне використання цифрового інструменту автоматично вимагає однакового рівня розкриття. Якщо йдеться про суто технічну допомогу на зразок виправлення орфографії чи стилістичного шліфування вже написаного людиною тексту, частина міжнародних редакційних політик допускає незазначення такого втручання. Якщо інструменти штучного інтелекту застосовувалися для створення змістовного фрагмента тексту, формулювання аналітичного висновку, генерації ілюстративного матеріалу, обробки даних або отримання іншого результату, що важливий для змісту наукової праці, факт такого використання підлягає обов’язковому зазначенню.

У науковому дослідженні принципово важливо, щоб ШІ не руйнував прозорість методики. Закон України «Про академічну доброчесність» вимагає від суб’єктів наукової і науково-технічної діяльності забезпечувати прозорість дослідження шляхом надання достовірної інформації про первинні дані, застосовані методи, методики, матеріали, обладнання, порядок проведення і результати власних досліджень. Якщо в межах такої методики застосовувався ШІ – для аналізу текстового масиву, машинного кодування відповідей респондентів, класифікації документів, обробки зображень або прогнозування, то цей факт має бути описаний як елемент дослідницької процедури. Інакше відтворюваність дослідження зменшується, а оцінка достовірності результату ускладнюється.

У міжнародній редакційній та видавничій практиці вже сформувалася відносно узгоджена позиція щодо місця штучного інтелекту в академічному письмі. Міжнародний комітет редакторів медичних журналів (International Committee of Medical Journal Editors, ICMJE) наголошує, що системи штучного інтелекту «не повинні зазначатись як автори»¹, оскільки авторство передбачає відповідальність за точність, цілісність і оригінальність роботи, яку

¹ Use of AI by Authors / International Committee of Medical Journal Editors. URL: <https://www.icmje.org/recommendations/browse/artificial-intelligence/ai-use-by-authors.html>.

такі системи не можуть нести. Міжнародна видавнича компанія Nature Portfolio так само виходить із того, що великі мовні моделі «не відповідають критеріям авторства»¹, бо надання авторства нерозривно пов'язане з підзвітністю за зміст публікації, яка не може бути ефективно покладена на ШІ. Одна з провідних світових видавничих компаній Elsevier зі свого боку прямо вказує, що інструменти штучного інтелекту «ніколи не повинні використовуватись як заміник людського критичного мислення, фахової експертизи та оцінювання» і мають застосовуватись лише «під людським наглядом і контролем»². Ця логіка означає, що ШІ не може розглядатись як співавтор, науковий керівник, рецензент у повному значенні цього слова або носій академічної відповідальності. Він не здатний підтвердити відсутність плагіату, не може гарантувати достовірність фактів, не несе юридичної відповідальності за вигадані джерела, не може пояснити власну «позицію» в логіці наукової дискусії та не відповідає за етичні наслідки використання створеного ним контенту. Тому в усіх моделях відповідального застосування ШІ остаточний контроль і відповідальність покладаються на людину – автора, редактора, рецензента, експерта.

Суттєвим є і питання конфіденційності. У видавничій практиці рукопис, поданий до журналу, розглядається як привілейована комунікація автора з редакцією. Тому Міжнародний комітет редакторів медичних журналів застерігає, що використання систем штучного інтелекту під час обробки або оцінювання рукописів може порушувати конфіденційність. У рекомендаціях ICMJE наголошено, що редактори, рецензенти та видавці не повинні завантажувати подані рукописи до систем штучного інтелекту, якщо конфіденційність не може бути належно гарантована без прямого дозволу автора³. Це положення має ширше значення і для дослідницької діяльності, оскільки завантаження до сторонніх сервісів неопублікованих статей, дисертацій, баз даних, експериментальних матеріалів, персональних даних респондентів або службової інформації створює ризики втрати контролю над академічним продуктом, витоку даних і порушення прав інших осіб.

¹ Artificial Intelligence (AI) / Nature Portfolio. URL: <https://www.nature.com/nature-portfolio/editorial-policies/ai>.

² Generative AI policies for journals / Elsevier. URL: <https://www.elsevier.com/about/policies-and-standards/generative-ai-policies-for-journals>.

³ Use of Artificial Intelligence in Publishing / International Committee of Medical Journal Editors. URL: <https://www.icmje.org/recommendations/browse/artificial-intelligence/>.

Окрему небезпеку становить фактологічна ненадійність генеративних систем. Сучасні моделі можуть продукувати переконливий за формою, але хибний за змістом текст; вигадувати бібліографічні описи, цитати, статистичні показники, назви нормативних актів, судові рішення, результати емпіричних досліджень чи навіть авторів, яких не існує. Тому ШІ не може використовуватись як самодостатнє джерело знання. Будь-яка інформація, згенерована або запропонована ШІ, потребує обов'язкової незалежної перевірки за первинними джерелами. Особливо це стосується наукових праць, де неналежна верифікація може спричинити не лише методологічну помилку, а й порушення академічної доброчесності у формі фабрикації, фальсифікації, плагіату чи недоброчесного використання результатів, згенерованих штучним інтелектом.

Важливо також розмежовувати допоміжне мовно-стилістичне опрацювання тексту та змістове генерування його окремих елементів. Якщо система штучного інтелекту використовується лише для поліпшення читабельності, граматичної правильності, пунктуаційної точності або технічної зв'язності тексту, первинно створеного людиною, ризики для авторства, самостійності дослідження та наукової новизни є порівняно нижчими. Натомість коли такі інструменти застосовуються для добору літератури, формування аналітичних фрагментів, узагальнення висновків, створення зображень чи інших змістовно значущих результатів, рівень ризику істотно зростає, оскільки безпосередньо торкається питання меж авторського внеску, прозорості дослідницької процедури та академічної відповідальності.

3.3.2. Принципи доброчесного використання штучного інтелекту в академічному та видавничому процесі

Після з'ясування можливостей, рівнів використання та меж допустимого застосування штучного інтелекту в науковому дослідженні постає питання про правила його відповідального використання. У цьому аспекті вирішального значення набувають не лише технічні характеристики відповідних інструментів, а насамперед вимоги академічної доброчесності, прозорості дослідницької процедури, конфіденційності, відтворюваності результатів і збереження персональної відповідальності автора. Тому використання ШІ в академічному та видавничому процесі має бути організоване як послідовна і контрольована практика, в якій чітко визначаються межі допустимого втручання алгоритмічних систем, способи розкриття

їхнього застосування та механізми людського контролю за кінцевим результатом.

Наведена на рис. 3.5 логіка показує, що використання ШІ в дослідженні повинне бути не спонтанним, а процедурно організованим. Ключове питання полягає не в тому, чи застосовувався ШІ взагалі, а в тому, на якій стадії, з якою метою, якою мірою, під яким контролем і з яким подальшим розкриттям його було використано (табл. 3.5).

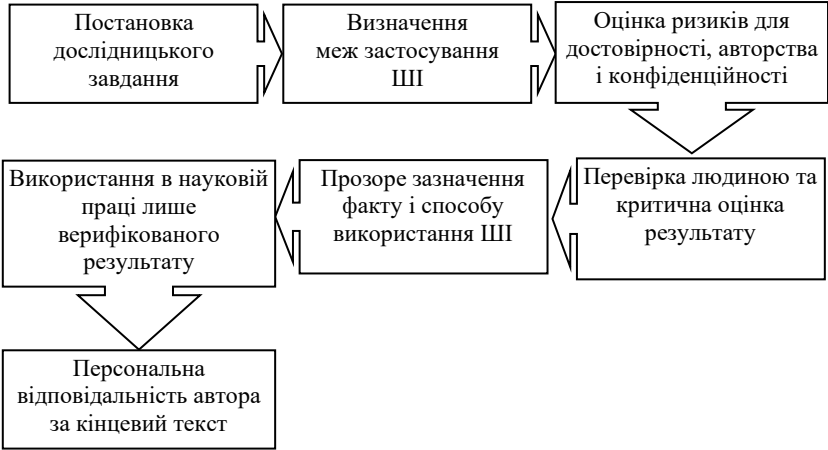

Рис. 3.5. Логіка відповідального використання ШІ в науковому дослідженні

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 3.5

Використання ШІ на різних стадіях наукового дослідження

Стадія дослідження	Можливі способи використання ШІ	Потенційна користь	Основні ризики	Вимоги доброчесного використання
Пошук і попередній огляд літератури	Кластеризація тем, пошук ключових слів, попереднє резюмування публікацій	Пришвидщення навігації в масиві джерел	Пропуск релевантних джерел, вигадані посилання, однобокий добір літератури	Перевірка кожного джерела за першо-джерелом; неприпустимість підміни повноцінного бібліографічного пошуку

Закінчення табл. 3.5

Стадія дослідження	Можливі способи використання ШІ	Потенційна користь	Основні ризики	Вимоги доброчесного використання
Підготовка тексту	Мовне редагування, перевірка стилістики, створення чернеткових фрагментів	Економія часу на технічному доопрацюванні	Стирання меж авторського внеску, шаблонність, приховане генерування змісту	Редагування людиною; розкриття використання ШІ, якщо він створював змістовний контент
Аналіз даних	Класифікація, прогнозування, моделювання, тематичне кодування	Виявлення закономірностей, робота з великими масивами даних	Непрозорість алгоритму, упередженість моделі, помилкова інтерпретація	Опис інструменту, моделі, версії, параметрів і ролі ШІ в методиці дослідження
Візуалізація результатів	Побудова схем, діаграм, ілюстрацій, графічних узагальнень	Наочність представлення матеріалу	Спотворення даних, декоративність замість аналітики, неочевидне походження зображення	Перевірка відповідності візуалізації фактичним даним; зазначення способу створення зображення
Рецензування та редакційний процес	Технічний аналіз мови, структури, формальних вимог	Підтримка рутинних редакційних процедур	Порушення конфіденційності, поверховість оцінки, помилкові зауваження	Не завантажувати конфіденційні рукописи до небезпечних сервісів; остаточне рішення ухвалює людина
Підготовка висновків	Попереднє структурування результатів, формування чернетки висновків	Прискорення оформлення матеріалу	Підміна авторської аргументації, псевдоузагальнення, вигадані причинно-наслідкові зв'язки	Висновки повинні ґрунтуватися лише на перевірених даних і власному науковому судженні автора

Джерело: авторська розробка.

У практичному розумінні це означає, що найменш ризиковим є використання ШІ для технічної підтримки, тоді як найчутливішими до порушень академічної доброчесності є стадії формування аргумента-

ції, інтерпретації результатів, побудови висновків і створення контенту, який може бути помилково сприйнятий як повністю авторський.

Таблиця 3.6

Вимоги до використання ШІ різними учасниками академічного та видавничого процесу

Учасник	Допустиме використання	Недопустиме використання	Основний обов'язок
Автор	Пошук, технічне редагування, допоміжний аналіз, візуалізація, обробка даних	Приховане подання згенерованого контенту як суто власного; вигадкування джерел; підміна самостійної роботи	Перевірити, розкрити, описати й нести повну відповідальність за кінцевий текст
Рецензент	Технічна допомога без розкриття конфіденційних матеріалів	Завантаження рукопису до сервісу, який не гарантує конфіденційності; перекладання оцінки на ШІ	Забезпечити неупереджене рецензування людиною і захист конфіденційності
Редактор	Технічний контроль, допоміжний аналіз стилю, виявлення формальних ознак ризику	Автоматизоване ухвалення редакційного рішення без людського аналізу	Зберегти контроль людини над рішенням про прийняття, відхилення, виправлення або відкликання
Заклад освіти / наукова установа	Встановлення внутрішніх правил, навчання, доступ до безпечних інструментів	Відсутність локальної політики, ігнорування ризиків конфіденційності й доброчесності	Сформувати прозорі правила використання ШІ та процедури реагування
Наукове видавництво / журнал	Вимога розкриття інформації, технічний скринінг, роз'яснення авторам	Допуск ШІ до статусу автора, непрозорі правила	Забезпечити публікаційну етику, прозорість і відтворюваність редакційної політики

Джерело: авторська розробка.

Питання про розкриття використання ШІ має не лише етичний, а й композиційний вимір. У різних видах академічних текстів таке розкриття може бути розміщене по-різному: у методичному розділі,

примітці автора, подяках, спеціальному підрозділі на кшталт «Використання інструментів штучного інтелекту» або в окремій декларації перед списком літератури. Узагальнений міжнародний підхід зводиться до того, що слід зазначати: **назву інструмента, версію або модель, мету використання, межі його участі**, а також **обсяг контролю людини та редагування**.

Для наукових досліджень особливого значення набуває відтворюваність. Якщо ШІ було використано в методиці – наприклад, для автоматизованої класифікації текстів, аналізу зображень, побудови прогнозу або виокремлення тематичних категорій, – опис такого використання повинен бути достатнім для того, щоб інший дослідник міг зрозуміти, як саме отримано результат. У цьому аспекті вимога прозорості зближує етику використання ШІ з класичними вимогами методології наукового дослідження: неможливість відтворити процедуру означає зниження доказової сили результату.

Особливої обережності потребує використання ШІ у візуальних матеріалах. Міжнародні видавничі політики дедалі частіше обмежують або забороняють застосування генеративних інструментів для створення чи зміни зображень у рукописах, крім випадків, коли таке використання є частиною дослідницького дизайну або методики і належно описане. Це пояснюється тим, що зображення в науковій публікації нерідко мають доказове значення, а їхня генерація або зміна за допомогою ШІ без прозорого пояснення може призвести до спотворення наукового змісту та поставити під сумнів достовірність усього дослідження.

Підсумки. Технології штучного інтелекту можуть істотно підвищувати ефективність наукового дослідження, однак їхнє використання повинне бути прозорим, контрольованим і відповідати вимогам академічної доброчесності. У сучасній науці штучний інтелект доцільно розглядати не як заміник дослідника, а як допоміжний інструмент, що полегшує виконання окремих пошукових, аналітичних, мовностилістичних і технічних завдань. Водночас відповідальність за зміст, достовірність, новизну, належне оформлення та коректність висновків завжди несе автор наукової праці. Тому доброчесне використання ШІ передбачає обов'язкове зазначення факту його застосування у випадках, коли він вплинув на зміст або форму наукового результату, перевірку отриманої інформації, збереження людського контролю за перебігом дослідження та дотримання вимог конфіденційності. Чим істотнішим є вплив інструментів штучного інтелекту на зміст, методику або результати дослідження, тим вищими мають бути вимоги до їхнього опису,

перевірки й етичної оцінки. Лише за таких умов штучний інтелект може використовуватись як допустимий і корисний інструмент наукової діяльності.

Запитання до теми

1. Охарактеризуйте основні напрями використання технологій ШІ в сучасному науковому дослідженні.
2. Розкрийте правовий зв'язок між використанням ШІ та вимогами академічної доброчесності.
3. З'ясуйте зміст технічного, аналітичного та генеративного рівнів використання ШІ у дослідницькій діяльності.
4. Визначте межі допустимого використання ШІ у науковій праці та критерії, за яких його застосування підлягає обов'язковому розкриттю.
5. Проаналізуйте основні ризики використання генеративних систем у науковому дослідженні.
6. Поясніть, чому системи ШІ не можуть визнаватися авторами академічних текстів.
7. Охарактеризуйте принципи доброчесного використання ШІ авторами, редакторами, рецензентами та закладами освіти.
8. Розкрийте значення вимог прозорості, відтворюваності, конфіденційності та людського контролю при використанні ШІ в дослідженні.

Методологічні рекомендації для самостійної роботи студента

1. Потрібно знати основні категорії теми: штучний інтелект, генеративний ШІ, технічне використання ШІ, аналітичне використання ШІ, генеративне використання ШІ, прозорість методики, відтворюваність, людський контроль, конфіденційність, недоброчесне використання результатів, згенерованих ШІ.
2. Під час вивчення теми слід чітко розмежовувати допустиме використання ШІ як допоміжного інструменту і неприпустиме використання його як прихованої заміни самостійної інтелектуальної праці дослідника.
3. Особливу увагу необхідно звернути на положення Закону України «Про академічну доброчесність», які стосуються обов'язку повідомляти про використання об'єктів, згенерованих штучним інтелектом, а також на визначення відповідного виду порушення академічної доброчесності.

4. Для глибшого розуміння міжнародних стандартів рекомендовано ознайомитися з редакційними політиками Міжнародного комітету редакторів медичних журналів (ICMJE), Nature Portfolio та Elsevier щодо використання ШІ авторами, редакторами й рецензентами.

5. У ході самостійної роботи потрібно аналізувати не лише потенційну користь ШІ, а й пов'язані з ним ризики: вигадкування джерел, фактологічні помилки, упередження моделей, втрату конфіденційності, зниження відтворюваності дослідження.

6. Доцільно окремо простежити, як використання ШІ змінює вимоги до опису дослідницької методики, особливо у частині аналізу даних, класифікації інформації, побудови прогнозів і створення візуальних матеріалів.

7. Під час самостійного опрацювання теми важливо виходити з того, що остаточна відповідальність за зміст, достовірність і доброчесність академічного твору в усіх випадках покладається на людину – автора або іншого учасника академічного процесу.

Теми для доповідей

1. Штучний інтелект як допоміжний інструмент сучасного наукового дослідження.

2. Межі допустимого використання генеративного ШІ в академічній діяльності.

3. Технічний, аналітичний і генеративний рівні використання ШІ в науковій роботі.

4. Штучний інтелект і академічна доброчесність: законодавчий вимір.

5. Проблема авторства та відповідальності при використанні систем штучного інтелекту.

6. Конфіденційність рукописів і даних у контексті використання ШІ.

7. Ризики фактологічної ненадійності генеративних систем у науковому письмі.

8. Міжнародні редакційні політики щодо використання ШІ авторами, рецензентами та редакторами.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

1. Штучний інтелект. Вступний курс / Звенігородський О. С., Зінченко О. В., Чичкарьов Є. А., Кисіль Т. М. : навч. посіб. Київ : ДУТ, 2022. 193 с.

2. Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text>.

3. Рекомендації щодо відповідального впровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах вищої освіти / МОН України. 2025. 56 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/04/24/shi-v-zakladakh-vyshchoi-osvity-24-04-2025.pdf>.

4. Artificial Intelligence (AI) / Nature Portfolio. URL: <https://www.nature.com/nature-portfolio/editorial-policies/ai> (дата звернення: 04.04.2026).

5. Committee on Publication Ethics. URL: <https://publicationethics.org/>.

6. Artificial Intelligence and Academic Integrity: Navigating Ethical Challenges of AI in Education / ed. by B. K. Daniel, L. Sheridan, N. Wierdak. Singapore : Springer, 2026. URL: <https://doi.org/10.1007/978-981-95-1875-3>.

7. Generative AI policies for journals / Elsevier. URL: <https://www.elsevier.com/about/policies-and-standards/generative-ai-policies-for-journals>.

8. Artificial Intelligence, Pedagogy and Academic Integrity / A. E. King. Cham : Springer, 2025. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-92534-4>.

9. Use of AI by Authors / International Committee of Medical Journal Editors. URL: <https://www.icmje.org/recommendations/browse/artificial-intelligence/ai-use-by-authors.html>.

10. Use of Artificial Intelligence in Publishing / International Committee of Medical Journal Editors. URL: <https://www.icmje.org/recommendations/browse/artificial-intelligence/>.

3.4. Підходи до оцінювання ефективності результатів наукової діяльності

- 3.4.1. Узагальнення результатів дослідження, оцінювання наукової новизни та практичної цінності.*
- 3.4.2. Методи розрахунку економічного ефекту та правова охорона результатів наукової діяльності.*
- 3.4.3. Наукометричні бази, індекси цитування, профілі дослідника і журнальні метрики.*

3.4.1. Узагальнення результатів дослідження, оцінювання наукової новизни та практичної цінності

Оцінювання результатів наукової діяльності є завершальним етапом дослідницького процесу, на якому встановлюють не лише ступінь досягнення поставленої мети, а й наукову новизну, практичну значущість, можливість упровадження та рівень визнання отриманих результатів у науковому середовищі. У сучасній дослідницькій практиці така оцінка ґрунтується на поєднанні змістових і кількісних критеріїв, оскільки жоден із них окремо не дає вичерпного уявлення про якість наукового доробку. Законодавче розуміння наукового результату теж підкреслює його змістову природу: науковий результат – це нове наукове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації¹.

Результати наукового дослідження потребують не лише отримання, а й належного узагальнення. Саме на стадії узагальнення окремі факти, спостереження, емпіричні дані, розрахунки та висновки перетворюються на впорядковану систему знань, придатну до подальшого використання в науці, практиці, публічному управлінні або освітньому процесі. Вимоги до фіксації й оформлення результатів наукової роботи в Україні пов'язуються, зокрема, з національним стандартом ДСТУ 3008:2015 «Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання»², який встановлює загальні вимоги до структурних елементів і правил оформлення звітів у сфері науки й техніки.

¹ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.

² Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання: ДСТУ 3008:2015. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 31 с. URL: https://science.kname.edu.ua/images/dok/derzhstandart_3008_2015.pdf.

З аналітичної точки зору оцінювання результатів наукової діяльності доцільно здійснювати за двома взаємодоповнюваними блоками – якісним і кількісним. Перший дає відповідь на питання про змістову вагу результату, другий – про його видимість, поширеність, масштаби впровадження та інтенсивність наукової комунікації навколо нього (табл. 3.7.). Саме поєднання цих блоків дає підстави говорити про повноцінну оцінку ефективності наукової діяльності.

Таблиця 3.7

Критерії оцінювання результатів наукової діяльності

Група критеріїв	Основні показники
Якісні	Наукова новизна; логічна цілісність дослідження; достовірність висновків; теоретична значущість; практична придатність; рівень апробації; методологічна коректність; відповідність академічній доброчесності
Кількісні	Кількість публікацій; обсяг і масштаби впровадження; економічний ефект; кількість цитувань; <i>h</i> -індекс; журнальні метрики; показники профілів автора в наукометричних системах

Джерело: авторська розробка.

Узагальнення результатів у науковій праці може набувати різних форм: висновків до розділів і підрозділів, загальних висновків до роботи, аналітичних таблиць, моделей, алгоритмів, практичних рекомендацій, проєктів рішень, методик, концептуальних положень. Для економічного дослідження особливо важливо, щоб узагальнення не зводилося до механічного повторення викладеного матеріалу, а відображало синтез результатів і логіку їхнього подальшого використання. Інакше кажучи, узагальнення має не дублювати дослідження, а концентрувати його інтелектуальний результат (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Логіка узагальнення та оцінювання результатів дослідження

Джерело: авторська розробка.

Наукова новизна є характеристикою результату, що розширює, уточнює, поглиблює або трансформує вже наявне знання. У практиці підготовки кваліфікаційних, дисертаційних і наукових праць найбільш поширеними є формули: **вперше, удосконалено, набули подальшого розвитку**. Їхнє правильне використання залежить не від стилістичної звички, а від реального співвідношення нового результату з попереднім станом наукової розробленості проблеми (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Форми формулювання наукової новизни

Форма	Зміст
Вперше	Отримано результат, який раніше не був представлений у науковій літературі в такому змісті, структурі або поєднанні ознак
Удосконалено	Відомий підхід, метод, модель, класифікацію чи механізм уточнено, доповнено або поглиблено
Набули подальшого розвитку	Відомі положення отримали нове теоретичне обґрунтування, розширення сфери застосування або розвиток у новому контексті

Джерело: авторська розробка.

При формулюванні наукової новизни доцільно враховувати щонайменше три умови. По-перше, слід чітко назвати сам результат – концепцію, модель, методику, алгоритм, класифікацію, систему критеріїв, рекомендації тощо. По-друге, необхідно встановити рівень новизни – уточнення, доповнення чи перетворення попереднього знання. По-третє, новизна має бути доведена самим змістом дослідження, а не лише проголошена у висновках. Інакше формула новизни перетворюється на декларацію без наукового наповнення.

З дидактичною метою форми наукової новизни можна також описувати через зміну структури ознак досліджуваного явища (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Форми наукової новизни

Група форми наукової новизни	Характеристика наукової новизни	Позначення наукової новизни
Удосконалення, перетворення відомих даних, докорінна їх зміна	Часткове нове поєднання ознак	Було $A + B$, стало $A + D$
	Заміна частини ознак новими	Було $A + B + C$, стало $A + B + D$
	Нове взаємне розташування ознак	Було $A + B + C$, стало $A + C + B$

Закінчення табл. 3.9

Група форми наукової новизни	Характеристика наукової новизни	Позначення наукової новизни
Розвиток, розширення, доповнення відомих даних	Включення нової ознаки	Було $A + B$, стало $A + B + C$
	Використання більш конкретної ознаки як загальноприйнятої	Було $A + B + C$, стало $A + B + C_1$, де $C_1 = C + C' + C''$
	Нове кількісне співвідношення ознак	Було $A + B + C$, стало $A + 2B + 3C$
Уточнення, розвиток відомих методів чи способів і їхнє поширення на новий клас об'єктів, систем, явищ		Визначається через адаптацію відомого методу до нового об'єкта, системи або явища

Джерело: складено за: Корягін М. В., Чік М. Ю. Основи наукових досліджень : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2019. 492 с.

Наведені умовні моделі не замінюють змістового аналізу, але допомагають здобувачеві чіткіше побачити, у чому саме полягає внесок дослідження.

Практична цінність результатів означає їхню придатність до використання поза межами суто теоретичного дискурсу. Для підприємств це може бути зниження витрат, зростання прибутковості, оптимізація процесів, удосконалення управління; для органів влади та публічних інституцій – проекти нормативних рішень, аналітичні рекомендації, нові регуляторні механізми; для освітнього процесу – навчальні програми, кейси, методичні матеріали, алгоритми викладання; для суспільних організацій – моделі діяльності, аналітичні інструменти, прикладні стратегії та соціальні проекти.

Приклад. Практичне значення полягає в тому, що методичні положення та висновки дисертації можуть бути використані державними органами, науковими установами та компаніями енергетичного сектору для підвищення ефективності регулювання інвестиційних процесів, формування сприятливого інвестиційного клімату та забезпечення сталого розвитку енергетики України. Зокрема, отримані результати можуть бути використані:

- у навчальному процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Державне регулювання економіки», «Інвестування», «Енергетична політика» та суміжних курсів у закладах вищої освіти;

- у науково-дослідній діяльності – у рамках подальших досліджень проблем державного регулювання інвестиційної діяльності в енергетичному секторі України, зокрема в підрозділах Київського національного університету імені Тараса Шевченка та аналогічних установах;

– у практиці державних органів та енергетичних компаній – під час розроблення та вдосконалення стратегій залучення інвестицій, механізмів стимулювання довгострокового інвестування в енергетику, зокрема в рамках діяльності Міністерства енергетики України, ДП «НАЕК «Енергоатом», НАК «Нафтогаз України» та інших зацікавлених суб'єктів

Практична цінність стає переконливою, коли вона підкріплена не загальними твердженнями, а конкретним способом можливого або фактичного впровадження.

3.4.2. Методи розрахунку економічного ефекту та правова охорона результатів наукової діяльності

Для прикладних економічних досліджень особливу вагу має визначення очікуваного, потенційного або фактичного економічного ефекту від упровадження результатів. У найпростішому вигляді економічний ефект визначають як різницю між вартісно вираженим результатом і сукупними витратами на його одержання та використання:

$$E = R - Z, \quad (3.1)$$

де E – економічний ефект; R – отриманий результат у вартісному виразі; Z – сукупні витрати.

Формула (3.1) є базовою, однак у прикладних темах доцільно розрізняти **очікуваний**, **потенційний** і **фактичний** ефект (табл. 3.10). Очікуваний ефект обчислюється на стадії прогнозу, потенційний – відображає можливий масштаб використання результату за сприятливих умов, фактичний – підтверджується документально після реального впровадження. Саме фактичний ефект є найбільш переконливим у звітах про виконання НДР, актах упровадження та обґрунтуванні практичної цінності роботи.

Таблиця 3.10

Види ефекту від упровадження результатів дослідження

Вид ефекту	Зміст	Спосіб підтвердження
Очікуваний	Прогнозований результат на стадії розроблення теми	Розрахунки, техніко-економічне обґрунтування, прогнозні моделі
Потенційний	Можливий результат за умови масштабування або повного впровадження	Сценарні розрахунки, аналітичні моделі, бізнес-плани
Фактичний	Реально досягнутий результат після впровадження	Акти впровадження, довідки, бухгалтерські та аналітичні документи

Джерело: авторська розробка.

У навчально-методичній практиці прикладних економічних досліджень для попередньої оцінки теми може використовуватися показник перспективності:

$$P = \frac{V \cdot C \cdot P_H \cdot P_B \cdot T}{Z_H + Z_D + Z_P \cdot T}, \quad (3.2)$$

де V – обсяг продукції після впровадження результатів теми;

C – вартість одиниці продукції;

P_H – імовірність наукового успіху;

P_B – імовірність упровадження розробки;

T – тривалість виробничого впровадження;

Z_H – витрати на наукове дослідження;

Z_D – витрати на дослідне та промислове освоєння;

Z_P – щорічні витрати на виробництво продукції.

Додатково перспективність теми може бути виражена через співвідношення очікуваного ефекту та витрат з урахуванням ризику:

$$P = \frac{E_0}{Z_H (1 - P_P)}, \quad (3.3)$$

де E_0 – загальний очікуваний економічний ефект;

P_P – імовірність ризику.

У цих формулах величини P_H , P_B і P_P мають прогнозний характер, тому їх доцільно обґрунтовувати не довільно, а на основі ринкових розрахунків, галузевої статистики, експертних оцінок або сценарного аналізу.

Результати наукової діяльності мають не лише пізнавальну, а й правову цінність. У чинному законодавстві України закріплено принцип, відповідно до якого *«авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення»*¹ (див. розділ 2). Це означає, що для виникнення права на науковий твір пріоритет має не адміністративна процедура, а факт створення результату в об'єктивній формі. Практика у сфері інтелектуальної власності також виходить із того, що державна реєстрація авторського права не є обов'язковою, але може виконувати додаткову доказову функцію.

Для науковця це означає, що авторські права на статтю, монографію, звіт, навчально-методичний матеріал чи інший оригінальний науковий твір виникають із моменту його створення. Разом із тим у практичному вимірі істотне значення мають належна

¹ Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20>.

фіксація авторства, збереження датованих версій рукопису чи електронних файлів, прозоре визначення складу співавторів, належне оформлення договорів про передачу майнових прав, а за потреби – і державна реєстрація авторського права як додатковий доказовий механізм.

3.4.3. Наукометричні бази, індекси цитування, профілі дослідника і журнальні метрики

У сучасній науковій комунікації значну роль відіграють бібліографічні, наукометричні та профільні системи, які забезпечують облік публікацій, цитувань, профілів авторів та джерел. Проте ці системи виконують різні функції, тому їх не слід змішувати. ORCID є насамперед системою сталої ідентифікації дослідника; Google Scholar Profiles – інструментом публічного профілю автора та відстеження цитувань; Scopus і Web of Science – комплексними базами наукової інформації з профілями, показниками та джерельними метриками; Journal Citation Reports – спеціалізованим інструментом Clarivate для журнальної аналітики (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Основні системи і показники оцінювання наукової результативності

Система / інструмент	Основне призначення	Що дає досліднику
ORCID	Ідентифікація автора	Сталий цифровий ідентифікатор, зв'язування публікацій, афіліацій, грантів
Google Scholar Profiles	Публічний профіль автора і базові метрики цитування	Перелік праць, графік цитувань, облік посилань на праці
Scopus	Індексація публікацій, цитувань, джерел, профілів	Авторські показники, огляд цитувань, журнальні показники, пошук джерел
Web of Science Researcher Profile	Профіль дослідника в екосистемі Web of Science	Публікації, цитування, візуалізації впливу, зв'язок із ORCID
Journal Citation Reports	Журнальна аналітика Clarivate	Journal Impact Factor, квартилі, інші журнальні показники
Google Scholar Metrics	Оцінювання видимості публікацій у Google Scholar	<i>h5-index</i> , <i>h5-median</i> , огляд провідних видань за п'ятирічним вікном

Джерело: складено за: Scopus: A comprehensive abstract and citation database for impact makers / Elsevier. URL: <https://www.elsevier.com/products/scopus>; The next generation of Web of Science Researcher Profiles / Clarivate. URL: <https://clarivate.com/academia-government/blog/the-next-generation-of-web-of-science-researcher-profiles/>; The Clarivate Impact Factor / Clarivate. URL: <https://clarivate.com/academia-government/essays/impact-factor/>.

ORCID виконує ідентифікаційну функцію в міжнародному академічному просторі, тому його не слід розглядати як показник наукового впливу на зразок індексу цитування чи *h*-індексу. Його призначення полягає в точному й сталому розрізненні дослідників у системі наукової комунікації, що має особливе значення за наявності подібних імен, зміни афіліацій або участі автора в різних видах академічної діяльності.

Сам ORCID визначає свій ідентифікатор як безоплатний (free), унікальний (unique) і постійний (persistent) цифровий ідентифікатор, а запис ORCID iD має формат уніфікованого ідентифікатора ресурсу (Uniform Resource Identifier) із 16-значним числовим кодом¹. У практиці наукових публікацій це сприяє коректному пов'язуванню з конкретним дослідником його праць, афіліацій, грантових проєктів, рецензентської діяльності та інших результатів академічної активності.

Приклад

Затонацька Т. Г. – ORCID ID: 0000-0001-9197-0560

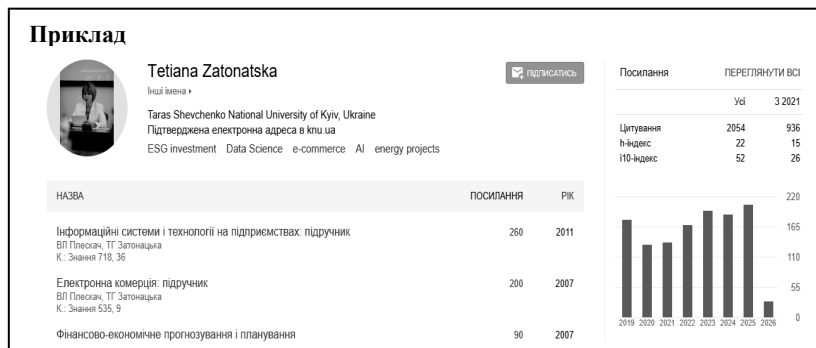
Білоус Т. М. – ORCID ID: 0000-0001-8452-0801

Герасименко О.О. – ORCID ID: 0000-0002-1122-1189

Лозова Г. М. – ORCID ID: 0000-0003-0343-0463

Профілі автора в Google Scholar офіційно визначаються як простий спосіб представлення власних академічних публікацій. Ця система дає змогу відстежувати, хто саме цитує праці автора, переглядати динаміку цитувань у часі та автоматично обчислювати окремі показники цитованості. Створення профілю є швидким і безоплатним, а публічний профіль, підтверджений університетською електронною адресою, може відображатися в результатах пошуку Google Scholar.

Приклад

¹ About ORCID. URL: <https://info.orcid.org/what-is-orcid/>.

Scopus і Web of Science є міжнародними системами індексації та аналітичного обліку наукових публікацій, які використовуються для відстеження публікаційної активності, цитованості та оцінювання наукової результативності авторів, установ і наукових видань. У системі Scopus робота з переліками індексованих видань та їхніми показниками здійснюється, зокрема, через розділ Sources. Однією з ключових журнальних метрик є CiteScore, який Elsevier визначає як показник цитатного впливу наукових джерел, насамперед журналів¹. Методика його обчислення ґрунтується на зіставленні кількості цитувань із кількістю документів, опублікованих у попередні роки. Водночас у самій системі наголошується, що цей показник не є нормованим за галузями знань. Тому CiteScore не слід використовувати для прямого міждисциплінарного порівняння журналів; для такого зіставлення доцільніше звертатися до галузево нормованих метрик, зокрема SNIP, або до процентильних позицій видання у відповідній предметній категорії².

Приклад

Zatonatska, Tetiana

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна • Ідентифікатор Scopus: 57189216930 • 0000-0001-9197-0560 [71](#)

Показати всю інформацію

265

36

9

Цитування у 233 документах

документи

[h-індекс](#)

 Редагувати профіль

••• [Докладніше](#)

Документи (36)

Вплив

Цитував (233)

Препринти (0)

Співавтори (71)

Теми

Видані гранти (0)

Web of Science також поєднує функції індексації наукових публікацій і аналітичного представлення результатів дослідницької діяльності. Профіль дослідника в цій системі орієнтований на комплексне відображення академічного внеску автора. Clarivate зазначає, що такий профіль дає змогу об'єднати в одному середовищі публікації, цитування, рецензентську діяльність, редакторський досвід

¹ Scopus: A comprehensive abstract and citation database for impact makers / Elsevier. URL: <https://www.elsevier.com/products/scopus>.

² What is CiteScore? / Scopus. URL: https://service.elsevier.com/app/answers/detail/a_id/14880/supporthub/scopus/.

та інші форми наукової участі¹. Важливо, що створення і ведення профілю є безоплатним, хоча доступ до окремих розширених можливостей платформи може залежати від наявності інституційної передплати. Функціонал профілю охоплює також цитатні показники та засоби їхнього візуального представлення, зокрема Author Impact BeampLOTS, що використовуються як інструменти більш комплексного й відповідального оцінювання дослідницького впливу.

Одним із найуживаніших авторських наукометричних показників є h -індекс. У класичній праці 2005 р. Дж. Е. Гірш запропонував його як індикатор, що дає змогу одночасно враховувати продуктивність дослідника та рівень цитованості його праць. У первісному авторському визначенні h -індекс – це кількість праць, для яких число цитувань кожної є не меншим за h^2 . Отже, h -індекс автора дорівнює h , якщо він має щонайменше h публікацій, кожна з яких процитована не менше ніж h разів. У формалізованому вигляді це може бути подано так:

$$h = \max \{n : c_n \geq n\}, \quad (3.4)$$

де c_n – кількість цитувань n -ї праці в ранжованому за спаданням списку публікацій.

У сучасних аналітичних сервісах h -подібні показники залишаються важливим елементом цитатного аналізу; зокрема Google Scholar Metrics оперує показниками h -index, h -core, h -median та $h5$ -index для кількісного опису цитованості наукових публікацій³.

Журнальні метрики, на відміну від авторських, призначені для оцінювання не окремого дослідника, а наукового видання. Найвідомішою серед них є Journal Impact Factor (JIF) у системі Journal Citation Reports від Clarivate. В офіційному описі JIF визначається як співвідношення кількості цитувань у поточному році й матеріалів журналу, опублікованих у два попередні роки, і кількості цитованих матеріалів (citable items) за той самий період⁴. Водночас Clarivate спеціально наголошує, що JIF є лише одним журнальним показником, який не слід розглядати ізольовано; так само він не повинен

¹ The next generation of Web of Science Researcher Profiles / Clarivate. URL: <https://clarivate.com/academia-government/blog/the-next-generation-of-web-of-science-researcher-profiles/>.

² Hirsch J. E. An index to quantify an individual's scientific research output. 2005. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.0507655102>.

³ Google Scholar Metrics. URL: <https://scholar.google.com/intl/en/scholar/metrics.html>.

⁴ The Clarivate Impact Factor / Clarivate. URL: <https://clarivate.com/academia-government/essays/impact-factor/>.

використовуватись для безпосереднього оцінювання окремих статей чи певних дослідників. Додатково у випуску Journal Citation Reports 2025 Clarivate змінила порядок обчислення чисельника JIF: починаючи з цього релізу, з нього виключаються цитування до і з відкликаних публікацій, тоді як самі відкликані матеріали зберігаються в знаменнику як частина підрахунку «citable items»¹. Такий підхід спрямований на підвищення доброчесності журнальної аналітики та запобігання викривленню метрики через ретрагований контент.

Приклад

Припустімо, що в умовному науковому журналі за 2023–2024 рр. було опубліковано 100 статей, а у 2025 р. ці статті отримали 200 цитувань. Тоді спрощений навчальний показник, розрахований за логікою дворічного імпаکت-фактора, становитиме:

$$IF_{2025} \frac{200}{100} = 2,00.$$

Отже, умовний навчальний показник «імпакт-фактора» за 2025 р. дорівнює 2,00. Такий приклад використовується для ілюстрації загального принципу обчислення журнальної метрики. Водночас слід урахувати, що в офіційних міжнародних системах, зокрема в Journal Citation Reports, розрахунок здійснюється за спеціально встановленими правилами щодо складу цитувань і типів публікацій, які включаються до чисельника та знаменника.

У практиці сучасної науки доцільно дотримуватися комплексного підходу до оцінювання результативності. Жоден окремий показник – ні кількість публікацій, ні кількість цитувань, ні *h*-індекс, ні CiteScore, ні Journal Impact Factor – не здатний вичерпно схарактеризувати якість наукового результату. Тому об'єктивне оцінювання повинне спиратися на поєднання змістового аналізу новизни і практичної цінності результатів із бібліометричними показниками, масштабом упровадження та рівнем апробації.

¹ Journal Citation Reports 2025: Addressing retractions and strengthening research integrity / Clarivate. URL: <https://clarivate.com/academia-government/blog/journal-citation-reports-2025-addressing-retractions-and-strengthening-research-integrity/>.

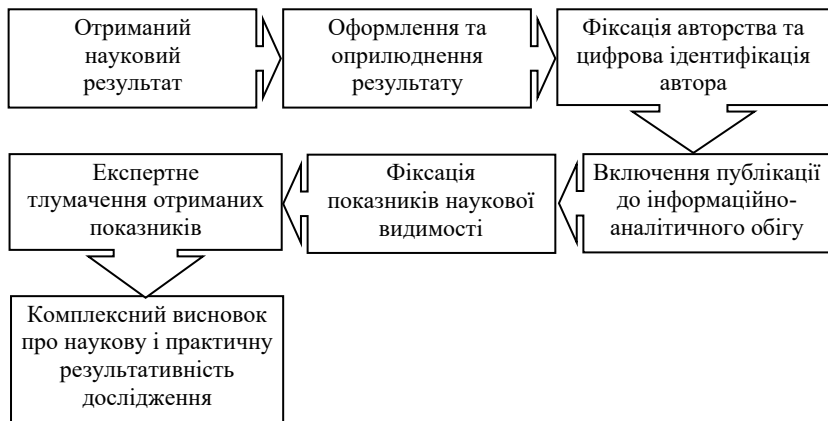

Рис. 3.7. Логіка комплексного оцінювання наукової результативності

Джерело: авторська розробка.

Саме така багатокритеріальна модель відповідає і логіці наукової методології, і сучасним принципам відповідального дослідницького оцінювання.

Підсумок. Оцінювання результатів наукової діяльності має здійснюватись як багатокомпонентна процедура, що охоплює узагальнення отриманих результатів, установлення їхньої наукової новизни, визначення практичної цінності, розрахунок можливого або фактичного економічного ефекту, належне правове оформлення авторства та аналіз бібліометричних показників. Науковий результат набуває повної цінності лише тоді, коли одночасно є змістовно новим, методологічно обґрунтованим, придатним до впровадження, належно зафіксованим у правовому розумінні та видимим у науковій комунікації. Водночас жодна кількісна метрика не може замінити змістового експертного судження, тому ефективність наукової діяльності доцільно оцінювати на основі поєднання якісних і кількісних критеріїв.

Запитання до теми

1. Розкрийте сутність оцінювання результатів наукової діяльності як завершального етапу дослідницького процесу.
2. Охарактеризуйте основні форми узагальнення результатів дослідження та покажіть їхнє значення для наукової комунікації.

3. Проаналізуйте якісні та кількісні критерії оцінювання результатів наукової діяльності.

4. З'ясуйте зміст наукової новизни та практичної цінності результатів дослідження.

5. Поясніть відмінність між формулами наукової новизни «вперше», «удосконалено», «набули подальшого розвитку».

6. Визначте основні підходи до розрахунку економічного ефекту від впровадження результатів дослідження.

7. Розкрийте правові засади охорони результатів наукової діяльності та момент виникнення авторського права на науковий твір.

8. Охарактеризуйте призначення ORCID, Google Scholar Profiles, Scopus, Web of Science.

9. Поясніть зміст h -індексу та Journal Impact Factor і покажіть межі їхнього використання для оцінювання результативності наукової праці.

10. Обґрунтуйте необхідність комплексного підходу до оцінювання наукової результативності.

Методологічні рекомендації для самостійної роботи студента

1. Потрібно знати основні категорії теми: науковий результат, узагальнення результатів дослідження, наукова новизна, практична цінність, економічний ефект, очікуваний ефект, потенційний ефект, фактичний ефект, авторське право, ORCID, h -індекс, CiteScore, Journal Impact Factor.

2. Під час опрацювання теми слід чітко розмежовувати змістове оцінювання наукового результату та його кількісне відображення в бібліометричних показниках.

3. Для правильного формулювання наукової новизни рекомендовано аналізувати не лише словесні конструкції, а й реальне співвідношення отриманого результату з попереднім станом наукової розробленості проблеми.

4. Особливу увагу необхідно звернути на логіку узагальнення результатів дослідження: висновки повинні не дублювати текст роботи, а концентрувати її інтелектуальний результат, показувати науковий внесок автора і можливості практичного використання.

5. Для прикладних економічних тем доцільно опрацювати формули розрахунку економічного ефекту й показника перспективності, а також навчитися розмежовувати очікуваний, потенційний і фактичний ефекти.

6. Для засвоєння наукометричного блоку потрібно розмежовувати системи ідентифікації автора, системи індексації публікацій, авторські профілі та журнальні метрики, не змішуючи їхнього функціонального призначення.

7. Під час аналізу *h*-індексу, CiteScore, Journal Impact Factor та інших метрик слід пам'ятати, що жоден окремий показник не може вичерпно схарактеризувати якість наукового результату; їх необхідно інтерпретувати лише в поєднанні зі змістовим експертним аналізом.

Теми для доповідей

1. Оцінювання результатів наукової діяльності як багатокомпонентна процедура.

2. Узагальнення результатів дослідження та його значення для наукової комунікації.

3. Наукова новизна: зміст, форми формулювання та критерії доведення.

4. Практична цінність результатів дослідження та способи її підтвердження.

5. Економічний ефект від упровадження результатів прикладного дослідження.

6. Правова охорона результатів наукової діяльності та момент виникнення авторського права.

7. ORCID як інструмент ідентифікації дослідника в міжнародному академічному просторі.

8. *h*-індекс, CiteScore і Journal Impact Factor: можливості та межі використання.

9. Scopus, Web of Science і Google Scholar у системі оцінювання наукової результативності.

10. Комплексний підхід до оцінювання ефективності наукової діяльності: якісні та кількісні критерії.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

1. Вітчизняні та міжнародні наукометричні бази даних: методичні рекомендації. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2020. 25 с.

2. Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання: ДСТУ 3008:2015. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 31 с. URL: https://science.kname.edu.ua/images/dok/derzhstandart_3008_2015.pdf.

3. Корягін М. В., Чік М. Ю. Основи наукових досліджень : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2019. 492 с.
4. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20>.
6. Інформаційно-цифрові технології у педагогічних дослідженнях : метод. посіб. Спірін О. М., Іванова С. М., Вакалюк Т. А. та ін. ; за наук. ред. О. М. Спіріна. Київ : ІЦО НАПН України, 2023. 190 с.
7. About ORCID. URL: <https://info.orcid.org/what-is-orcid/>.
8. The Evaluation of Research in Social Sciences and Humanities: Lessons from the Italian Experience / ed. by A. Bonaccorsi. Cham : Springer, 2018. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-68554-0>.
9. Google Scholar Metrics. URL: <https://scholar.google.com/intl/en/scholar/metrics.html>.
10. Hirsch J. E. An index to quantify an individual's scientific research output. 2005. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.0507655102>.
11. Journal Citation Reports 2025: Addressing retractions and strengthening research integrity / Clarivate. 2025. URL: <https://clarivate.com/academia-government/blog/journal-citation-reports-2025-addressing-retractions-and-strengthening-research-integrity/>.
12. Moed H. F. Citation Analysis in Research Evaluation. Dordrecht : Springer, 2005. URL: <https://doi.org/10.1007/1-4020-3714-7>.
13. Scopus: A comprehensive abstract and citation database for impact makers / Elsevier. URL: <https://www.elsevier.com/products/scopus>.
14. The next generation of Web of Science Researcher Profiles / Clarivate. URL: <https://clarivate.com/academia-government/blog/the-next-generation-of-web-of-science-researcher-profiles/>.
15. The Clarivate Impact Factor / Clarivate. URL: <https://clarivate.com/academia-government/essays/impact-factor/>.
16. What is CiteScore? / Scopus. URL: https://service.elsevier.com/app/answers/detail/a_id/14880/supporthub/scopus/.

3.5. Форми репрезентації результатів наукового дослідження

- 3.5.1. Продукти дослідницької діяльності в галузі економіки та менеджменту.*
- 3.5.2. Звіти за науково-дослідними роботами: види, структура, змістове наповнення.*
- 3.5.3. Особливості змісту та архітектури монографії.*
- 3.5.4. Вимоги до змісту та оформлення наукових статей.*

3.5.1. Продукти дослідницької діяльності в галузі економіки та менеджменту

У Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» **науковий результат** трактується як нове наукове знання, одержане у процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації.

Окрім терміна «науковий результат», у ст. 1 згаданого закону наведено перелік його форм. Зокрема, зазначається, що науковий результат може бути у формі звіту, опублікованої наукової статті, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття, проекту нормативно-правового акта, нормативного документа, нового програмного забезпечення, сформованих баз даних за новим алгоритмом або науково-методичних документів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову, тощо.

З огляду на таке визначення до найбільш поширених форм репрезентації наукових досліджень є підстави також віднести: дисертації та їхні автореферати, підручники і навчальні посібники, брошури, реферати, наукові доповіді та їхні тези, рецензії, а також студентські наукові роботи – курсову, кваліфікаційну бакалаврську та кваліфікаційну магістерську роботи.

3.5.2. Звіти за науково-дослідними роботами: види, структура, змістове наповнення

Науковий звіт з теми дослідження – це не опублікована наукова праця, підготовлена виконавцями наукових проєктів і дослідницьких тем, що реалізуються колективами науково-дослідних установ системи

Національної академії наук України, галузевих академій наук, закладами вищої освіти або окремими науковцями.

Структура та контент наукового звіту залежать від вимог, що сформовані замовником. При цьому замовнику надається повний та анотований звіт.

Разом з офіційними реквізитами дослідницької теми – номери державної реєстрації, номери облікової картки заключного звіту, повної назви організації-виконавця, обов'язково зазначаються пріоритетний напрям дослідження відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», назва роботи, науковий керівник, фактичний обсяг фінансування, а також, що головне у звіті, наводиться стислий опис отриманих наукових результатів, аргументація їхньої новизни, наукового рівня, теоретико-прикладної значущості та практичного застосування.

У науковому звіті про прикладні дослідження крім перелічених характеристик відображаються основні показники, які характеризують рівень отриманого наукового результату, його відмінності та переваги над аналогами, економічний, соціальний, організаційний ефекти, підтверджується факт його впровадження.

3.5.3. Особливості змісту та архітектоніка монографії

Монографія є фундаментальним науковим виданням у формі книги, в якій подано поглиблене комплексне теоретико-методологічне та методичне дослідження однієї актуальної проблеми або кількох взаємопов'язаних вузькоспеціалізованих тем. Монографії як формі репрезентації наукових результатів притаманні певні особливості.

Наукові результати, представлені в монографії, повинні відзначатися науковою новизною та в комплексі забезпечувати вирішення важливої наукової проблеми або конкретного наукового завдання, значущого для певної галузі науки.

Монографії, що характеризуються ґрунтовним аналізом і критичним осмисленням теоретичних положень, формуванням нових концептуальних підходів та розробленням методичних засад розв'язання актуальних наукових і прикладних завдань, забезпечують прирощення наукового знання та сприяють розвитку інноваційних практик.

До рис монографій належать аналіз великого масиву джерельної бази, суттєва доказова інформаційна база, чіткість та однозначність формулювань, логічна послідовність і переконлива наукова аргументованість представлених положень і рекомендацій.

Монографія фіксує і закріплює за її автором чи авторами науковий пріоритет, сприяє розширеному та поглибленому вивченню результатів дослідження фахівцями, збагачує розуміння предмета дослідження й формує підґрунтя для подальших наукових розвідок.

Монографія може бути одноосібною або написаною авторським колективом у складі кількох авторів, як передбачено ДСТУ 3017:2015 «Видання. Основні види. Терміни та визначення понять».

Написання монографії вимагає від науковця не лише досвіду, а й кропіткої та напруженої праці впродовж не одного року. Тому її оприлюднення засвідчує значну наукову спроможність автора. Публікація вченим кількох монографій дає підстави стверджувати про притаманний йому творчий талант і активну наукову діяльність. Безумовно, за такого оцінювання обов'язково потрібно брати до уваги не лише кількісні показники, а насамперед – оригінальність дослідження, ступінь наукової новизни, значущість отриманих результатів дослідження для розвитку науки і практики.

3.5.4. Вимоги до змісту та оформлення наукових статей

Однією з найбільш поширених форм репрезентації результатів наукових досліджень, як вже зазначалось, є **наукова стаття**.

Важливість наукових статей полягає в тому, що вони дають змогу відносно швидко оприлюднити результати дослідження, зробити таке дослідження доступним для ознайомлення фахівцями і тим самим сприяти подальшому розвитку науки за відповідним напрямом.

Це також одна з можливостей закріпити науковий пріоритет за її автором.

Виконуючи індивідуальні творчо-аналітичні завдання за обраними вами напрямами досліджень, які на другому році навчання в магістратурі конкретизуються в тему кваліфікаційної магістерської роботи, ви змогли переконатись, наскільки не просто.

Вимоги, що встановлюються до структури, змісту та оформлення наукових статей, певною мірою різняться залежно від наукового видання.

Наприклад, вимоги, що висуваються рецензованими журналами, які входять до наукометричної бази Scopus, залежать від виду статті.

Наукова стаття, що репрезентує підсумкові результати завершеного оригінального експериментального дослідження, має містити такі структурні розділи – анотація, вступ, методи, результати, обговорення, висновки. Не виключається наявність додаткових підрозділів.

Теоретична стаття, яка акцентує увагу на теоретичних аспектах проблеми та узгоджується з проблематикою наукового видання, вибудовується за такою логікою викладу матеріалу: анотація, вступ, теоретичне підґрунтя, результати, обговорення, висновки. Логіка побудови рукопису повинна передбачати послідовний перехід від загальних аспектів до деталізованого розгляду конкретних питань.

Оглядова стаття, присвячена вивченню конкретної наукової проблеми, яка відповідає проблематиці наукового журналу чи збірника наукових праць та підготовлена на матеріалах наявного наукового доробку, повинна мати таку структуру: анотація, вступ, огляд літературних джерел, узагальнення основних положень, обговорення, висновки.

Коротке повідомлення про подію (конференцію, семінар, виставку, випуск монографії чи іншого важливого видання), що відповідає проблематиці наукового журналу чи збірника наукових праць, структурується відповідно до авторського задуму. При цьому обов'язковими є зазначення дати й місця проведення події. Водночас не рекомендується перевантажувати текст значною кількістю посилань і додаткових матеріалів.

Існує поняття *фахова стаття* (наукова публікація у фаховому виданні категорії «Б»), тобто така, яка відповідає вимогам

Структура наукових статей, що публікуються у фахових виданнях категорії «Б», формується відповідно до загальноприйнятих вимог редакційної політики наукових видань. Традиційно вона передбачає наявність таких елементів:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор;
- виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Рецензія (лат. *recensio* – розгляд, обстеження) – це невелика за обсягом науково-критична стаття, у межах якої здійснюються аналіз і оцінювання однієї або кількох наукових праць, присвячених дослідженню певної проблематики. Зокрема, аналіз і оцінювання охоплюють такі аспекти: актуальність і новизна дослідження; ступінь

опрацювання літературних джерел; повнота та глибина розкриття предмета дослідження; послідовність і аргументованість викладення матеріалу; доказовість узагальнень, аргументованість висновків і переконливість рекомендацій; достовірність отриманих результатів, їхня теоретична значущість та практична цінність. Важливе значення надається термінологічній вираженості й мовній культурі викладу матеріалу.

Коментарі рецензента щодо основних положень рецензованої праці повинні характеризуватися коректністю та вираженістю, зберігаючи принциповість оцінювання. Текст рецензії має бути стислим, логічно послідовним, аргументованим і однозначним у трактуванні висновків, що унеможлиблює їхнє неоднозначне розуміння. У формулюванні загальної оцінки наукової праці, її наукової значущості та практичної цінності доцільно уникати емоційно-суб'єктивних суджень.

У рецензії в науково коректній формі висвітлюється авторська позиція щодо дискусійних положень дослідження, повноти викладення окремих аспектів, можливих неточностей чи суперечливих тверджень, а також формулюються рекомендації стосовно доцільності подальшого поглибленого вивчення окремих сторін об'єкта дослідження.

Залежно від виду наукової праці, що підлягає рецензуванню, підсумковим висновком у рецензії може бути рекомендація щодо публікації у відповідному науковому виданні (для статей, монографій, тез, підручників чи навчальних посібників), рекомендація до захисту (для дисертаційних, курсових і кваліфікаційних робіт) або узагальнена оцінка роботи та її значення для розвитку науки.

Автор рецензії має бути висококваліфікованим фахівцем у відповідній галузі науки, досконало обізнаним із сучасним науковим доробком, що безпосередньо або опосередковано стосується проблематики рецензованої праці, а також характеризуватися об'єктивністю наукових суджень й неупередженістю наукових оцінок.

Дисертація – це самостійно підготовлена наукова праця на правах рукопису, що виконується та подається до прилюдного захисту з метою здобуття наукового ступеня. В українській науковій практиці виокремлюють дисертації на здобуття ступеня доктора філософії (кандидатські дисертації) та доктора наук (докторські дисертації).

Обов'язковою вимогою до дисертації доктора філософії є одержання нових науково обґрунтованих результатів, сукупність яких забезпечує розв'язання конкретного наукового завдання, що має істотне значення для відповідної галузі науки.

Докторська дисертація має містити оригінальні, раніше не захищені наукові положення та нові авторські науково обґрунтовані результати,

отримані у відповідній галузі науки, які в сукупності забезпечують вирішення важливої наукової або науково-прикладної проблеми.

Зміст дисертації повинен базуватися на принципово новому матеріалі, який характеризується оригінальністю наведених положень, аргументованістю висновків та об'єктивністю наукових суджень. Водночас у роботі необхідно чітко визначити особистий внесок автора у розвиток науки і практики, а також навести аргументацію наукової новизни та можливостей практичного використання отриманих результатів.

Стислим викладом наукової праці, зокрема, докторської дисертації, є **автореферат** (грец. autos – сам та лат. refero – доповідаю, повідомляю) – підготовлений автором (здобувачем) і опублікований у друкованому вигляді з метою попереднього ознайомлення широкого кола науковців, управлінців, практиків, аспірантів та студентів закладів вищої освіти з результатами відповідної наукової праці.

Наукова доповідь – це лаконічний виклад ключових положень самостійно виконаного наукового дослідження, представлений у межах регламентованого часу (зазвичай до 15 хвилин). У доповіді доцільно аргументувати актуальність теми, висвітлити отримані наукові результати, навести їхнє обґрунтування, а також окреслити значення для розвитку науки і практичної діяльності. Найбільш переконливими є доповіді, які презентуються у вільній формі із застосуванням вдалої візуалізації матеріалу. Доповідь має характеризуватися стислістю, чіткістю формулювань та логічною послідовністю викладу матеріалу, а також передбачати уникнення розмовної лексики, просторічних висловів та емоційно забарвлених оцінних суджень.

Тези (від грец. thesis – положення, твердження) – короткий, змістовний і доступний для сприйняття виклад ключових ідей та положень наукового дослідження, який публікується для попереднього ознайомлення учасників наукового заходу (конференції, симпозіуму чи іншого наукового форуму) з основними результатами дослідження. Тези мають бути лаконічними, інформативними, відображати зміст наукової ідеї, складатися з кількох речень і відображати сутність окремого положення або ідеї та її обґрунтування без детального розкриття змісту й використання ілюстративних матеріалів. Доцільно кожен тезу розпочинати з нового рядка. Рекомендований обсяг тез становить 2–3 сторінки.

Брошура (фр. brocher – зшивати) – невелике за обсягом (не більше 4–5 д. а, в міжнародній практиці не менше 8 і не більше 48 сторінок) книжкове видання в м'якій обкладинці. У науковому середовищі така

форма публікації є зручним способом представлення науково-популярної літератури та найчастіше використовується з інформаційно-рекламною й освітньою метою.

Підручник і навчальний посібник – це навчально-наукові видання, підготовлені відповідно до вимог програми певної навчальної дисципліни, що розглядаються як структурована модель цілісного процесу навчання. Підручник або навчальний посібник повинен характеризуватися науковою обґрунтованістю змісту, логічною послідовністю викладу матеріалу та доступністю його сприйняття читачем.

Реферат навчальний – це одна з форм навчальної діяльності здобувачів освіти, яка передбачає виконання письмової роботи з певної теми. Для студентів зазвичай пропонуються навчальні реферати двох видів: реферат наукової праці (переважно наукової статті) та оглядовий реферат.

У *навчальному рефераті наукової статті* висвітлюється актуальність досліджуваної теми, якій присвячена стаття; визначаються ключові питання та наукові положення, розглянуті автором; здійснюється аналіз причин виникнення окреслених проблем, аргументується їхня значущість та характеризуються підходи автора до їх дослідження; висловлюється власна думка здобувача освіти щодо приводу змісту та значення реферованої наукової праці.

У *навчальному оглядовому рефераті* зазначається актуальність теми реферату, надаються перелік основних наукових праць (статей, монографій), що присвячені цій темі, та відомості про їхніх авторів. Основна частина такого реферату присвячується викладу спільних питань, що порушуються в реферованих працях, здійснюється зіставлення підходів різних авторів до їх розв'язання з власними коментарями стосовно переваг і вад таких підходів; акцентується увага на питаннях, що не є спільними для всіх праць, наголошується на їхній значущості для повнішого розкриття теми або на їх другорядності; узагальнюються основні наукові положення з огляду на ступінь їх розробленості й доцільності подальшого дослідження теми, якій присвячені реферовані праці.

Реферат науково-оглядовий – самостійна науково-дослідницька праця, в межах якої автор висвітлює мету дослідження, обґрунтовує теоретичну значущість та прикладну цінність проблематики, акцентує увагу на невирішених питаннях, аналізує дискусійні аспекти теми, порівнює різні наукові підходи й аргументує власну позицію щодо предмета наукової полеміки. У разі пропонування автором шляхів та способів розв'язання окреслених проблем реферат набуває проблемно-

пошукового характеру. Цей вид наукового реферату присвячений аналізу сучасного стану певної проблеми. Разом із тим науково-оглядовий реферат може бути написаний і у вигляді викладу історії вивчення проблеми із зазначенням того, що нового і коли внесли ті чи інші вчені в її розроблення, а також які аспекти проблеми вимагають подальшого дослідження.

Запитання до теми

1. Розкрийте основні форми репрезентації результатів наукового дослідження в науковій практиці.
2. Схарактеризуйте вимоги до наукової статті як форми репрезентації результатів дослідження.
3. Наведіть особливості тез доповіді як форми репрезентації результатів наукового дослідження.
4. Розкрийте особливості монографії як форми представлення результатів наукового пошуку.
5. Яке значення доповіді на науковій конференції для апробації результатів дослідження?

Завдання для самостійної роботи

За обраним напрямом дослідження (як альтернатива – за проблематикою майбутньої кваліфікаційної роботи магістра) підготувати тези наукової доповіді та статтю для опублікування в науковому виданні.

З прикладами тез наукових доповідей можна ознайомитись за джерелами:

– матеріали конференцій, які відбувались на економічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, розміщені на офіційному сайті (сторінка: <https://econom.knu.ua/science-2/conferences/>);

– перелік проведених наукових конференцій з проблем вищої освіти і науки в системі Міністерства освіти і науки України, розміщений на офіційному сайті державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»: <https://imzo.gov.ua>.

З прикладами наукових статей можна ознайомитись за джерелами:

1. Головна сторінка наукового журналу *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. URL: <https://econom.bulletin.knu.ua/uk>.

2. Головна сторінка наукового журналу *Проблеми економіки*. URL: <https://www.problecon.com/main/>.

3. Головна сторінка наукового журналу *Інноваційна економіка*. URL: <http://inneco.org/index.php/inneco.ua>.
4. Головна сторінка наукового журналу *Бізнес-навігатор*. URL: <http://www.business-navigator.ks.ua/>.
5. Головна сторінка наукового журналу *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>.
6. Головна сторінка наукового журналу *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. URL: <https://www.easterneurope-ebm.in.ua/>.
7. Головна сторінка наукового журналу *Економіка та суспільство*. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/index>.
8. Головна сторінка наукового журналу *Сталий розвиток економіки*. URL: <https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal>.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

1. Академічне письмо : навч. посіб. / укладачі : Т. М. Костирко, С. В. Ларенкова, І. В. Бондар, М. С. Жигалкіна. Миколаїв : НУК, 2022. 116 с. URL: <https://rep.nuos.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7b717def-2ac0-454d-826f-ce62ebccef75/content>.
2. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методологія наукових досліджень : підручник. Харків : Право, 2019. 368 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf.
3. Дзьобань О. П. Методологія, організація та технологія наукових досліджень : навч. посіб. для аспірантів ; ДНУ «Ін-т інформації, безпеки і права Нац. академії прав. наук України». Київ; Одеса : Фенікс, 2025. 284 с. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/metodologiya_2025.pdf.
4. Методичні рекомендації щодо оформлення бібліографічного опису для списку використаної літератури згідно ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (оновлені та доповнені) / уклад. : Л. В. Карпусь, Т. І. Чорна; відп. за вип. Н. О. Прутська. Вінниця : ВТЕІ ДТЕУ, 2024. 17 с. URL: http://lib.vtei.edu.ua/files/na_dopomogu/DSTU_2015.pdf.
5. Методологія та організація наукових досліджень (галузі знань: 05 – соціальні та поведінкові науки, 07 – управління та адміністрування) : навч. посіб. / Л. Г. Ліпич, С. М. Бортнік, І. Г. Волинець та ін. ; за заг. ред. Л. Г. Ліпич. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 220 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dde55fa8-c386-4ee9-9c21-e199c6db3757/content>.
6. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред.

А. С. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с. URL: https://biology.univ.kiev.ua/images/stories/Upload/Kafedry/Biofizyky/2014/konversky_osn_metod_ta_org_nayk_dosl.pdf.

7. Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України : наказ Міністерства освіти і науки України від 15.01.2018 № 32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-18#Text>

8. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 №848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>

9. Сурмін Ю. П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація : навч.-метод. посіб. Київ : НАДУ, 2008. 184 с. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/surmin.pdf>.

10.Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с. URL: https://institut-zerna.com/education/docs/silabus_navdoslidnyka/metodoligiya-naukovyh-doslidgen.pdf.

Розділ 4

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЕКОНОМІЧНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

- 4.1. Підходи до проведення економічних наукових досліджень.
- 4.2. Загальнонаукові методи економічних наукових досліджень.
- 4.3. Спеціальні методи наукових досліджень в менеджменті.
- 4.4. Використання економіко-математичного моделювання та інформаційних систем при проведенні економічних наукових досліджень.

4.1. Підходи до проведення економічних наукових досліджень

- 4.1.1. Розуміння підходів до проведення економічних наукових досліджень.*
- 4.1.2. Сутність загальнонаукових та вузькоспеціалізованих підходів до проведення економічних наукових досліджень.*
- 4.1.3. Міждисциплінарний підхід як інструмент економічних наукових досліджень.*

4.1.1. Розуміння підходів до проведення економічних наукових досліджень

Характерною рисою сучасної парадигми економічних наукових досліджень є перехід від традиційних теоретико-методологічних засад до застосування новітніх підходів, реалізація яких забезпечує багатогранність та широкоплановість дослідження економічних явищ і процесів.

Термін «науковий підхід у дослідженні» використовується як для ідентифікації чіткого дотримання дослідниками принципів наукової методології, так і для виокремлення загальної наукової платформи, на якій будується програма наукових досліджень для реалізації визначеної мети і поставлених завдань. У першому розумінні науковий підхід означає дотримання канонів наукового пізнання – концептуальної єдності, об'єктивності, систематичності, комплексності, що притаманно кожному без винятку науковому дослідженню. Другий аспект наукового підходу в дослідженні

характеризує позицію, систему поглядів та точок зору, яких дотримується дослідник при вивченні предмета дослідження.

4.1.2. Сутність загальнонаукових та вузькоспеціалізованих підходів до проведення економічних наукових досліджень

Для розроблення «сценарію» та програми наукового пошуку у галузі економічних досліджень широко застосовуються загальнонаукові та вузькоспеціалізовані підходи:

термінологічний – дослідження генезису дефініцій, що характеризують сутність термінів, категорій та понять; уточнення соціально-економічного змісту, виявлення та доведення співвідношення понять у понятійно-категоріальному апараті;

концептуальний – розроблення або вибір концепції дослідження, яка відображає ключові аспекти його орієнтації;

когнітивний – застосування загальнофілософської теорії пізнання з обґрунтуванням значення знання в поведінці суб'єктів економічної діяльності;

інституційний – опанування інститутів, що визначають розвиток економічних явищ і процесів;

системний – розгляд об'єкта дослідження як сукупності взаємопов'язаних компонент;

комплексний – врахування різних аспектів в їх взаємозв'язку у функціонуванні економічних систем, виникненні, перебігу та розвитку економічних явищ і процесів;

динамічний – ретроспективний аналіз економічних явищ і процесів із подальшим прогнозуванням їхнього розвитку;

аспектний – вивчення лише одного напрямку, однієї проблеми, певної характеристики економічного явища чи процесу;

емпіричний – врахування наявного науково-прикладного доробку, результатів раніше реалізованої діяльності, досвіду дослідника;

діяльнісний – розгляд діяльнісної сторони розвитку об'єкта дослідження в різних напрямках та сферах і галузях;

порівняльний – зіставлення економічних явищ та процесів за різними рівнями субординації і сегментами стратифікації;

функціональний – розгляд об'єкта дослідження крізь призму функцій, які необхідно реалізувати для вирішення наявної проблеми;

структурно-функціональний – виокремлення структурних елементів системних об'єктів та визначення їхніх функцій у системі;

нормативний – розроблення нормативів за підсистемами економічної системи певного рівня;

ситуаційний – аргументація застосування відповідного економічного інструментарію з урахуванням конкретної ситуації;

кількісний – формування кількісних параметрів економічних явищ і процесів з використанням математичних методів, статистичного інструментарію, експертних оцінок тощо;

поведінковий – застосування підходів та принципів поведінкової економіки;

аксіологічний – з'ясування особливостей економічних явищ і процесів у контексті цінностей;

культурологічний – дослідження економічних об'єктів як культурологічного феномену;

міждисциплінарний – використання методичного та прикладного інструментарію різних наук для дослідження економічних систем, явищ і процесів.

4.1.3. Міждисциплінарний підхід як інструмент економічних наукових досліджень

Як свідчить дослідницька практика, траєкторією формування сучасного економічного мислення має стати відмова від автономності, запровадження принципу конструктивного синтезу досліджень, перехід на міждисциплінарні засади. Міждисциплінарний характер економічних наукових досліджень передбачає використання методологічних засновків та методичного інструментарію інших галузей наук, співпрацю дослідників-економістів з науковцями, що представляють різні наукові сфери, при виконанні фундаментальних і прикладних науково-дослідних робіт, реалізації дослідницьких проєктів економічного спрямування.

Міждисциплінарність у загальному розумінні означає взаємопроникнення, взаємозбагачення підходів і методів різних наук. Міждисциплінарність в економічних наукових дослідженнях означає використання методичного та прикладного інструментарію інших наук; є методичним інструментом об'єднання наук, що сприяє появі інтегрованих наукових продуктів, не порушуючи відносної автономності й унікальності окремих наук¹.

¹ Колот А. Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 5. С. 18-22.

Міждисциплінарний підхід створює передумови для ширшого та структурованого погляду на предмет і об'єкт економічного наукового дослідження; розкриває наукові горизонти для пошуку своєчасних відповідей на виклики нової соціоекономічної реальності з використанням потенціалу методів наукових досліджень у неекономічних сферах; забезпечує досягнення синергетичного ефекту від міждисциплінарного характеру наукових досліджень.

Запитання до теми

1. Схарактеризуйте методичний інструментарій спеціальних методів наукових досліджень в менеджменті: можливості у дослідженні окремих аспектів управлінської діяльності.

2. Розкрийте комбінаторику спеціальних методів наукових досліджень у методико-процедурному розділі програми наукового дослідження.

Творчо-аналітичне завдання:

Аргументувати формування комплексу загальнонаукових методів економічного дослідження та необхідність їх доповнення спеціальними методами наукових досліджень. Навести приклади застосування загальнонаукових методів у дослідженні за обраним напрямом / темою.

Матеріали оформити у табличній формі.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

Основна

1. Александров І. О., Ткач К. І., Філіппова С. В. Методологія та організація наукових досліджень : підручник ; Одес. нац. політехн. ун-т. Одеса : Астропринт, 2018. 197 с.

2. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень. [текст] : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 142 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Burhu_Yurii/Metodolohiia_i_orhanizatsiia_naukovykh_doslidzhen.pdf.

3. Дубницький В. І., Науменко Н. Ю., Федулова С. О. Методологія наукових досліджень в інформаційній економіці : навч. посіб. ; за заг. ред. Дубинського В. І. ; Держ. ВНЗ «Укр. держ. хім.-технол. ун-т». Дніпро : ДВНЗ УДХТУ, 2019. 443 с.

4. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) : навч. посіб. / В. М. Геєць, А. А. Мазаракі,

О. П. Корольчук та ін. ; ред.: А. А. Мазаракі ; МОНМС України, Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2-ге вид., доповн. Київ, 2011. 295 с.

5. Малигіна В. Д., Холодова О. Ю., акімова Л. М. Методологія наукових досліджень : монографія ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне : НУВГП, 2016. 247 с.

6. Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях): навч. посіб. Суми : СНАУ, 2020. 220 с. URL: https://agro.snau.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/20201113_100711.pdf.

7. Методологія та організація наукових досліджень (галузі знань: 05 – соціальні та поведінкові науки, 07 – управління та адміністрування) : навч. посіб. / Л. Г. Ліпич та ін. ; за заг. ред. Л. Г. Ліпич ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 219 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16477/1/MOND_2018_posibnyk.pdf.

8. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова та ін. ; за ред. І. С. Добронравової ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київський університет, 2018. 606 с.

9. Мокін Б. І. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2014. 180 с.

10. Радіонова І. Ф. Методологія наукових досліджень: прикладний аспект : навч. посіб. ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2010. 106 с.

Додаткова

1. Гарасим П. М. Методологія та методика економічних досліджень (виконання та оформлення рефератів, курсових, дипломних і магістерських робіт, тез виступів, статей, дисертацій з економіки та бухгалтерського обліку) : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2006. 413 с.

2. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посіб. Харків: НТУ «ХПІ», 2009. 142 с. URL: http://ism-lnu.podia.com.ua/wp-content/vidannia/pidr/metod_nauk_dosl.pdf.

3. Вазинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.. URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/2558/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81_%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%94%2008-04%20%281%29.pdf.

4. Друкер П. Виклики для менеджменту ХХІ століття / пер. з англ. Т. Літенської. Київ : КМ-Букс, 2020. 240 с.
5. Колесников О. В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид., випр. та допов. Київ : Центр навч. літ., 2011. 141 с.
6. Остапчук М. В. Методологія та організація наукових досліджень : підручник / Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса : Фенікс, 2014. 375 с.
7. Право інтелектуальної власності. Академічний курс : підручник / Орлюк О. П., Андрощук Г. О., Бутнік-Сіверський О. Б. та ін. Київ: Ін Юре, 2017. 696 с.
8. Ходаківський Є. І., Данилко В. К., Цал-Цалко Ю. С. Методологія наукових досліджень в парадигмі синергетики : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2009. 340 с.
9. Юринець В. С. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с. URL: http://ism-lnu.podia.com.ua/wp-content/vidannia/pidr/metod_nauk_dosl.pdf.
10. Saunders M. N. K., Lewis P., Thornhill A. Research Methods for Business Students. 9th Ed. Pearson Professional Limited, 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/240218229_Research_Methods_for_Business_Students.

4.2. Загальнонаукові методи економічних наукових досліджень

- 4.2.1. *Класифікація загальнонаукових методів економічних наукових досліджень.*
- 4.2.2. *Методи теоретичного дослідження.*
- 4.2.3. *Методи емпіричного дослідження.*

4.2.1. Класифікація загальнонаукових методів економічних наукових досліджень

Палітра проблематики економічних наукових досліджень надзвичайно різноманітна, що зумовлює існування широкого спектра методів її реалізації.

Метод – це спосіб досягнення мети; магістральна траєкторія дослідження об'єктивної реальності; шлях руху від невідомого до

відомого; інструментарій пізнання, який охоплює сукупність певних правил, прийомів, процедур, дій, приписів, об'єднаних у відповідний алгоритм, що забезпечує досягнення наміченої мети та розв'язання поставлених завдань наукового дослідження.

Метод ґрунтується на діалектичному поєднанні об'єктивного та суб'єктивного аспектів процесу пізнання. Метод є об'єктивним, бо в опрацюванні теорії дає змогу відображати реальну дійсність та її взаємозв'язки в їхній цілісності й багатовимірному динамічному розвитку, з урахуванням причинно-наслідкових залежностей. Таким чином, метод слід вважати програмою побудови і практичного застосування теорії. Водночас метод суб'єктивний, оскільки є інструментарієм мислення та пізнання дослідника і зумовлений його суб'єктивними особливостями.

У сучасній методології найбільш поширена класифікація методів наукового пошуку за сферою дії. Існують універсальні або майже універсальні методи пізнання, які є загальними для великої групи наукових дисциплін. Паралельно в кожній галузі науки є певна сукупність методичних інструментів, які використовуються для дослідження специфічних об'єктів. Відповідно до цього методи наукового пізнання поділяють на загальні філософські, загальнонаукові та конкретно-наукові. Такий поділ методів умовний, оскільки в міру накопичення наукового знання методи можуть еволюціонувати, змінювати функціональне призначення, переходити з однієї категорії до іншої.

Загальні філософські методи використовують у науковому дослідженні категоріального апарату, принципів, положень і законів конкретної філософської концепції. До цієї групи входять такі методи, як діалектичний, метафізичний, інтуїтивний, феноменологічний, понятійний. Вони формують загальний контур наукового дослідження, дають змогу визначити принципові підходи до об'єкта вивчення, є відправною точкою при світоглядній інтерпретації результатів дослідження.

Філософські методи та принципи наукового пізнання впливають на вибір і обґрунтування доцільності застосування методів загально- та конкретно-наукового пізнання як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях.

Загальнонаукові методи дослідження – це способи і прийоми або їх сукупність, які використовуються практично в різних галузях науки з урахуванням особливостей досліджуваних об'єктів. Ця група методів досить масштабна. Щодо класифікації цих методів є різні точки зору,

проте найбільш поширеним є виокремлення трьох груп методів за рівнем дії у процесі наукового пізнання:

- методи теоретичного дослідження;
- методи емпіричного дослідження;
- загальнологічні методи наукового дослідження, що застосовуються як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях.

4.2.2. Методи теоретичного дослідження

До теоретичних методів дослідження належать аксіоматичний метод, історичний метод, загальнологічні методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція), аналогія, формалізація, абстрагування.

Аксіоматичний метод дає змогу згенерувати наукові теорії та концепти, вихідні положення яких – постулати й аксіоми – приймаються без доведень, а решта тверджень доводиться на основі логічних міркувань. В економіці цей метод застосовується опосередковано, зокрема при розробленні математичного апарату та алгоритмів його практичного застосування.

Історичний метод передбачає послідовне вивчення етапів виникнення, функціонування та розвитку досліджуваних об'єктів у хронологічній ретроспективі, що дає змогу дослідникові глибше осмислити сутність досліджуваного явища чи процесу та сприяє поглибленню їхнього наукового розуміння.

Аналіз – метод дослідження, який уможливує вивчення структури явищ і процесів через виокремлення їхніх складових із метою детального дослідження виокремлених елементів як частини об'єкта дослідження та системи їх взаємозв'язків. Таким шляхом можна відокремити значущі елементи досліджуваного об'єкта від незначущих, складні – від простих, здійснивши відповідну їхню структуризацію та класифікацію.

Синтез передбачає об'єднання окремих елементів об'єкта дослідження в єдине ціле, завдяки чому з'являється можливість сформулювати цілісне уявлення про досліджуване явище чи процес.

Аналіз та синтез – взаємопов'язані методи наукового дослідження, з певним потенціалом автономності.

Індукція – дослідження від часткового до загального, що дає змогу шляхом дослідження окремих фактів та логічних міркувань отримати загальне розуміння про об'єкт дослідження, виявити спільні ознаки, притаманні наявним фактам.

Особливістю процесу застосування індуктивного методу є систематизація й узагальнення фактів, а результатом – наукові

узагальнення, зроблені на рівні принципів, закономірностей, теорій, концепцій. Індуктивний метод ґрунтується на переході від часткового (окремого, одиничного) до загального, що дає змогу виокремити характерні спільні риси та специфіку економічної поведінки досліджуваних суб'єктів, закономірності їхнього функціонування й особливості розвитку.

Дедукція – метод дослідження від загального до одиничного. Особливість методу – початком вирішення проблеми є теоретичне, абстрактне її осмислення, виходячи з логічних розмірковувань, покладаючись на інтуїтивне сприйняття та розуміння. Сформульована в такий спосіб гіпотеза визначає спрямованість дослідження та формує логіку проведення досліджень на основі генерування конструктивних ідей, виявлення, накопичення та систематизації фактів, які підтверджують чи спростовують висунуту гіпотезу. Таким чином доведені на теоретичному рівні та підтверджені практичними фактами гіпотези переростають у науковий продукт.

Аналогія – метод дослідження, за якого знання про об'єкт поширюється на інший, менш досліджений об'єкт з деякими подібними значущими характеристиками. Вважається, що об'єкту дослідження притаманна певна характеристика, властива дослідженому об'єкту, оскільки певна кількість інших значущих характеристик є подібними.

Формалізація – метод дослідження, який дає змогу відобразити характеристики досліджуваних явищ чи процесів у знаковій формі за допомогою штучних мов відповідних наук – програмування, математики, фізики, хімії, економіки та ін. З використанням методу формалізації певні судження про об'єкт дослідження та його змістові характеристики замінюють символами, що формують певні формули та алгоритми. У такий спосіб досягаються однозначність та чіткість тлумачення і розуміння, чого практично неможливо забезпечити в разі використання природних мов зі смисловою багатозначністю.

У сфері економічних досліджень метод формалізації застосовується як математичний опис економічних процесів і явищ, що допомагає розв'язати масштабні наукові й прикладні завдання.

Абстрагування – метод наукового дослідження на основі ігнорування другорядних характеристик досліджуваного об'єкта і зосередження уваги на вивченні тих його властивостей та ознак, що є найбільш значущими стосовно наукових інтересів дослідників. Таким чином можна зберегти значуще у складному, досліджувати об'єкт у «чистому» вигляді й здобути нові знання. При цьому важливо

безпомилково відокремити суттєве від другорядного, часткове від випадкового.

4.2.3. Методи емпіричного дослідження

До емпіричних методів дослідження належать спостереження, порівняння, вимірювання, моделювання, експеримент, соціологічний метод (інтерв'ювання, анкетування), експертний метод.

Спостереження – метод цілеспрямованого дослідження явищ і процесів шляхом зорового сприйняття. Таким чином отримують первинну інформацію про зовнішні ознаки об'єктів, які становлять дослідницький інтерес. У сфері економіки найбільш поширені статистичні спостереження, які передбачають збір та фіксацію даних про об'єкти спостереження з метою подальшого аналізу й оцінювання їхнього стану задля прийняття певних соціально-економічних рішень.

Порівняння – метод дослідження, який дає змогу встановити схожість та відмінність між явищами і процесами на підставі попередньо виявлених загальних рис, що притаманні цим об'єктам. У галузі економічних досліджень порівняння допомагає проводити аналіз об'єктів у динаміці, виявляти тенденції та тренди, зіставляти окремі явища між собою та виявляти їхні сильні й слабкі сторони, здійснювати порівняння з еталонним зразком та переносити певний досвід на досліджуваний об'єкт.

Вимірювання є визначенням числового значення певного параметра з використанням конкретних одиниць виміру та з відповідним ступенем точності. Важливим аспектом у застосуванні цього методу є спосіб вимірювання. У разі правильного використання методу вимірювання дослідник одержує точні дані з кількісним значенням, що дає змогу детальніше та глибше опрацювати інформацію про розв'язання поставленої наукової проблеми.

Моделювання – метод пізнання, який базується на заміні об'єкта дослідження розробленою моделлю, яка відображає ключові характеристики об'єкта, здатна відтворювати його поведінку і є джерелом одержання нової інформації про досліджуваний об'єкт. Модель – уявний чи умовний образ (математичний опис, схематичне зображення) об'єкта, що використовується як спрощений аналог.

Експеримент – активний метод наукового дослідження, з використанням якого дослідник має можливість цілеспрямовано впливати на об'єкт дослідження, змінюючи умови експерименту в руслі бажаного стану. Результати експерименту підлягають

об'єктивній перевірці та дають змогу підтвердити або спростувати здобуті знання, не перевірені у практичній площині.

Соціологічний – метод дослідження, що полягає у проведенні опитування респондентів щодо досліджуваного явища чи процесу, методів та результатів діяльності респондентів. Цей метод дає змогу зібрати інформацію, яка відсутня в офіційних джерелах чи не може бути отримана з різних причин шляхом прямого спостереження.

Використовуються два способи опитування: анкетування та інтерв'ювання. *Анкетування* передбачає отримання від респондентів відповідей на передбачені анкетною запитання у письмовій формі без залучення інтерв'юера. Сильна сторона такого способу отримання інформації – можливість за короткий термін охопити опитуванням значну чисельність респондентів, забезпечивши анонімність і можливість обмірковування відповідей на запитання. Крім того, інформація анкет легко піддається автоматизованій обробці. Слабка сторона анкетування – неможливість здійснення контролю за самостійністю (без залучення сторонньої допомоги) заповнення респондентом анкети та за правильністю розуміння суті зазначених в анкеті запитань. Успішність анкетування великою мірою залежить від вибору виду анкети (роздаткова, поштова, анкета у пресі, інтернет-анкета та ін.) і композиції анкети – її змісту, характеру викладу інформації у вступній, основній та завершальній частині, від розташування запитань та чіткості їхнього формулювання.

Інтерв'ювання – метод отримання необхідної для дослідження інформації шляхом розмови респондента з інтерв'юером. Сильні сторони інтерв'ювання – можливість одержати більше за масштабами та достовірніше за змістом відповіді завдяки уточненню в інтерв'юера окремих запитань, підвищити репрезентативність даних, зменшити кількість технічних помилок. Слабкі сторони: достатньо витратний за коштами та часом метод, який вимагає спеціальної підготовки інтерв'юерів; можливі відмови потенційних респондентів щодо участі в інтерв'юванні внаслідок боязні порушення анонімності та з інших причин; ризик спотворення інформації через вплив інтерв'юера на зміст отриманих відповідей.

Експертний метод, базуючись на опитуванні, дає змогу зібрати потрібну для дослідження інформацію у випадках: відсутності або недостатності офіційної інформації для прийняття відповідного соціально-економічного рішення; складності досліджуваного явища чи процесу; наявності значної кількості способів вирішення проблеми; неможливості проведення експериментальних досліджень; неможливості застосування формалізованих методів дослідження.

Метод експертної оцінки має два різновиди – індивідуальна та групова експертиза, які відповідно здійснюються одним чи групою експертів, котрі мають необхідні знання для розроблення пропозицій і рекомендацій щодо прийняття відповідного рішення.

Найбільш поширеним методом групової експертизи є «мозковий штурм» (метод колективного генерування ідей) і, зокрема, анкетування з гарантією анонімності, за відсутності комунікацій між експертами та із забезпеченням керованого зворотного зв'язку. Метою «мозкового штурму» є одержання великої кількості ідей шляхом обговорення наявної проблеми, у результаті якого інтенсифікується процес мислення, посилюється продуктивність творчості, генеруються ідеї різними експертами. Таким чином продукується спільне рішення.

Проте на перебіг обговорення ідей та прийняття відповідного рішення за сценарієм «мозкового штурму» можуть впливати позиції і думки найавторитетніших експертів. Тому достатньо широко використовуються різні модифікації обговорення питань шляхом анкетування. Серед найбільш популярних – метод Дельфі, який реалізується за поетапною процедурою:

- 1) створення робочої групи фахівців-аналітиків для організації проведення експертного опитування;
- 2) формування групи експертів;
- 3) розроблення структури та контенту опитувальника;
- 4) проведення опитування експертів;
- 5) оброблення та аналіз результатів опитування;
- 6) розроблення рекомендацій для прийняття рішень із розв'язання наявної проблеми.

Запитання до теми

1. Загальні та специфічні конкретно-методологічні підходи до проведення дослідження: сутність і сфера застосування.
2. Науковий потенціал міждисциплінарності у проведенні економічних наукових досліджень.

Творчо-пошукове завдання

За обраним напрямом (темою) наукового дослідження аргументувати доцільність застосування окремих підходів та продемонструвати застосування загальних і специфічних конкретно-методологічних підходів у вирішенні наміченої мети та поставлених завдань згідно з розробленим методологічним розділом програми наукового дослідження.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

Основна

1. Александров І. О., Ткач К. І., Філіппова С. В. Методологія та організація наукових досліджень : підручник ; Одес. нац. політехн. ун-т. Одеса : Астропринт, 2018. 197 с.
2. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) : навч. посіб. / В. М. Геєць, А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук та ін. ; ред.: А. А. Мазаракі ; МОНМС України, Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2-ге вид., доповн. Київ, 2011. 295 с.
3. Дубницький В. І., Науменко Н. Ю., Федулова С. О. Методологія наукових досліджень в інформаційній економіці : навч. посіб. ; за заг. ред. Дубинського В. І. ; Держ. ВНЗ «Укр. держ. хім.-технол. ун-т». Дніпро : ДВНЗ УДХТУ, 2019. 443 с.
4. Малигіна В. Д., Холодова О. Ю., акімова Л. М. Методологія наукових досліджень : монографія ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне : НУВГП, 2016. 247 с.
5. Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях) : навч. посіб. Суми : ШНАУ, 2020. 220 с. URL: https://agro.snau.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/20201113_100711.pdf.
6. Методологія та організація наукових досліджень (галузі знань: 05 – соціальні та поведінкові науки, 07 – управління та адміністрування) : навч. посіб. / Л. Г. Ліпич та ін. ; за заг. ред. Л. Г. Ліпич ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 219 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16477/1/MOND_2018_posibnyk.pdf.
7. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова та ін. ; за ред. І. С. Добронравової ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київський університет, 2018. 606 с.
8. Мокін Б. І. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2014. 180 с.
9. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с. URL: https://biology.univ.kiev.ua/images/stories/Upload/Kafedry/Biofizyky/2014/konversky_osn_metod_ta_org_nayk_dosl.pdf.
10. Радіонова І. Ф. Методологія наукових досліджень: прикладний аспект: навч. посіб. ; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2010. 106 с.

Додаткова

1. Гарасим П. М. Методологія та методика економічних досліджень (виконання та оформлення рефератів, курсових, дипломних і магістерських робіт, тез виступів, статей, дисертацій з економіки та бухгалтерського обліку) : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2006. 413 с.
2. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посібник. Харків : НТУ «ХП», 2009. 142 с. URL: http://ism-lnu.podia.com.ua/wp-content/vidannia/pidr/metod_nauk_dosl.pdf.
3. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с. URL: https://reposit.sc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/2558/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81_%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%94%2008-04%20%28%29.pdf.
4. Друкер П. Виклики для менеджменту ХХІ століття / пер. з англ. Т. Літєнської. Київ : КМ-Букс, 2020. 240 с.
5. Колесников О. В. Основи наукових досліджень: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид., випр. та допов. Київ : Центр навч. літ., 2011. 141 с.
6. Остапчук М. В. Методологія та організація наукових досліджень : підручник / Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса : Фенікс, 2014. 375 с.
7. Право інтелектуальної власності. Академічний курс : підручник / Орлюк О. П., Андрощук Г. О., Бутнік-Сіверський О. Б. та ін. Київ: Ін Юре, 2017. 696 с.
8. Ходаківський Є. І., Данилко В. К., Цал-Цалко Ю. С. Методологія наукових досліджень в парадигмі синергетики : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2009. 340 с.
9. Юринєць В. Є. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с. URL: http://ism-lnu.podia.com.ua/wp-content/vidannia/pidr/metod_nauk_dosl.pdf.
10. Saunders M., Lewis P., Thornhill A. Research Methods for Business Students. 7th Ed. Pearson : Harlow, 2016.

4.3. Спеціальні методи наукових досліджень в економіці та менеджменті

- 4.3.1. Вивчення документів у дослідженні економічних та управлінських процесів.*
- 4.3.2. Монографічний, економіко-статистичний, розрахунково-конструктивний методи.*
- 4.3.3. Особливості функціонально-вартісного, факторного та кластерного аналізу.*
- 4.3.4. Методичні компоненти SWOT- і PEST-аналізу.*

На емпіричному рівні пізнання явищ і процесів у сфері економіки та менеджменту застосовують спеціальні методи наукових досліджень, спроможні врахувати та віддзеркалити особливості об'єкта досліджень. Серед них – вивчення документів, монографічний, економіко-статистичний, розрахунково-конструктивний методи, функціонально-вартісний аналіз, факторний аналіз, кластерний аналіз, балансовий метод, SWOT-аналіз, PEST-аналіз, STEP-аналіз, SLEPT-аналіз, PESTLE-аналіз, PESTELI-аналіз, STEEPLE-аналіз та ін.

Введення спеціальних методів у методологію економічних досліджень дає змогу сформувати критерії оцінювання якості інформаційної бази дослідження, визначити трактування змісту багатьох показників, що розробляються в різних галузях економічної науки, уникнути абстрактності практичних рекомендацій.

4.3.1. Вивчення документів у дослідженні економічних та управлінських процесів

Поширеним та доцільним при дослідженні економічних процесів і управлінських систем є **вивчення документів**. Дані різнорівневої планової та звітної документації надають достатньо повну та структуровану характеристику економічним і управлінським явищам та процесам. Належні результати дослідження на основі опрацювання документів буде забезпечено в разі попереднього визначення пакета документів з урахуванням їхньої форми та контенту в рамках інформаційної класифікації. Планова, звітна і фактологічна інформація стане підставою для аналізу проблемних ситуацій, який здійснюється за відповідним науково-прикладним сценарієм:

– з'ясування сутності та змістового наповнення досліджуваної проблеми;

- виявлення причин та передумов виникнення й існування проблемної ситуації шляхом дослідження внутрішніх і зовнішніх зв'язків досліджуваного явища чи процесу;
- розроблення та оцінювання альтернативних варіантів розв'язання проблеми крізь призму набутих знань і попереднього досвіду;
- визначення оптимального варіанта серед можливих альтернатив рішень;
- передбачення ймовірних ефектів від прийняття й реалізації управлінського рішення.

Кожен з етапів продукування управлінського рішення містить елементи наукового дослідження, а саме:

- формування інформаційно-емпіричної бази та первинне аналітичне опрацювання інформації щодо об'єкта управління;
- проведення факторного, структурного та інших видів аналізу для виявлення характеру й особливостей взаємозв'язків;
- оцінювання та порівняльна оцінка альтернативних варіантів прийняття управлінського рішення;
- прогностична оцінка наслідків змін.

4.3.2. Монографічний, економіко-статистичний, розрахунково-конструктивний методи

Монографічний метод передбачає проведення всебічного аналізу одиничного об'єкта – унікального або типового для певних явищ і процесів, опис зв'язків і взаємодії його елементів, виявлення причинно-наслідкових зв'язків їхнього розвитку. Цей метод має переважно описовий характер, але є незамінним при детальному дослідженні окремих явищ, обраних як об'єкт спеціального дослідження. Квінтесенція методу – аналіз конкретного випадку в різноманітних аспектах і деталях, що дає змогу здобути знання про об'єкт у контексті його унікальності та цілісності, розкрити зміст прихованих процесів, глибше зрозуміти явище, що вивчається, і поширити знання про виявлені в результаті такого дослідження закономірності на весь клас вихідних об'єктів.

Монографічний метод активно використовується в економічних дослідженнях прикладного характеру на мікрорівні, особливо під час дослідження управлінських проблем. Актуальність застосування монографічного методу пояснюється тим, що лише кількісні, статистичні методи дають змогу виявити спільні ознаки та властивості, які об'єднують різні об'єкти певного класу. Проте кожне підприємство (фірма, компанія) є унікальним і саме ця особливість визначає його

спроможність конкурувати на ринку в умовах ринкової невизначеності та нестабільного зовнішнього середовища. Використання монографічного методу забезпечує з'ясування сутності процесів, які відбуваються на підприємстві (у фірмі, компанії), в умовах мінливого середовища, вивчення найкращих соціально-економічних та управлінських практик, які можна успішно поширити на інші підприємства за умови їхньої адаптації.

Монографічний метод є синтезованим і конкретизується в найрізноманітніших методиках та інструментах. Для збору інформації використовують методи спостереження, опитування, анкетування, аналізу документів. Узагальнення інформації здійснюється з використанням таких методичних прийомів, як функціональний аналіз, зіставлення, деталізація, вивчення аналітичних показників, розрахунок коефіцієнтів рангової кореляції, розроблення матричних моделей, ланцюгові підстановки та ін. Формування портфеля методів залежить від цілей і завдань дослідження.

Економіко-статистичний метод дослідження об'єднує сукупність прийомів, що використовуються для багатогранної характеристики розвитку економічних та управлінських явищ і процесів за допомогою масивів цифрових даних. Цей метод застосовують під час дослідження масових явищ і процесів, виявлення тенденцій і закономірностей їхнього розвитку. Економічна статистика, яка надає точний опис процесів із використанням кількісних показників, дає змогу реалізувати кількісний підхід до опрацювання наукових даних у єдності з якісним статистичним аналізом. Такий аналіз допомагає змогу визначити кількісний вплив окремих факторів на результуючий показник, виявити чинники-домінанти, що вносять корективи у розвиток економічних та управлінських процесів.

В алгоритмі економіко-статистичного дослідження виокремлюють такі складові:

1) спостереження, економічні групування з використанням узагальнених та аналітичних показників;

2) статистико-економічний аналіз зв'язків між показниками з використанням кореляційного аналізу, паралельних рядів, індексів, графіків, тощо;

3) теоретичні узагальнення.

Для формування масиву статистичних даних, їхнього опрацювання й аналізу використовуються такі техніки та прийоми, як вибірки, економічне групування, середні та відносні величини, аналіз часових рядів, паралельні ряди, статистичне оцінювання параметрів, індексний

аналіз, факторний аналіз; багатовимірний статистичний аналіз, регресійний, кореляційний і дисперсійний аналіз.

Розрахунково-конструктивний метод дослідження оперує сукупністю прийомів, які використовуються для виявлення ступеня дії ustalених закономірностей між явищами і процесами та розроблення проєктів науково обґрунтованого розвитку явищ та процесів на майбутнє.

Розрахунково-конструктивний метод дослідження застосовують під час вивчення економічних та управлінських явищ і процесів, коли необхідно виявляти не лише їхній сучасний стан, закономірності формування, а й розробляти перспективні рішення щодо шляхів їхнього розвитку з метою підвищення ефективності діяльності.

Розрахунково-конструктивний метод успішно застосовується практично в усіх сферах економічної діяльності та галузях промисловості, дає змогу моделювати економічний механізм функціонування підприємств (фірм, компаній) із використанням інформаційних технологій, є пріоритетним при обґрунтуванні бізнес-проєктів. Дослідження передбачає розроблення кількох варіантів вирішення певної економічної чи управлінської проблеми, їхню оцінку та подальший вибір найкращої альтернативи.

Компонентами розрахунково-конструктивного методу є:

- 1) опрацювання нових наукових і практичних даних із подальшим виявленням закономірностей розвитку явищ та процесів;
- 2) розроблення найдоцільніших способів розв’язання поставленого завдання з огляду на наявний науково-прикладний доробок;
- 3) проведення технічної, технологічної та економічної оцінки результатів розв’язання проблеми з подальшим обґрунтуванням заходів щодо реалізації проєкту.

Розрахунково-конструктивний метод базується на використанні низки таких прийомів, які забезпечують відносну точність прогнозів і планових показників:

- виокремлення основної ланки;
- проєктні розрахунки з використанням даних, що характеризують явище, економічних групувань, нормативів, математичних формул, з урахуванням принципу оптимальності та рівності умов, досвіду передових господарств;
- аналогія з урахуванням сезонних змін явища в попередні роки;
- розкладання абсолютного приросту, пропорційного темпам зростання факторів;
- поелементні й укрупнені, аналітичні та факторні розрахунки;
- ковзні динамічні ряди;

- екстраполяція;
- інтегральні індекси;
- оцінка альтернативних варіантів вирішення питання;
- матриця координат;
- розрахункові моделі за заздалегідь прийнятими параметрами;
- прийоми функціонально-вартісного аналізу.

Балансовий метод передбачає порівняння двох комплексів показників, які прагнуть до певної рівноваги: «витрати – випуск», «виробництво – споживання», «ввезення – вивезення», «прибуток – витрати». Балансовий метод пов’язує дві групи показників і дає змогу виявити новий аналітичний (балансуючий) показник.

Балансовий метод є найдоцільнішим для визначення та підтримки кількісних зв’язків в економіці та управлінні, що дає змогу не лише виявити вже сформовані пропорції та взаємозв’язки, а й обґрунтувати нові пропорції, своєчасно виявити та усунути дисбаланси. Як допоміжний балансовий метод застосовують для перевірки результатів розрахунків впливу факторів на результуючий інтегральний показник.

4.3.3. Особливості функціонально-вартісного, факторного та кластерного аналізу

Функціонально-вартісний аналіз є методом дослідження об’єкта крізь призму його функціонального призначення та вартості, який застосовується для оцінювання ефективності використання ресурсів.

Цільовою функцією функціонально-вартісного аналізу є досягнення оптимального співвідношення між споживчою вартістю об’єкта і сукупними витратами на його розроблення та функціонування впродовж життєвого циклу.

Функціонально-вартісний аналіз передбачає реалізацію таких етапів:

1. Інформаційний етап: збір та аналіз інформації про об’єкт; формування структурної моделі об’єкта; визначення вартості розроблення та функціонування об’єкта і його компонентів; виявлення зон найбільшої концентрації витрат у досліджуваному об’єкті.

2. Аналітичний етап: виявлення та формалізація функцій; систематизація функцій; розроблення функціональної моделі об’єкта; оцінювання значущості функцій; формування функціонально-структурної моделі об’єкта, розрахунок витрат за функціями, побудова функціонально-вартісної діаграми об’єкта; установлення зон функціональних відхилень; формулювання завдань удосконалення об’єкта для наступних етапів аналізу.

3. Творчий етап: пошук ідей та варіантів рішень щодо вдосконалення об'єкта, опрацювання та систематизація результатів; підготовка матеріалів для оцінювання отриманих результатів.

4. Дослідницький етап: оцінювання та добір раціональних варіантів; комплексна порівняльна оцінка пропонованих варіантів; оцінювання здійсненності відібраних пропозицій з точки зору ресурсного забезпечення.

5. Рекомендаційний етап: виконання техніко-економічних розрахунків; передача рекомендацій потенційним споживачам для розгляду і затвердження, складання проєкту плану-графіка впровадження рекомендацій.

Основні напрями використання функціонально-вартісної моделі для реорганізації бізнес-процесів – підвищення продуктивності, зниження вартості, зменшення трудомісткості, підвищення рівня якості.

Факторний аналіз – метод системного дослідження та визначення ступеня впливу чинників на функцію або результативний показник із метою ранжування чинників для розроблення організаційно-технічних заходів щодо покращання функції.

Компонентами методу є кореляційний та регресійний аналіз, статистичні ряди, аналітичні групування, прийом ланцюгових підстановок, прийоми абсолютної та відносної різниці, логічний аналіз, інтегральний метод.

Факторний аналіз реалізується покроково:

1. Відбір чинників, які зумовлюють досліджувані результативні показники, їх систематизація та класифікація з метою реалізації системного підходу.

2. Визначення типу залежності між чинниками й результативним показником.

3. Економіко-математичне моделювання взаємозв'язків між факторними та результативними показниками.

4. Визначення впливу факторів і оцінювання значущості кожного з них у формуванні результативного показника.

5. Застосування факторної моделі для визначення можливостей зростання результативного показника та прогнозування його значення в разі зміни ситуації.

Кластерний аналіз – один з інструментів багатовимірного аналізу, що використовується для групування сукупностей, елементи яких характеризуються множиною ознак. Кластерний аналіз передбачає розбиття об'єктів на певну кількість віддалених один від одного класів, а також побудову дерева класифікацій об'єктів за допомогою

ієрархічного об'єднання їх у групи (кластери). Логіка кластеризації – формування таких груп, в яких різниця між кластерами перевищує відмінності між елементами одного кластера.

Вибіркові спостереження передбачають дослідження господарської діяльності об'єкта на основі частини елементів генеральної сукупності досліджуваних явищ або процесів, яка називається вибірковою сукупністю.

Вибіркова сукупність – це мікромодель генеральної сукупності, що містить всі найважливіші її ознаки та характеристики як цілого. Невеликий порівняно з усією сукупністю обсяг вибірки дає змогу використовувати складніші методи обстеження, включно з використанням різних технічних засобів.

4.3.4. Методичні компоненти SWOT- і PEST-аналізу

SWOT-аналіз – аналіз сильних і слабких сторін підприємства (фірми, компанії), ринкових можливостей та загроз, який дає змогу дослідити зовнішнє середовище, достеменно оцінити стратегічну ситуацію, розробити можливі стратегічні заходи й обрати ефективну стратегію.

Методикою SWOT-аналізу передбачено групування факторів на зовнішні та внутрішні (щодо підприємства) та їх аналіз на предмет визначення впливу (позитивного чи негативного) на діяльність підприємства.

Основні завдання та компоненти SWOT-аналізу:

- ідентифікація ринкових можливостей;
- виявлення ринкових загроз для діяльності підприємства (фірми, компанії) та розробка заходів нейтралізації або пом'якшення їхнього впливу;
- визначення сильних сторін підприємства (фірми, компанії) та їх співставлення з ринковими можливостями;
- виявлення слабких сторін підприємства (фірми, компанії) та розроблення стратегічних напрямів їх нівелювання;
- посилення конкурентних переваг підприємства (фірми, компанії) та стратегічних пріоритетів розвитку.

З використанням SWOT-аналізу визначаються конкурентна сила, конкурентна позиція та конкурентоспроможність підприємства (фірми, компанії), розробляється відповідна маркетингова стратегія для їхнього зміцнення з використанням матриці SWOT-аналізу (рис. 4.1).

	<i>Сильні сторони підприємства</i>	<i>Слабкі сторони підприємства</i>
<i>Ринкові можливості</i>	I Ринкові можливості + Сильні сторони підприємства	II Ринкові можливості + Слабкі сторони підприємства
<i>Ринкові загрози</i>	III Ринкові загрози + Сильні сторони підприємства	IV Ринкові загрози + Слабкі сторони підприємства

Рис. 4.1. Матриця SWOT-аналізу

Джерело: Куденко Н. В. Стратегічний маркетинг : підручник. Київ : КНЕУ, 2012. С. 141.

При аналізі макросередовища підприємства (фірми, компанії) можуть застосовувати такі види аналізу, як *PEST-аналіз*, *STEP-аналіз*, *SLEPT-аналіз*, *PESTLE-аналіз*, *PESTELI-аналіз*, *STEEPLE-аналіз*. Всі ці назви-абревіатури стратегічного аналізу є комбінацією різних чинників макросередовища:

- P – political* – політичний;
- E – economical* – економічний;
- S – social* – соціальний;
- T – technological* – технологічний;
- L – legal* – законодавчий;
- E – ecological* – екологічний;
- E – educational* – освітній.

Одним із найбільш поширених методів стратегічного аналізу зовнішнього середовища підприємства (фірми, компанії) є *PEST-аналіз*, що дає змогу систематизувати та оцінити вплив макроекономічних факторів на його (її) функціонування і розвиток.

Головна мета *PEST-аналізу* – виявлення та оцінювання зовнішніх факторів, які можуть створювати можливості чи загрози для діяльності підприємства (фірми, компанії), галузі, сфери економічної діяльності чи національної економіки загалом. Результати аналізу використовуються для обґрунтування стратегічних рішень, розроблення сценаріїв розвитку та формування адаптаційних механізмів реагування на зміни зовнішнього середовища.

В алгоритмі проведення *PEST-аналізу* виокремлюють такі етапи:

1. Визначення об'єкта дослідження – початковий етап, на якому з'ясовують межі аналізу: підприємство (фірма, компанія), галузь, сфера економічної діяльності, ринок, регіон чи національна економіка.

2. Ідентифікація факторів зовнішнього середовища, що передбачає формування переліку чинників за кожною з чотирьох груп:

- політичні фактори (P): державна політика, податкове законодавство, регуляторне середовище, політична стабільність (нестабільність), державна підтримка бізнесу, міжнародні санкції та торговельні обмеження;

- економічні фактори (E): рівень інфляції, валютний курс, відсоткові ставки, рівень безробіття, динаміка ВВП, інвестиційна активність, купівельна спроможність населення;

- соціальні фактори (S): демографічні тенденції, міграційні процеси, рівень освіти населення, зміни цінностей і поведінкових моделей, структура зайнятості, соціальні очікування та стандарти життя;

- технологічні фактори (T): темпи технологічного розвитку, цифровізація, автоматизація виробничих процесів, розвиток штучного інтелекту, інноваційна активність, доступність нових технологій.

3. Оцінювання впливу факторів, що полягає у визначенні для кожного чинника сили впливу, напряду впливу (позитивний або негативний); імовірності реалізації; часового горизонту прояву наслідків. При цьому часто використовують експертне оцінювання за бальною шкалою.

4. Ранжування факторів – групування виявлених чинників за ступенем важливості та пріоритетності для об'єкта дослідження, що уможливорює виокремлення ключових детермінант змін зовнішнього середовища.

5. Формування аналітичної матриці шляхом групування виявлених факторів за чотирма базовими складовими PEST-моделі. У межах кожної групи визначають і аналізують конкретні чинники.

6. Інтерпретація результатів – завершальний етап, на якому визначаються стратегічні можливості, потенційні загрози, напрями адаптації об'єкта дослідження до змін зовнішнього середовища, сценарії подальшого розвитку.

Багатогранність та різновимірність економічних і управлінських явищ та процесів зумовлюють вибір комплексу методів наукового дослідження з урахуванням особливостей об'єкта.

Запитання до теми

1. Схарактеризуйте системну класифікацію методів наукового дослідження, їхню сутність та особливості застосування.
2. Розкрийте методичний інструментарій загальнонаукових методів економічних досліджень за рівнями: можливості в дослідженні окремих аспектів економічних явищ і процесів.

Творчо-аналітичне завдання

Аргументувати формування комплексу загальнонаукових методів економічного дослідження та необхідність їхнього доповнення спеціальними методами наукових досліджень. Навести приклади застосування загальнонаукових методів у дослідженні за обраним напрямом / темою.

Матеріали оформити у табличній формі.

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

Основна

1. Александров І. О., Ткач К. І., Філіппова С. В. Методологія та організація наукових досліджень : підручник ; Одес. нац. політехн. ун-т. Одеса : Астропринт, 2018. 197 с.
2. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 142 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Burhu_Yurii/Metodolohiia_i_orhanizatsiia_naukovykh_doslidzhen.pdf.
3. Дубницький В. І., Науменко Н. Ю., Федулова С. О. Методологія наукових досліджень в інформаційній економіці : навч. посіб. ; за заг. ред. Дубинського В. І. ; Держ. ВНЗ «Укр. держ. хім.-технол. ун-т». Дніпро : ДВНЗ УДХТУ, 2019. 443 с.
4. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) : навч. посіб. / В. М. Геєць, А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук та ін. ; ред.: А. А. Мазаракі ; МОНМС України, Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2-ге вид., доповн. Київ, 2011. 295 с.
5. Малигіна В. Д., Холодова О. Ю., акімова Л. М. Методологія наукових досліджень : монографія ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне : НУВГП, 2016. 247 с.
6. Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях): навч. посіб. Суми : СНАУ, 2020. 220 с. URL: https://agro.snau.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/20201113_100711.pdf.

7. Методологія та організація наукових досліджень (галузі знань: 05 – соціальні та поведінкові науки, 07 – управління та адміністрування) : навч. посіб. / Л. Г. Ліпич та ін. ; за заг. ред. Л. Г. Ліпич ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 219 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16477/1/MOND_2018_posibnyk.pdf.

8. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова та ін. ; за ред. І. С. Добронравової ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київський університет, 2018. 606 с.

9. Мокін Б. І. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2014. 180 с.

10. Радіонова І. Ф. Методологія наукових досліджень: прикладний аспект : навч. посіб. ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2010. 106 с.

Додаткова

1. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посіб. Харків : НТУ "ХПІ", 2009. 142 с. URL: http://ism-lnu.podia.com.ua/wp-content/vidannia/pidr/metod_nauk_dosl.pdf.

2. Вазинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с. URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/2558/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81_%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%94%2008-04%20%281%29.pdf.

3. Друкер, П. Виклики для менеджменту ХХІ століття / пер. з англ. Т. Літенської. Київ : КМ-Букс, 2020. 240 с.

4. Колесников О.В. Основи наукових досліджень: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид., випр. та допов. Київ : Центр навч. літ., 2011. 141 с.

5. Остапчук М. В. Методологія та організація наукових досліджень : підручник / Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса : Фенікс, 2014. 375 с.

6. Право інтелектуальної власності. Академічний курс : підручник / Орлюк О. П., Андрощук Г. О., Бутнік-Сіверський О. Б. та ін. Київ: Ін Юре, 2017. 696 с.

7. Ходаківський Є. І., Данилко В. К., Цал-Цалко Ю. С. Методологія наукових досліджень в парадигмі синергетики : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2009. 340 с.

8. Юринець В. С. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с. URL: http://ism-lnu.podia.com.ua/wp-content/vidannia/pidr/metod_nauk_dosl.pdf.

9. Saunders M., Lewis P., Thornhill A. Research Methods for Business Students. 7th Ed. Pearson : Harlow, 2016.

10. Saunders M. N. K., Lewis P., Thornhill A. Research Methods for Business Students. 9th Ed. Pearson Professional Limited, 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/240218229_Research_Methods_for_Business_Students.

4.4. Використання економіко-математичного моделювання та інформаційних систем при проведенні економічних наукових досліджень

4.4.1. Методи та підходи до вибору інструментарію при моделюванні для досягнення певних цілей.

4.4.2. Сучасні підходи до побудови економіко-математичних моделей на спеціалізованих платформах.

4.4.1. Методи та підходи до вибору інструментарію при моделюванні для досягнення певних цілей

Сучасні тенденції світового економічного розвитку та зміна економічної парадигми зумовлюють необхідність переосмислення важливості, можливостей і перспектив застосування методів математичного моделювання при дослідженні економічних систем, враховуючи той факт, що вони постійно зазнають змін і трансформацій під впливом глобалізації, посилення НТП, інформатизації, а також еволюції економічної поведінки людини.

Ключовими ознаками сучасної загальнонаукової парадигми є: глибше дослідження базових економічних моделей; удосконалення математичного інструментарію; накопичення великого масиву емпіричних даних і розвиток Big Data; нові парадигми в теоретичній економіці, що пов'язані із застосуванням економіко-математичних моделей стосовно поведінки економічних агентів.

З початку ХХІ ст. і дотепер у науковому світі відбуваються поглиблення й активний розвиток процесів математизації та комп'ютеризації економічної науки, що пов'язане насамперед зі зростанням складності фундаментальних наукових знань, прискоренням

глобальної економічної інтеграції, посиленням ролі соціально-економічних, інформаційних і технологічних мереж, необхідністю швидкої адаптації соціально-економічних систем до вимог світового ринку.

Сучасне стратегічне управління широко застосовує оптимізаційні задачі, економетричні моделі, моделі прогнозування попиту та ін. Економіко-математичні моделі посідають важливе місце у знаходженні шляхів удосконалення інформації, що веде до спрощення розв'язку задач планування й управління, підвищення точності економічних розрахунків. **Моделювання** є частиною емпіричного пізнання та передбачає побудову і дослідження моделей реальних явищ та об'єктів і використовується паралельно з рештою загальнонаукових та спеціальних методів.

На поточному етапі розвитку інформаційного суспільства спостерігається значне посилення особливої ролі економіко-математичного моделювання як методу наукового дослідження. Зокрема в дослідженні О. Коломицевої та ін.¹ показано, що воно є універсальним інструментом аналізу й дослідження економічних процесів і явищ в умовах безпрецедентного зростання обсягів доступних для обробки даних. Математична модель на основі потужного інформаційного ресурсу дає змогу знайти оптимальний варіант управлінського рішення, що забезпечує ефективний розвиток і досягнення бізнес-цілей. Таким чином, широке застосування математичного інструментарію є передумовою посилення обґрунтованості щодо ефективності вирішення економічних проблем. Проте при цьому потрібно розуміти і враховувати можливості та потенційні обмеження методів математичного моделювання в економіці.

Розглянемо ключові *принципи математичного моделювання*:

1. *Принцип адекватності* передбачає, що модель має враховувати передусім найсуттєвіші аспекти та характеристики досліджуваного об'єкта і відтворювати його властивості з прийнятним рівнем точності. Лише в такому разі результати моделювання можна екстраполювати на об'єкт дослідження.

2. *Принцип інформаційної достатності* передбачає, що за повної відсутності інформації про об'єкт побудувати модель неможливо, а за наявності повної інформації моделювання позбавлене сенсу. Тобто має існувати певний рівень інформаційної достатності, досягнення якого дає можливість побудувати математичну модель для будь-якої системи.

¹ Коломицева О. В., Бурцева Т. І., Пальонна Т. А. Економіко-математичні методи в маркетинговій діяльності підприємства. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Т. 1 (41). URL: <https://ven.chdtu.edu.ua/article/view/78005>.

3. *Принцип простоти й економічності* передбачає, що модель покликана бути максимально простою для того, аби її застосування було найбільш ефективним і економічно вигідним. Модель не повинна бути складнішою, ніж потрібно відповідно до мети моделювання.

4. *Принцип здійсненності* передбачає, що модель має забезпечувати цілковите досягнення мети дослідження за скінченний час.

5. *Принцип множинності та єдності моделей* передбачає, що будь-яка модель покриває лише певні аспекти та характеристики реальної системи. Для повного та всебічного дослідження доцільно побудувати низку моделей, що відображатимуть найістотніші характеристики досліджуваного процесу. Кожна наступна модель має доповнювати й уточнювати попередню.

Для цілей маркетингового планування підприємства вже тривалий час застосовують моделі споживчого попиту. Їх поділяють на моделі макро- та мікропопиту. Моделі макропопиту застосовують для оцінки потенційних обсягів продажів, визначення кількісної залежності попиту від факторів, що впливають на нього (рівня цін, міри задоволення потреб у різних товарах, структури розподілу доходів, взаємозалежності та взаємозамінності у споживанні певних благ). Моделі мікропопиту використовують для оцінювання рівня попиту на товари одного функціонального призначення. Вони відображають взаємозалежність між обсягом збуту та складовими маркетингового комплексу.

Для побудови математичних моделей мікропопиту послуговуються поняття функції реакції збуту, яка відображає прогностну оцінку ймовірного обсягу продажів упродовж визначеного періоду з урахуванням варіативності витрат на елементи маркетингового комплексу. Коли реакція збуту характеризується як сума отриманих доходів, можна оцінити рівень маркетингових витрат, який забезпечить максимальний прибуток. Із цією метою з функції реакції збуту вираховують всі витрати, аби одержати функцію валового прибутку. На наступному етапі визначають рівень маркетингових витрат, який дає змогу отримати точку максимуму функції валового прибутку, тобто максимальний чистий прибуток. Загальним недоліком таких моделей є те, що вони не відображають купівельну поведінку, вплив на неї факторів макросередовища, а також залежності збуту від активності конкурентів.

Моделі попиту, що описують загальну купівельну реакцію на товарні пропозиції роздрібних підприємств, називають моделями реакції ринку. В них в інтегральному вигляді відображається сукупність індивідуальних моделей споживчих оцінок, проявляється зміст продуктивних пропозицій усіх підприємств на ринку. На відміну від економетричних моделей мікропопиту, моделі реакції ринку здатні забезпечувати вищу точність

прогнозів продажів і створювати можливість ідентифікації причин зміни їхніх обсягів. У моделях реакції ринку, що описують вплив характеристик пропозицій підприємств на збут, існує можливість врахування лише поточних факторів і тенденцій, які визначатимуть майбутні обсяги продажів. Вони безпосередньо не відображають способи оптимізації маркетингової діяльності в умовах неповної визначеності впливу факторів мікро- та макросередовища на бізнес. Проте такі моделі формують основу для розроблення складніших економіко-математичних моделей, зокрема таких, які описують зміни в обсягах реалізації внаслідок конкурентної активності підприємств, що функціонують на ринку.

На поточний момент за рахунок використання математичних методів та інформаційних технологій є можливість розв'язати численні актуальні задачі та впроваджувати наукові досягнення в практичну діяльність. Сучасний економіст має володіти навичками статистичного аналізу даних, зокрема інструментами візуалізації, перевірки статистичних гіпотез, встановлення взаємозв'язків між змінними тощо. Необхідними вимогами є вміння застосовувати кореляційно-регресійний аналіз, дисперсійний, кластерний, факторний аналіз, досліджувати та пояснювати їхні результати тощо.

Кількісні методи, які активно застосовують при розв'язанні економічних задач, спрямовані на дослідження поведінки споживачів, віддання ними переваг певному товару, їхньої мотивації до покупки, ставлення до товару, його ціни, якості, визначення місткості й характеристик ринкового середовища та його окремих сегментів. Їхнє використання дає змогу отримати опис соціально-демографічних, економічних, психологічних характеристик портрету цільової аудиторії (ЦА). Проте класичні кількісні методи в маркетингу не задовольняють усіх потреб маркетингової діяльності. Сьогодні необхідне впровадження передових рішень, керованих даними, на основі технологій Data Science, оскільки проста аналітика не враховує всіх потреб бізнесу.

Інформаційні технології неухильно входять у бізнес-середовище, спостерігається стрімкий розвиток прогнозової аналітики та аналізу даних. Такі результати стали можливими насамперед завдяки збільшенню обчислювальних ресурсів, доступності даних і появі новітніх розроблених методів. У найширшому тлумаченні Data Science об'єднує методи обробки великих даних (Big Data), статистичні методи, методи Data Mining, підходи штучного інтелекту для роботи з даними, а також методи проектування та розробки баз даних.

Data Science також можна розглядати як практичну міждисциплінарну сферу діяльності, в якій аналітичні технології посідають ключове місце. Серед них, зокрема, підходи до дослідження даних та їхньої візуалізації

через різноманітну звітність у форматі інтерактивних панелей і дашбордів. Найвагомішою частиною Data Science є Knowledge Discovery, який передбачає роботу з широким спектром методів і моделей Data Mining та прогнозування (рис. 4.2), зокрема статистичними методами машинного навчання (регресійним аналізом та економетричними моделями, баєсівськими моделями, методом опорних векторів (Support vector machine, SVM) тощо), штучними нейронними мережами (ШНМ), методами пошуку асоціативних правил і побудови дерев рішень, а також методами класифікації та кластеризації. У роботі «Data Science: Concepts and Practice» Віджай Коту і Бала Дешпанде представляють дослідження низки методів Data Science – від традиційних методів статистичного моделювання, таких як регресійні моделі, до сучасних алгоритмів машинного навчання¹. Автори виокремлюють такі методи Data Science: регресійні моделі (лінійну та логістичну), дерева рішень, KNN (k-nearest neighbors, метод найближчих сусідів), наївні баєсівські моделі, ШНМ, SVM, підходи ансамблювання для задач класифікації, алгоритми побудови асоціативних правил, k-means (k-середніх) та самоорганізаційні карти для задач кластеризації, а також моделі прогнозування часових рядів. Кожен зі згаданих методів має значний потенціал до застосування в економічних дослідженнях.

Окремо в рамках Data Science вирізняють технології роботи з Big Data. Щороку сфера маркетингу збирає величезну кількість даних про споживача, його побажання та поведінку, про продажі, заявки, трафік тощо, що стимулює розвиток і зростання Big Data на ринку та, відповідно, пошук ефективних рішень на основі аналізу великих масивів інформації. Big Data є практично скрізь у формі структурованих даних, таких як традиційні бази даних підприємств (наприклад, управління відносинами з клієнтами) або неструктурованих даних, які генеруються та керуються новими інформаційно-комунікаційними технологіями та платформами користувачів (наприклад, текст, зображення та відео). Поява нових джерел споживчих даних, таких як соціальні мережі, інформація з інтернет-магазинів і баз даних про лояльність клієнтів, відкриває нові можливості для вимірювання та моделювання діяльності людей, розвитку технологій Text Mining. Соціальні мережі, зокрема Facebook, Instagram і Twitter, мають досить вагомий вплив на рішення клієнтів, тому провідні організації та бренди повинні враховувати інформацію, що виникла на таких платформах, у своїх маркетингових рішеннях. Для ефективної роботи з Big Data релевантно застосовувати системи для накопичення й

¹ Kotu V., Deshpande B. Data Science: Concepts and Practice. 2nd ed. Morgan Kaufmann, 2019. URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-814761-0.00002-2>.

обробки структурованих і неструктурованих даних, таких як технології Hadoop, система управління базами даних (СУБД) In-Memory, NoSQL СУБД чи сховища даних, Event Stream Processors.

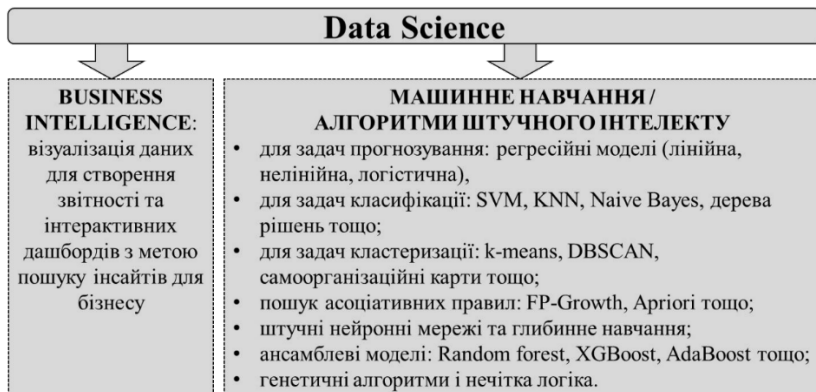

Рис. 4.2. Методи, моделі та алгоритми, що є основою аналітичного компонента Data Science

Джерело: побудовано авторами.

Найкращою моделлю для оцінки поведінки показників на макро- та мікрорівнях є регресія. Регресійна модель дає можливість розрахувати частку внеску кожного включеного до неї параметру. Наприклад, якщо нашими показниками в моделі є сезонність, спеціальні рекламні акції, реклама Google у форматі відео, реклама Google у форматі банера, реклама YouTube, співпраця з інфлюенсерами, то ми можемо розуміти кількість продажів за кожним показником окремо. Звичайно, трапляється синергетичний ефект групи показників, таких як спеціальні акції та реклама, але регресійна модель може оцінити його окремо з високою точністю. Отже, з огляду на всі переваги та широкий спектр імплементації в сучасні технологічні рішення рекомендується використовувати регресійну модель.

Маючи справу з науковим проектом, важливо визначити бізнес-потребу та відповідну модель для бізнес-завдання. Важливо розглянути певні варіанти та загальні методи моделювання. Далі визначають технічні інструменти для подальшої реалізації побудованих моделей (табл. 4.1). Слід підкреслити, що певні завдання не можливо розв'язати за допомогою представлених у таблиці платформ, проте наведені платформи достатньо поширені та зручні.

Таблиця 4.1

**Інструменти програмування для найбільш корисних рішень
на основі даних**

Data-рішення	Відповідні засоби програмування
Прогнозування попиту	R, Python, MATLAB, BigML
Оцінка маркетингового внеску	R, Python, BigML
Оптимізація бюджету	R, Python
Аналіз ставлення клієнтів	R, Python, BigML
Кластеризація клієнтів	R, Python, MATLAB
Система рекомендацій	Python, BigML

Джерело: складено авторами.

Крім того, основні особливості інструментів програмування наведено в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Порівняння інструментів програмування

Особливість	MATLAB	R	Python	BigML
Бібліотеки	✓	✓	✓	✓
швидкість			✓	✓
Вміння працювати з Big Data			✓	✓
Простота використання	✓	✓	✓	✓
Візуалізація		✓	✓	✓

Джерело: складено авторами.

Очевидно, що перед вибором технічних засобів необхідно визначити певну модель з урахуванням поставленої цілі. Наприклад, це прогнози попиту, що надають таку користь, як розуміння впливу сезону, маркетингу, конкурентів та інших специфічних для кожної категорії факторів. Прогнозні моделі теж можуть допомогти у визначенні категорій продуктів, які забезпечують найкраще співвідношення ціни та якості. Тому варто використовувати такі технології, як предиктивна аналітика, що дає змогу з високою точністю зрозуміти споживчий попит, оптимізувати закупівлі й уникнути як дефіциту, так і залишків, що не продаються.

Процес вибору інструментів програмування досить трудомісткий, але надзвичайно важливий у довгостроковій перспективі. Інструменти візуалізації простіші й не надто відрізняються. Для наукових проєктів пропонується розглянути чотири основні платформи візуалізації, які можуть допомогти сприйняттю результатів моделювання.

Слід зазначити, що R і RStudio є зручними і часто використовуються в університетах, що прискорює робочий процес. Платформа для інтерактивної вебвізуалізації Shiny від компанії Posit (колишня

RStudio) також є достатньо поширеною серед наукової спільноти. Python нині більш популярний і містить інструмент візуалізації Dash (PythonAnywhere). До того ж Python швидший, легко працює з великими даними і є достатньо поширеним серед науковців. Це пов'язано з тим, що окремі коди можна писати за допомогою ШІ, що прискорює процес побудови моделі та її кодування. Говорячи про MATLAB, варто відзначити частоту його використання в університетах і в наукових цілях. Основні недоліки полягають у швидкості й здатності працювати з великими потоками даних. Однак розробники даних MATLAB підтвердили, що інструмент придатний навіть для рішень машинного навчання та може підключати хмарні сховища для збільшення ємності (MathWorks). Інструмент BigML пропонує найрізноманітніші можливості. З цією програмою легко створити спільноту та об'єднати команду всередині неї. Крім того, це надає компанії приватне хмарне сховище, яке є набагато більшим, ніж пропонують інші програми (BigML).

Також дуже важливо вибрати відповідний інструмент візуалізації для проекту Data Science, щоб спростити науковцям представлення інформації та сприйняття клієнтами. Як згадувалося раніше, R має власний інструмент візуалізації Shiny, а Python має програму Dash, що полегшує процес, оскільки не потребує додаткових витрат. BigML також має можливість візуалізувати інформацію, але за допомогою Tableau та PowerBI легше спостерігати за інформаційними панелями. Сумісність засобів програмування і візуалізації продемонстровано на рис. 4.3.

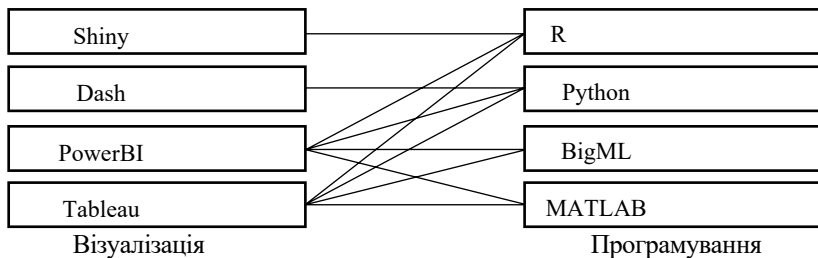

Рис. 4.3. Сумісність інструментів програмування та візуалізації
Джерело: побудовано авторами.

Наведена вище інформація надає узагальнені знання про те, як розпочати процес побудови моделей і як знайти найкраще технічне рішення для кожної визначеної цілі.

4.4.2. Сучасні підходи до побудови економіко-математичних моделей на спеціалізованих платформах

Досвід як українських, так і закордонних науковців доводить високу ефективність економіко-математичного моделювання для розв'язання задач дослідження економічних процесів, явищ і систем. Для підвищення якості побудованих економіко-математичних моделей загалом варто дотримуватися такої *методології їх побудови*

1. *Визначення та постановка цілі, мети і задач побудови моделі.* На першому етапі необхідно чітко визначити бажаний результат моделювання. Кінцевим результатом побудови моделі є інформація про стан досліджуваної системи, проте основний фокус може зміщуватись залежно від того, які гіпотези прагнуть підтвердити або яких результатів досягти. У такому разі може передбачатись пошук відповіді на такі запитання: яким буде стан системи за певних значень вхідних показників; як будуть змінюватися поведінка, стан системи в разі зміни вхідних показників; як варто змінити параметри системи для досягнення бажаного результату; який стан системи є найбільш імовірним / найкращим тощо? Від постановки цільового запитання в кінцевому підсумку залежатиме вибір методів дослідження даної соціально-економічної системи.

2. *Формулювання кінцевої мети безпосередньо для моделі.* Після окреслення кінцевої мети всього дослідження її необхідно деталізувати, тобто подати у вигляді одного або кількох кількісних показників, що мають чітке економічне значення та які будуть характеризувати стан досліджуваної системи.

3. *Створення логічної схеми, визначення та формулювання факторів, що впливають на стан досліджуваної системи.* Варто чітко аргументувати, що обрані фактори є справді впливовими, тобто виступають основними причинами зміни стану системи, та визначити предиктори (фактори), подавши їх у вигляді кількісних або інших доступних для аналізу та подальшого моделювання показників.

4. *Розроблення внутрішньої схеми економіко-математичної моделі.* Необхідно визначитися з математичними методами, використовуваними при побудові моделі, наприклад, теорія ігор, математичне програмування, економетрика (регресійні моделі), Data Mining тощо. Також на цьому етапі формується гіпотеза про внутрішню структуру моделі (вид рівняння регресії, закон розподілу тощо).

5. *Побудова методичної схеми моделі.* На цьому етапі обґрунтовуються показники, що будуть використані для перевірки адекватності моделей, вивчаються індикатори, які оцінюють стан системи

та впливають на неї, у результаті чого на математичну модель накладаються певні обмеження. Крім того, варто здійснювати перевірку моделі на логічну (смыслову) адекватність.

6. *Розрахунковий етап.* На цьому етапі проводять усі необхідні розрахунки параметрів моделі, оцінюють її адекватність, якість, точність, а також роблять загальний висновок про одержані результати та можливість подальшого використання побудованої економіко-математичної моделі.

Інформаційно-аналітична підтримка допомагає підтримувати ефективність бізнесу й оперативно реагувати на всі виклики ринку з метою надання кращих послуг споживачам. Дуже важливо зосередити наукову увагу на комплексних рішеннях, керованих даними, і поступово впроваджувати їх у бізнес-процеси на макро- та мікрорівнях економічних систем.

Програмне забезпечення для завдань інтелектуального аналізу (прогнозування, кластеризація, класифікація тощо) містить WEKA, а також Loginom і IBM SPSS Modeler, які дають змогу реалізувати проекти за допомогою методології та фреймворку CRISP-DM (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Порівняння різного програмного забезпечення для моделювання на макро- та мікрорівнях

Програмне забезпечення	Переваги	Недоліки
Loginom	• Широкий вибір методів моделювання та алгоритмів Data Mining. • Має набір відповідних інструментів підготовки даних для роботи з даними перед моделюванням. • Гарна візуалізація. • Зручна робота. • Підтримка мобільних пристроїв. • Максимальна гнучкість. • Багато математичних бібліотек. • Готові бізнес-процеси. • Широкі методи аналізу даних	• Нетривіальна логіка вимагає кодування. • Обмежена функціональність аналізу. • Жодна модель недоступна (наприклад, Kohonen SOM). • Комплексність підтримки

Закінчення табл. 4.3

Програмне забезпечення	Переваги	Недоліки
IBM SPSS Modeler	• Це відкрите рішення. • Виконує більшу частину інтелектуального аналізу даних моделі та техніки. • Просте розгортання моделювання. • Інтуїтивно зрозумілий, швидкий і простий у використанні. • Виробляє моделі та правила, які легко інтерпретувати • Широкий вибір і комбінація моделей і алгоритмів. • Робота з фреймворком CRISP-DM	• Графіки могли б бути кращими. • Вже наявні інтеграції з іншими продуктами IBM не є адекватними. • Деякі розширені статистичні функції не можна виконати в меню. • Це дорогий інструмент
Weka	• Відкритий код, безкоштовний, розширюваний, може бути інтегрований в інші пакети. • Відносно простий у використанні. • Легко порівнювати результати різних реалізованих алгоритмів. • Широкий вибір моделей кластеризації та класифікації. • Створить фази KDD (Knowledge Discovery in Databases) або запустить індивідуальний експеримент	• Відсутність належної та належної документації. • Системи постійно оновлюються. • Приймає дані у форматі ARFF
Deductor Studio	• Широкий спектр доступних методів аналізу даних для моделювання та аналізу даних. • Наявність Kohonen SOM. • Відповідні засоби візуалізації для кожного використаного методу. • Зручна робота. • Безкоштовна академічна версія	• Обмежена функціональність у безкоштовній версії. • Фактичних оновлень програмного забезпечення немає (компанія переходить на розроблення та підтримку Loginom Studio)

Джерело: узагальнено авторами.

Наприклад, використання Data Mining стандарту CRISP-DM, що ґрунтується на методології машинного навчання та технологіях Data Science, дає змогу крок за кроком проаналізувати й виокремити фактори впливу на важливий економічний показник. Поглиблена бізнес-аналітика на базі технологій машинного навчання та Data Science націлена на побудову моделі прогнозування ключових бізнес-метрик, контролю їхнього виконання й управління ключовими маркетинговими факторами впливу. Застосування аналізу даних та моделювання бізнес-показників забезпечує можливості для ефективнішого процесу контролю та прогнозування досягнення бізнес-цілей і, як наслідок, більш впевнене та ефективне інвестування в розвиток брендів.

Концептуальний підхід при роботі з даними складається з трьох частин: аналіз проблемної ситуації і постановка задачі; безпосередньо аналіз даних і моделювання за допомогою інструментів Data Science; формування рішень та їхня реалізація. Найбільш цінним є центральний блок із пошуком рішення та моделюванням. Далі представлено детальний опис кожного етапу з урахуванням процесів, які відбуваються на кожному з них.

Етап 1 – аналіз бізнесу та бренду. На цьому етапі вкрай важливо зрозуміти всю специфіку бізнесу, всі процеси всередині підприємства, які в кінцевому підсумку впливають на формування цільової метрики. Варто максимально глибоко занурюватись у бізнес, особливості бренду та пропонованого на ринок продукту і до найдрібніших деталей розбирати всю воронку продажів, аби зрозуміти кожен етап на шляху формування цільової метрики та визначити всі можливі фактори впливу.

Відповідно до поставленої на етапі 1 мети можна сформулювати ряд завдань, що потребують розв'язання:

- дослідити динаміку бізнес-показників (продажі, частка ринку, онлайн- та офлайн-трафіки, телефонні дзвінки, візити, зміни клієнтської бази тощо) з метою виявлення індикаторів, що формують цілі діяльності підприємства та/або є проблемними для майбутнього зростання бізнесу;
- дослідити шлях споживача, аби визначити потенційні фактори впливу на його поведінку, а також виявити причини втрати споживача на цьому шляху (наприклад, клієнт може не здійснити покупку через відсутність товару чи проблеми з обслуговуванням, з оформленням покупки на сайті тощо).

Для виконання поставлених завдань передбачаються аналіз часових рядів, трендів, а також використання наукових методів логічного узагальнення та синтезу для формування гіпотез щодо потенційних факторів впливу.

Етап 2 – дослідження та розуміння факторів впливу, збір та підготовка даних до аналізу та моделювання. На цьому етапі дуже важливо зрозуміти, які дані необхідні для побудови моделі, які з них доступні на стороні бізнесу, як вони формуються, що означають, за який період доступні і як збираються. Після цього необхідно заповнити бриф зі списком усіх необхідних даних з боку партнерів і з боку бізнесу та зрозуміти, де є прогалини, які учасники закривають спільно або самостійно. Модель завжди будується під конкретне підприємство, і джерелами найважливіших даних для цільових і впливових параметрів є конфіденційні внутрішні дані бізнесу, дані маркетингових досліджень, а також власні дослідження, що проводяться командою аналітиків. Система внутрішньої звітності містить дані щодо показників збуту, обсягів продажів, прибутку та витрат, а також інші внутрішні дані, зокрема планові показники цінової політики, розвитку дистрибуції тощо. Крім того, різноманітні дослідницькі компанії у вигляді зовнішніх джерел інформації пропонують дані не лише щодо продукції підприємства, а й стосовно його конкурентів у певному сегменті ринку. Наприклад, компанія Nielsen збирає дані з роздрібних магазинів для ринку FMCG, а компанія Proxima Research обробляє й агрегує дані з найбільших аптечних мереж України для підприємств фармацевтичного ринку. Такі компанії надають дані про продажі в натуральному та грошовому вираженні, а також ціни і дистрибуцію / пенетрацію в розрізі кожної товарної позиції всіх конкуруючих підприємств певного сегмента товарів на ринку. Саме такі дані становлять основу для більш комплексного дослідження як процесу розвитку бізнесу в цілому, так і окремих брендів підприємства, а також є необхідною складовою для проведення економіко-математичного моделювання, оскільки є можливість порівнювати фактори впливу і показники діяльності підприємства з його конкурентами.

Імплементація інструментів Data Science передбачає використання сховищ даних, організацію процесу їхнього збирання, а також застосування технологій очищення та обробки структурованих і неструктурованих даних, зокрема Big Data. Так, необхідно провести дослідження даних з метою виявлення аномалій, що може бути спричинене, зокрема, помилками введення даних або збором суперечливих чи неоднозначних даних. Також у разі виявлення пропусків у даних такі періоди / спостереження доречно вилучити з аналізу або застосувати методи апроксимації з метою заповнення втрачених показників.

Після збору інформації про всі фактори впливу сформований масив даних проходить підготовку до етапу аналізу та моделювання. З урахуванням того факту, що різні дані можуть зберігатися в різному

форматі (Excel-таблиці, сховища даних, презентації Power Point, звіти Word тощо), для якісної обробки їх необхідно стандартизувати, тобто звести до єдиного формату. При зведенні даних із різних джерел інформації необхідно уніфікувати назви показників із метою їхньої коректної агрегації в єдину базу даних, яку в подальшому буде використано для моделювання. Загалом збір і підготовка даних – один із ключових кроків при роботі з Data Science, який може займати 50–70 % всього часу.

Етап 3 – аналіз даних та формування гіпотез. На цьому етапі необхідно провести детальний аналіз ринку, його структури, динаміки позицій та продажів бренду, а також його конкурентів, провести аналіз цільової аудиторії, конкурентного оточення, активності гравців у різних каналах комунікації та проаналізувати позиції бренду по кожному елементу комплексу маркетингу стосовно конкурентів. Таке дослідження дасть змогу сформувати ключові висновки та гіпотези, які в подальшому будуть перевірятися через моделювання, а також застосування інших методів Data Science (наприклад, кластеризації чи класифікації клієнтів).

Етап 4 – побудова моделей та їхнє тестування. Це найбільш технічна частина дослідження – безпосередньо етап моделювання, коли особи, що приймають рішення, відчувають труднощі при розумінні всіх технічних деталей та аспектів, проте в такому разі необхідно довіритись досвідченій команді дослідників (data scientists), аби вона забезпечила виконання всіх процесів на високому рівні.

Підготовка моделі – інтерактивний процес. У цьому випадку доцільно завжди планувати зустрічі й обговорення питань і проміжних результатів з робочою групою, що складається з представників підприємства, адже вони знають категорію і продукт на найвищому рівні. Під час подібних обговорень завжди є можливість зрозуміти, які фактори необхідно додати до моделі, що могло призвести до нез'ясованих змін у продажах чи інших показниках у певний період (відсутність товару, проблеми з виробництвом, проблеми в конкурентів із ліцензією тощо).

Для моделювання та аналізу його результатів використовують різноманітні програмні продукти, найпопулярнішими з яких є аналітичні платформи для застосування методів Data Mining (наприклад, IBM SPSS Modeler, Loginom Studio, Deductor), Weka для розв'язання задач кластеризації та класифікації, побудови асоціативних правил, E-Views для формування регресійних моделей, Microsoft Power BI для візуалізації даних, побудови дашбордів та інтерактивної звітності, а також мови програмування Python та R, інтегрованої в середовище R-Studio, для здійснення аналізу даних, побудови різноманітних економіко-

математичних моделей та реалізації методів Data Science тощо. Загалом цей етап є одним із найскладніших.

Залежно від поставлених бізнес-задач на цьому етапі передбачається використання різних методів і моделей Data Science. Передбачається побудова регресійних моделей для визначення впливу комплексу маркетингу, активності конкурентів та інших факторів зовнішнього середовища щодо кон'юнктури ринку на бізнес-результати у вигляді продажів, частки ринку за продажами в натуральному чи вартісному вираженні, відвідуваності онлайн- та офлайн-магазинів (трафіку в них), дзвінків у Call Center, залученості, лояльності клієнтів тощо. Це інструмент оцінки впливу різних факторів на результативність бізнесу. Він може виокремити драйвери бренду (наприклад, медіа-активність, маркетингові фактори (дистрибуція, проникнення, зміни в мережі магазинів, цінова політика, цінові промо тощо), рекламна й торговельна активність конкурентів, макроекономічні зовнішні фактори (ВВП, інфляція, обмінний курс тощо), погодні умови тощо), кількісно оцінити їхні індивідуальні ефекти, порівняти та здійснити сценарне прогнозування.

Паралельно можуть застосовуватись моделі кластеризації та класифікації для розв'язання задач мінімізації відпливу клієнтів та максимізації ефективності комунікації зі споживачем, розроблення скорингових моделей (на прикладі банківського сектору). У цьому випадку передбачається використання таких методів, як самоорганізаційні карти Кохонена, k-means, g-means, метод опорних векторів, KNN, ШНМ, дерева рішень, логістичні регресії, підходи ансамблювання (AdaBoost, XGBoost, Random Forest тощо) та ін.

Окрім того, для виконання завдань маркетингу можуть бути використані також методи пошуку асоціативних правил для аналізу ринкового кошику та виявлення комплементарних товарів, технології Text Mining для аналізу інформації про споживачів та їх ставлення до підприємства в інтернеті (дослідження Social Listening), а також технології обробки Big Data.

Паралельно з методами Data Science для виконання поставлених завдань передбачається використання загальнонаукових методів, зокрема порівняння, аби проаналізувати відмінності у факторах впливу, в ефективності маркетингу за різними каналами збуту, між різними регіонами, порівнювати рентабельність інвестицій (Return on Investment, ROI) за каналами комунікації, яку розраховують безпосередньо на основі результатів моделювання, оскільки модель дає змогу визначити статистично значимий вплив рекламної активності й оцифрувати його внесок у бізнес-результати. На базі одержаної інформації підтверджують

чи спростовують сформовані раніше гіпотези та формують висновки, які стануть основою для ефективних і дієвих управлінських рішень.

Етап 5 – розроблення рішень і рекомендацій, сценарне прогнозування та підтримка моделі. Постійна робота з моделлю і перебуває в основі цього етапу. Це найцінніша частина моделювання, оскільки модель перетворюється на інструмент прийняття рішень. Модель оцінюють із точки зору як статистичної значущості (технічно, зокрема перевірявши її адекватність, точність, стійкість і надійність), так і відповідності бізнес-результатам (практично), здійснюється сценарне прогнозування бізнес-показників при різних планах щодо елементів маркетингового комплексу та факторів ринкового середовища. Багатокритеріальний аналіз і сценарне прогнозування забезпечують основу для вибору ефективного і дієвого рішення щодо розподілу маркетингового бюджету між елементами маркетингового комплексу, продуктами підприємства загалом та зокрема по періодах протягом року, форматах та окремих маркетингових заходах тощо. Таким чином технології Data Science використовують для формування рекомендацій, що сприятимуть підвищенню ефективності підприємства на ринку та зростанню бізнес-результатів.

З використанням математичних і статистичних методів аналізу, методології машинного навчання та технології Data Science робота з інформацією підприємства, з даними стосовно медіа-підтримки бренду, категоріями та низкою зовнішніх факторів (соціальних, макроекономічних) дає змогу не лише прогнозувати результати, а й разом з представниками бізнесу планувати їх поетапне досягнення, включно з раціональним залученням каналів комунікації і розподілом медіа-інвестицій, що забезпечує максимізацію ROMI. Щоб підвищити ефективність маркетингу, рекомендовано впроваджувати інструменти Data Science в щоденне управління брендом.

Запитання до теми

1. Обґрунтуйте вибір моделі та платформи для побудови моделі.
2. Як особливості вибору моделі та технічного забезпечення можуть вплинути на якість дослідження?

Ситуаційне завдання 1 «Прогнозування попиту на продукцію»

Умова: підприємство «ЕкоПак» планує розширення виробництва біорозкладних упаковок. Є дані за останні 24 місяці щодо обсягів продажу та цін конкурентів.

Завдання:

- Обґрунтувати, який тип моделі слід використати для прогнозування попиту (регресійна, трендова, ARIMA тощо).

- Визначити, які змінні є ендогенними, а які екзогенними.
- Обрати відповідне програмне середовище для побудови моделі (Excel, EViews, Python, R, Power BI тощо) і пояснити вибір.

Ситуаційне завдання 2 «Моделювання собівартості продукції»

Умова: підприємство хоче визначити, як зміна вартості сировини та енергоносіїв впливає на кінцеву собівартість.

Завдання:

- Обрати метод моделювання: економетричний, імітаційний або системно-динамічний.
- Запропонувати програму для реалізації (AnyLogic, Excel Solver, Simulink, R).
- Пояснити, як за допомогою обраного інструменту можна провести аналіз чутливості.

Ситуаційне завдання 3 «Оптимізація логістичних витрат»

Умова: компанія має три склади та п'ять торгових точок. Необхідно мінімізувати витрати на доставку при обмеженнях потужності складів.

Завдання:

- Побудувати транспортну модель задачі.
- Визначити, яку платформу використати для розв'язання – Excel Solver, LINGO, Python (бібліотека PuLP) чи MATLAB.
- Пояснити, які переваги обраної системи для аналізу альтернативних сценаріїв.

Ситуаційне завдання 4 «Моделювання поведінки споживачів на ринку»

Умова: маркетинговий відділ зібрав дані про вплив рекламних кампаній на рівень продажів.

Завдання:

- Дослідити залежності обсягів продажів від рекламного бюджету.
- Застосувати сучасну платформу (наприклад, Python – Scikit-learn, R – caret або Power BI).
- Візуалізувати результати та зробити висновки щодо ефективності реклами.

Завдання для самостійної роботи студента

Обґрунтування вибору моделі та технічного забезпечення для індивідуального проекту.

Питання для обговорення

1. Як впливає сфера реалізації (або галузі) на вибір моделі та технічного забезпечення?
2. Як можна використовувати сучасне програмне забезпечення для реалізації проєктів Data Science?

Список рекомендованої літератури для поглибленого вивчення теми

1. Коломицева О. В., Бурцева Т. І., Пальонна Т. А. Економіко-математичні методи в маркетинговій діяльності підприємства. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Т. 1 (41). URL: <https://ven.chdtu.edu.ua/article/view/78005>.
2. AI search solutions for ecommerce delivered by search experts / SearchNode. URL: <https://searchnode.com>
3. Chernyak O., Sztrik J., Farenjuk Y. Modeling optimal price policy of pharmaceutical companies for sales maximization based on data science technologies. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. 2021. Vol. 1 (214). P. 35–41. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2021/214-1/6>.
4. Chornous G., Farenjuk Y. Marketing mix modeling of traffic to the store under the COVID-19 crisis. *KnE Social Sciences*. 2023. Vol. 8(1). P. 412–434. URL: <https://doi.org/10.18502/kss.v8i1.12660>.
5. Chornous G., Farenjuk Y., Giedraitis V. R., Ulvidienė E., Kharlamova G. A data science-based marketing decision support system for brand management. *Innovative Marketing*. 2023. Vol. 19(2). P. 38–50. URL: [https://doi.org/10.21511/im.19\(2\).2023.04](https://doi.org/10.21511/im.19(2).2023.04).
6. Fan J., Li R., Zhang C.-H., Zou H. Statistical foundations of data science. CRC Press, 2020. URL: <https://fan.princeton.edu/sites/g/files/toruqf5476/files/documents/chapters1-3.pdf>.
7. Farenjuk Y. Marketing strategy optimization in FMCG market. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. 2022. Vol. 2(219). P. 49–57. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/219-2/7>.
8. Farenjuk Y., Zatonatska T., Dluhopolskyi O., Kovalenko O. Customer churn prediction model: A case of the telecommunication market. *Economics – Innovative and Economics Research Journal*. 2022. Vol. 10(2). P. 109–130. URL: <https://doi.org/10.2478/eoik-2022-0021>.
9. Fedirko O., Zatonatska T., Wolowiec T., Skowron S. Data science and marketing in e-commerce amid COVID-19 pandemic. *European*

Research Studies Journal. 2021. Vol. 24 (Special Issue 2). P. 3–16. URL: <https://doi.org/10.35808/ersj/2187>.

10. Kamthania D., Pawa A., Madhavan S. S. Market segmentation analysis and visualization using K-mode clustering algorithm for e-commerce business. *Journal of Computing and Information Technology*. 2018. Vol. 26. P. 57–68. URL: <https://doi.org/10.20532/cit.2018.1003863>.

11. Kotu V., Deshpande B. Data Science: Concepts and Practice. 2nd ed. Morgan Kaufmann, 2019. URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-814761-0.00002-2>.

12. Machine learning for everyone / BigML. URL: <https://bigml.com/pricing>.

13. Plans and pricing / PythonAnywhere. URL: <https://www.pythonanywhere.com/pricing/>.

14. Pricing and licensing / MathWorks. URL: <https://www.mathworks.com/pricing-licensing.html>.

15. RStudio pricing / RStudio. URL: <https://rstudio.com/pricing/>.

16. Statistics and market data about e-commerce / Statista. URL: <https://www.statista.com/markets/413/e-commerce/>.

17. Zatonatska T., Dluhopolskyi O., Artiushenko O., Lopes I. C., Ignatyuk A., Liubkina O. Comparative Analysis of Ensemble Machine Learning Models for Risk-Oriented Monitoring of Military Procurement. *Journal of Risk and Financial Management*. 2026. Vol. 19(3). 170. URL: <https://doi.org/10.3390/jrfm19030170>.

18. Zatonatska T., Farenjuk Y., Zatonatskiy D., Dluhopolska T., Poltoratska A. The influence of migration processes caused by the Russian-Ukrainian war on the development of e-commerce in Ukraine. *Proceedings of the IX International Scientific Conference «Information Technology and Implementation» (IT&I-2022)*. 2022. Vol. 3384. P. 184–192. URL: https://ceur-ws.org/Vol-3384/Short_6.pdf.

19. Zatonatska T., Koval O., Syzov A., Horyacheva K., Zatonatskiy D. Military expenditure in the context of labor market structuring. *Journal of European Economy*. 2025. Vol. 24, No. 4. P. 518–552. URL: <https://doi.org/10.35774/jee2025.04.518>.

ГЛОСАРІЙ¹

Змістовий модуль «Методологія наукових досліджень»

Абдукція – метод винаходу гіпотез або виведення до кращого пояснення. Якщо є відомим «якщо Р то Q», після спостереження Q, Р може бути гіпотетично запропоновано як пояснення Q. Абдукція є таким правилом виведення, за яким висновок не обов'язково є істинним для кожної інтерпретації, за якої є істинними засновки.

Аргумент «від недорозгляду теорій» – аргумент, у якому стверджують, що хоча, можливо, найкраща з наших теорій є істиною, вчені ніколи не матимуть підстав для того, щоб повірити в істину теорії. Завжди залишається можливість того, що істина в тій теорії, яку ще не розглядали, і не існує способу дізнатися, що це не так.

Аргумент «недовизначеності теорії емпіричними даними» – аргумент, у якому стверджують, що наукові правила чи оціночні критерії не дають змоги однозначно надати перевагу певній теорії над усіма її конкурентами на основі експериментальних даних. Завжди можна отримати емпірично еквівалентні теорії, хоч як би багато фактів ми не знайшли.

Вертикальна редукція – пояснення теорій чи експериментальних законів, сформульованих в одній галузі дослідження, за допомогою теорії, сформульованої в іншій галузі дослідження.

Гіпотеза ad hoc (ad hoc з лат. – «спеціально, застосовно тільки для цієї мети») – гіпотеза, створена для пояснення явищ, які не можна пояснити за допомогою загальноприйнятої теорії.

Дедуктивно-номологічна модель пояснення – модель, де пізнавальну операція пояснення трактують як дедукцію емпіричного факту, який пояснюють, із номологічного висловлювання (загального закону) та кон'юнкції положень про початкові умови.

Ідеалізація – операція щодо контрафактичного спрощення, де ідеалізоване припущення відповідає спрощенню в антецеденті контрафактичного умовного висловлювання відповідного типу виду $C > A$, де $>$ – зв'язка Сталнакера. Логічним еквівалентом ідеалізації буде тоді контрафактичний умовний вираз особливого виду зі спрощенням в антецеденті виду $C > A$. Антецедент є завжди хибним,

¹ Терміни, наведені відповідно до нормативно-правових актів, подаються згідно з офіційним стандартом українського правопису: Український правопис : офіц. вид. / Національна комісія зі стандартів державної мови. Київ, 2026. URL: <https://moval.gov.ua/storage/app/sites/19/2026/rishennja-komisiji/01-03/sdm-ukrayinskii-pravopis-vidannia.pdf>.

тому такого типу твердження і називаються контрфактичними твердженнями.

Інструменталізм – альтернативний до реалізму підхід, за якого заперечують можливість вирішення проблеми онтологічного статусу неспостережуваних об'єктів сучасної науки: не існує підстав претендувати на те, що можна робити твердження про неспостережувані механізми чи об'єкти. Наукові теорії є корисними *інструментами* для спрощення розрахунків та здійснення передбачень.

Конструктивний емпіризм – антиреалістична методологічна концепція Баса ван Фраасена, в якій тестом довіри до теорії є лише можливість визначення *емпіричної адекватності* теорії. Прийняти наукову теорію не означає повірити в те, що теорія є істиною, а означає лише повірити в її емпіричну адекватність

Мета-методологія, або **епістемологія методології**, – напрям у філософії науки, в якому програмним завданням визначають оцінку попередніх методологічних концепцій на предмет відповідності реальній історичній практиці науки.

Натуралізована (або **натуралістична**) **епістемологія** – 1) використання наукових даних для вирішення філософських епістемологічних проблем, дескриптивний підхід в епістемології; 2) проєкт перетворення теорії пізнання на міждисциплінарну сферу дослідження пізнання.

Науковий реалізм – позиція, яка стверджує можливість вирішення проблеми онтологічного статусу неспостережуваних об'єктів сучасної науки: факти, які ми можемо спостерігати, забезпечують, хоч і не прямо, підстави для віри в неспостережувані об'єкти, і тому можна вважати, що наукові теорії, в яких такі об'єкти фігурують, точно описують реальний світ неспостережуваних об'єктів.

Онтологізація – надання значенню певного терміна ознак існування у світі.

Фальсифікація – процедура подання теорії (гіпотези) до спростування шляхом пошуків контрприкладів.

Фалібілізм – погляд, згідно з яким кожна теорія може виявитися помилковою.

Змістовий модуль «Основи інтелектуальної власності для проведення наукових економічних досліджень»

Автор – фізична особа, яка своєю творчою діяльністю створила твір. (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Авторське право – особисті немайнові права автора і майнові права суб'єктів авторського права, розділ цивільного права, що регулює правовідносини, які виникають у зв'язку зі створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Авторське право на службовий твір включає особисті немайнові права автора та майнові права. Особисті немайнові авторські права на службовий твір належать працівникові, творчою працею якого створено такий твір. Майнові права на службовий твір переходять до роботодавця з моменту створення службового твору у повному складі, якщо інше не передбачено цим Законом, трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір, укладеним між працівником (автором) і роботодавцем. Якщо майнові права на твір переходять до роботодавця, працівник, який є автором службового твору, має право на винагороду. Якщо посадові обов'язки працівника прямо передбачають створення службових творів відповідних видів, авторська винагорода за створення і використання таких творів, а також за перехід прав на них може бути включена до заробітної плати працівника відповідно до договору між працівником і роботодавцем (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Апеляційна палата – колегіальний орган Національного органу інтелектуальної власності (НОІВ) для розгляду заперечень проти рішень НОІВ щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності, заяв про визнання прав на об'єкти інтелектуальної власності недійсними повністю або частково, заяв про визнання торговельної марки добре відомою в Україні та розгляду інших питань, що належать до його компетенції відповідно до цього Закону, інших законів та нормативно-правових актів України (Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»).

База даних (компіляція даних) – сукупність творів, даних або будь-якої іншої інформації в довільній формі, що розташовані в систематизованому або упорядкованому вигляді, що можуть бути доступні за допомогою спеціальної пошукової системи та/або на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Визнання авторських і суміжних прав – один зі способів цивільно-правового захисту авторських прав, що виникає тоді, коли наявність в особи авторського або суміжного права викликає сумнів, заперечується або є реальна загроза таких дій. Визнання права як засобу його захисту за своєю суттю може бути реалізовано лише в

юрисдикційному порядку, а не шляхом вчинення позивачем певних самостійних односторонніх дій. Здебільшого вимога про визнання авторського або суміжного права є необхідною передумовою застосування інших передбачених законом способів захисту.

Виключні права – права, що надають тим, хто їх має, можливість вчиняти певні, визначені законом дії, яких не можуть вчинити інші особи без згоди власника цих прав.

Використання вільне – можливість використання твору, що впливає з обмежень авторського права, безоплатне використання твору в певних випадках без одержання дозволу, однак із дотриманням умов, установлених законодавством, які переважно стосуються використання й охорони особистих немайнових прав автора. Без дозволу суб'єктів авторського права, безоплатно та без зазначення імені автора і джерела запозичення допускається:

1) відтворення твору у зв'язку з демонструванням, налаштуванням або ремонтом обладнання, перевірку функціонування якого неможливо здійснити без використання творів, за умови що таке відтворення та його обсяг відповідають визначеній меті;

2) відтворення твору у вигляді макета, креслення або плану будівлі чи іншої капітальної споруди з метою реконструкції такої будівлі чи іншої капітальної споруди, за умови що таке відтворення та його обсяг відповідають визначеній меті;

3) відтворення творів для забезпечення судового, адміністративного, кримінального провадження, нормотворчої діяльності органів законодавчої, виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, вчинення нотаріальних дій, забезпечення громадської безпеки в обсязі, що відповідає поставленій меті;

4) публічне виконання музичних творів під час офіційних церемоній, організованих органами державної влади та/або органами місцевого самоврядування, релігійних церемоній, а також поховання в обсязі, що відповідає характеру таких церемоній.

Без дозволу суб'єктів авторського права і безоплатно, але із зазначенням імені автора і джерела запозичення, допускається:

1) використання цитат, включаючи їх переклад з інших мов, з правомірно опублікованих творів, у тому числі статей з газет і журналів у формі оглядів преси, якщо це зумовлено критичним, полемічним, науковим або інформаційним характером твору (повідомлення), до якого цитати включаються, із семантичним та/або графічним виділенням меж цитати;

2) відтворення, у тому числі в електронній (цифровій) формі, інтерактивне надання доступу до правомірно опублікованих статей та

інших невеликих за обсягом творів, а також уривків із письмових творів, творів образотворчого мистецтва, фотографічних творів, аудіовізуальних творів як ілюстрацій у виданнях, програмах організацій мовлення, звукозаписах чи відеозаписах для забезпечення та реалізації освітнього процесу або з метою наукових досліджень, якщо такі дії не мають самостійного економічного значення, в обсязі, що відповідає визначеній меті, за умови, що:

обсяг такого використання відповідає визначеній меті;

використання творів здійснюється суб'єктами освітньої або наукової діяльності в місцях, де цими суб'єктами провадиться освітня чи наукова діяльність, або через захищене електронне (цифрове) середовище, до якого забезпечується доступ виключно здобувачам освіти та педагогічним, науково-педагогічним працівникам навчального закладу або працівникам наукової установи;

3) репрографічне відтворення творів, що здійснюється суб'єктами освітньої діяльності для навчальних занять правомірно оприлюднених статей та інших невеликих за обсягом творів, а також уривків з письмових творів з ілюстраціями або без них за умови, що:

обсяг такого відтворення відповідає меті, визначеній навчальними заняттями;

відтворення твору не має систематичного характеру;

4) відтворення в електронній (цифровій) формі, інтерактивне надання доступу до правомірно оприлюднених статей та інших невеликих за обсягом творів, а також уривків із письмових творів як ілюстрацій для дистанційного навчання, за умови застосування заходів щодо захисту матеріалів дистанційного навчання від незаконного доступу до них;

5) відтворення та розповсюдження у пресі, доведення до загального відома попередньо опублікованих у газетах або журналах статей з поточних економічних, політичних, релігійних та соціальних питань у випадках, коли право на таке відтворення, розповсюдження, доведення до загального відома публіки спеціально не заборонено автором;

6) доведення до загального відома публіки творів, побачених або почутих під час перебігу поточних подій з метою висвітлення таких подій, в обсязі, що відповідає інформаційній меті;

7) відтворення у каталогах творів, виставлених на доступних публіці виставках, аукціонах, ярмарках або у колекціях для висвітлення зазначених заходів, крім використання таких каталогів з комерційною метою;

8) відтворення та доведення до загального відома публіки публічно виголошених промов, звернень, доповідей та інших подібних творів в обсязі, що відповідає визначеній меті;

9) використання правомірно оприлюднених літературних, художніх, музичних та інших творів для створення на їх основі:

попурі – складеного твору, який є результатом творчого підбору та розташування коротких уривків інших правомірно оприлюднених музичних чи аудіовізуальних творів без завдання шкоди їх охороні, внаслідок чого виникає цілісний об'єкт, частини якого об'єднані творчим задумом автора цього твору;

твір у жанрі пародії – твір, що за своїм змістом має комічний, сатиричний характер по відношенню до подій, осіб або до правомірно оприлюдненого твору, його частини, створений у тому числі у результаті творчої переробки такого твору або його частини, та викликає асоціації з подіями, особами, твором або його частиною;

твір у жанрі карикатури – твір образотворчого мистецтва, що за своїм змістом має комічний, сатиричний характер або спрямовується на висміювання певних осіб або подій, або може бути творчою переробкою іншого правомірно оприлюдненого твору, у тому числі персонажу твору або імені персонажу твору;

10) створення зображень творів архітектури та образотворчого мистецтва, що постійно розташовані у доступних для громадськості місцях на вулиці, за умови що такі дії не мають самостійного економічного значення;

11) адаптація аудіовізуальних творів шляхом аудіодискрипції (тифлокоментування);

12) відтворення в Державному реєстрі свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір та Державному реєстрі договорів, що стосуються права автора на твір;

13) записування твору в цілях короткострокового користування, здійснюваного організацією мовлення власними засобами та для власних програм організацій мовлення, стосовно якого вона одержала право на публічне сповіщення. При цьому організація мовлення зобов'язана знищити такий запис твору протягом 30 календарних днів після його здійснення, якщо більш тривалий строк письмово не погоджено з суб'єктом авторського права чи не встановлено законом. Такий запис може бути збережено в державних архівних установах у зв'язку з його виключно документальним характером;

14) виготовлення копій творів, що зроблені із законного джерела з метою пошуку тексту і даних, включених до наукових публікацій або пов'язаних з ними, для дослідницьких цілей. Це положення

застосовується за умови, що використання творів не було прямо заборонено суб'єктами авторського права відповідним чином, зокрема за допомогою засобів, придатних для зчитування комп'ютером з цифрового контенту, що є доступним у мережі Інтернет (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Винагорода – платежі, здійснювані особами, які використовують товари авторів, виконання творів, фонограми і радіотелепередачі, на користь авторів, виконавців, виробників фонограм, організацій телерадіомовлення та інших заінтересованих правовласників тією мірою, якою їхні права охороняються щодо відповідного використання. Винагорода може складатися з одноразових платежів (так звана повна компенсація, або «одноразова винагорода») за певні види використання.

Винахід – результат інтелектуальної, творчої діяльності людини в будь-якій сфері технології, що відповідає визначенням законодавством умов надання правової охорони і визнане як винахід компетентним державним органом. Правова охорона надається винаходу (корисній моделі), що не суперечить публічному порядку, загальноновизнаним принципам моралі та відповідає умовам патентоздатності (Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»).

Винахідник – людина, інтелектуальною, творчою діяльністю якої створено винахід (корисну модель) (Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»).

Відчуження прав – надання уповноваженим державним органом дозволу на використання запатентованого об'єкта інтелектуальної власності без згоди власника охоронного документа, але з виплатою йому відповідної компенсації. Згідно з чинним законодавством України такий дозвіл надається Кабінетом Міністрів України. Дозвіл може бути надано будь-якій юридичній особі, що має можливість використовувати об'єкт, якому надана правова охорона, виходячи із суспільних інтересів та інтересів національної безпеки України на умовах невиключної ліцензії. Спори щодо умов видачі дозволу і виплати компенсації та її розміру розв'язуються в судовому порядку.

Власник авторських і (або) суміжних прав – автор або виконавець, коли майновими правами наділений автор або виконавець; інша, але не автор або виконавець, фізична або юридична особа у разі, коли майновими правами первинно наділена така фізична або юридична особа, якій відчужені майнові права (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Власник вебсайту – особа, яка є володільцем облікового запису та встановлює порядок і умови використання вебсайту. За відсутності

доказів іншого, власником веб-сайту вважається реєстрант відповідного доменного імені, за яким здійснюється доступ до веб-сайту, та/або отримувач послуг хостингу (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Власник вебсторінки – особа, яка є володільцем облікового запису, що використовується для розміщення вебсторінки на вебсайті, та яка управляє та/або розміщує електронну (цифрову) інформацію в межах такої вебсторінки. Власник вебсайту не є власником вебсторінки, якщо власник вебсторінки володіє обліковим записом, що дозволяє йому самостійно, незалежно від власника вебсайту, розміщувати інформацію на веб-сторінці та управляти нею (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Власник охоронного документа – особа (фізична або юридична), на ім'я якої видано охоронний документ, чи її правонаступник.

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) – міжнародний орган, підпорядкований Організації Об'єднаних Націй, основною метою якого є сприяння охороні прав на об'єкти інтелектуальної власності у всьому світі та надання допомоги в досягненні переваг і вигід, що отримують усі держави – учасниці ВОІВ від системи інтелектуальної власності.

Вчений – фізична особа, яка проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні (прикладні) результати (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Державна система правової охорони інтелектуальної власності – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, ВОІВ і сукупність наукових, освітніх, інформаційних та інших відповідної спеціалізації державних підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності (Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»).

Державна система правової охорони авторського права і суміжних прав – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, Національний орган інтелектуальної власності та інші державні підприємства, установи, організації, що виконують функції, пов'язані зі сферою охорони авторського права і суміжних прав (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Джерела авторського права – юридичні акти різних державних органів, у яких містяться правові норми, що регулюють відносини щодо створення і використання творів літератури, науки і мистецтва. Залежно від юридичної сили актів, що містять норми авторського права, джерела авторського права поділяються на такі групи: 1) акти державних органів; 2) акти органів місцевого самоврядування; 3) міжнародні акти.

Добросовісна практика – норма, що визначає допустимість вільного використання творів шляхом ілюстрування з освітньою метою. Відповідно до вимог Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів добросовісна практика не повинна суперечити нормальному використанню твору і завдавати невинуватної шкоди законним інтересам автора.

Економіка знань – економіка, за якої рушійною силою прогресу є знання, зосереджені в людському капіталі. В економіці знань людину розглядають не тільки як фактор виробництва (праця), а і як його результат. Процес розвитку такої економіки полягає в нагромадженні запасу здібностей і набору потреб людини. Термін набув значного поширення наприкінці 1990-х років і значною мірою пов'язаний із встановленням нових пріоритетів у політиці й економіці країн ЄС. Він відображає характеристики постіндустріального суспільства, але на вищому еволюційному щаблі розвитку, в ході якого при задоволенні життєво необхідних потреб людини стають усе більше затребуваними диференційовані товари й послуги, вироблені дрібними підприємствами, інтенсифікується розвиток людського капіталу та сфери послуг (Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18730).

Експертиза заявки – перевірка матеріалів заявки на відповідність вимог, встановлених законом.

Загальновідома торговельна марка – торговельна марка, що в результаті використання стала добре відомою широкому колу споживачів. Відповідно до Статті 6bis Паризької конвенції з охорони промислової власності всі країни-учасниці зазначеної Конвенції зобов'язані надавати на своїй території охорону знакам, які за визначенням компетентного (адміністративного чи судового) органу країни реєстрації або країни використання набули статусу загальновідомих знаків стосовно тотожних або схожих товарів і (або) послуг. Реєстрація торговельних марок, який є відтворенням, імітацією або перекладом загальновідомого знака, відхиляють або визначають недійсною. Забороняється використання знака, який може призвести до змішування із загальновідомим знаком. торговельна марка. Набуття

права на торговельну марку, що має міжнародну реєстрацію або визнана добре відомою в Україні, не вимагає засвідчення свідоцтвом (Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»).

Загальнодоступні відомості – відомості, що містяться у джерелах інформації, з якими будь-яка особа може ознайомитися або про зміст яких може дізнатися законним шляхом.

Закінчення строку охорони. Після закінчення встановленого строку охорони твори стають суспільним надбанням та можуть вільно і безкоштовно використовуватися будь-якою особою. Якщо твір стає суспільним надбанням, авторські права на нього втрачаються безповоротно.

Засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів і послуг – об'єкти інтелектуальної власності, що охоплюють: комерційні найменування, торговельні марки, географічні зазначення, та їхні різновиди (наприклад, індивідуальні та колективні торговельні марки). Елементи системи засобів індивідуалізації вітчизняні дослідники характеризують за: 1) об'єктом ідентифікації; 2) формою вираження; 3) колом суб'єктів, які мають право на їх використання; 4) суб'єктом складом тощо (Кодинець А. О. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. С. 10; Кравець В. Р., Олюха В. Г. Право інтелектуальної власності (у запитаннях і відповідях) : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 264 с.).

Захист авторського права і суміжних прав. За захистом свого авторського права або суміжних прав правовласники звертаються в установленому порядку до судових та інших органів відповідно до їхньої компетенції. Правовласники мають право вимагати: визначення авторського права або суміжних прав; припинення дій, що порушують авторські та суміжні права або створюють загрозу їх порушенню; відшкодування збитків, включно з упущеною вигодою; стягнення доходу, одержаного порушником унаслідок порушення авторського права і суміжних прав, замість відшкодування збитків; виплати компенсації, що визначається судом, замість відшкодування збитків або стягнення доходу з урахуванням суті правопорушення; життя інших, передбачених законодавчими актами заходів, пов'язаних із захистом авторського права і суміжних прав.

Захист інформації – сукупність організаційно-технічних заходів та правових норм для запобігання заподіяння шкоди інтересам власника інформації чи автоматизованої системи та осіб, які користуються інформацією, зокрема внаслідок несанкціонованого використання або псування інформації. У зв'язку зі створенням

електронних бібліотек інтелектуальної власності у рамках Постійного комітету ВОІВ з інформаційних технологій створено робочу групу з інформаційної безпеки, яка розглядатиме питання безпеки інформації в автоматизованих системах за умови доступу до них через мережу Інтернет.

Захист права власності – застосування правових засобів для усунення або запобігання порушенню цього права. Забезпечується нормами різноманітних галузей – цивільної, трудової, адміністративної, патентної. Будь-яке несанкціоноване використання об'єкта, що охороняється, є порушенням прав власника прав на об'єкт промислової власності. На вимогу власника таке порушення має бути припинене, а порушник повинен відшкодувати власнику заподіяні збитки, включно з неoderжаними доходами. Вимагати відновлення порушених прав може також особа, яка придбала ліцензію, якщо інше не передбачено ліцензійним договором. Захист порушених прав здійснюється в установленому законодавством адміністративному або судовому порядку. У разі встановлення факту порушення порушник може бути притягнутий до дисциплінарної, цивільної, адміністративної або навіть кримінальної відповідальності.

Здійснення передачі прав. Передача авторських прав у різних країнах регулюється різними галузями права: цивільного, торговельного тощо. Свобода договору породжує різноманітні проблеми і, відповідно, різні способи їх вирішення. Фактично у багатьох країнах свобода договору тією або іншою мірою обмежується певними правилами, що встановлюються авторськими товариствами. Як правило, договір про передачу прав укладається в довільній формі за бажанням сторін. Він може бути усним, але в деяких країнах неодмінно вимагається письмова форма. За певними законами необхідна реєстрація договорів. Окремі авторсько-правові закони містять спеціальні положення про права і обов'язки сторін за договорами на різні види використання.

Знак для товарів і послуг (торговельна марка) – позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб (Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»).

Знак охорони авторського права (копірайт). Власник виключних авторських прав для сповіщення про свої права може використовувати знак охорони авторського права, що вміщується на кожному примірнику і складається з трьох елементів: символ © (латинська літера «с» у колі); найменування (або назва) власника авторського права; рік першої публікації твору.

Ім'я автора – сукупність слів чи знаків, що ідентифікують автора: прізвище та ім'я автора; прізвище, ім'я та по батькові автора; ініціали автора; псевдонім автора; прийнятий автором знак (сукупність знаків) тощо (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Інжиніринг – сукупність інтелектуальних видів діяльності, що має кінцевою метою отримання найкращих (оптимальних) результатів від капіталовкладень чи інших витрат, пов'язаних із реалізацією проєктів різного призначення за рахунок найбільш раціонального добору та ефективного використання матеріальних, трудових, технологічних і фінансових ресурсів у їх єдності й взаємозв'язку, а також методів організації та управління, на основі передових науково-технічних досягнень і з урахуванням конкретних умов та проєктів. Це інженерно-консультаційні послуги або комплекс послуг комерційного характеру, відокремлений у самостійну сферу діяльності з підготовки та забезпечення процесу виробництва і реалізації продукції, з обслуговування будівництва й експлуатації промислових, інфраструктурних та інших об'єктів (Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/3330/inzhiniring>).

Інтелектуалізація праці – збільшення частки розумових функцій (управління, контроль, налагодження) у структурі трудових зусиль працівника на основі науково-технічного прогресу, підвищення кваліфікаційного та культурно-освітнього рівня трудящих (Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=8526&action=show>).

Інтелектуальна власність – у найширшому розумінні означає закріплення законом права на результати інтелектуальної діяльності людини у виробничій, науковій, літературній, художній та інших сферах. Ці права стосуються не матеріального об'єкта, а відображеної в ньому інформації. Стосовно як власності у вигляді рухомого і нерухомого майна, так і інтелектуальної власності існують деякі обмеження, наприклад, обмеження строку дії авторського права й охоронних документів (патентів, свідоцтв). Інтелектуальна власність об'єднує промислову власність і твори, що охороняються авторським правом.

Інтелектуальна діяльність – творча діяльність, цілеспрямована розумова робота людини, результатом якої є щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю, унікальністю. Чим вищий інтелектуальний потенціал індивідуума, тим цінніші результати його творчої діяльності – інтелектуальна власність (Основи інтелектуальної власності. URL: <https://buklib.net/books/27133/>).

Інтелектуальний капітал – за першим підходом – актив, що має здатність приносити дохід; за другим підходом – із позиції процесу, тобто його здатності до відтворення та можливості залучення до процесу кругообігу, в якому здійснюється його виробниче споживання; за третім підходом – як результат, оскільки приносить позитивний економічний і соціальний ефект (Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. С. 262).

Інтелектуальні активи (нематеріальний актив) – об’єкт (об’єкти) права інтелектуальної власності, а також інші аналогічні права, визнані в порядку, встановленому законодавством, об’єктом права власності (Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»). Інтелектуальний актив – економічні ресурси організації, які є результатом творчої, науково-дослідницької або винахідницької діяльності, що мають штучно створені властивості рідкісності й винятковості, а також здатність приносити економічні вигоди. Інтелектуальні активи є складовою інтелектуального капіталу, які разом із людським капіталом забезпечують формування інтелектуального капіталу в процесі господарської діяльності. Інтелектуальні активи повинні акумулювати в собі майбутню економічну вигоду; мають контролюватися підприємством у результаті минулих подій; вартість може бути достовірно оцінена (Ібрагімов Е. Е. Моделювання впливу інтелектуальних активів на ефективність корпоративного управління з орієнтацією на знання. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 5/1 (132). С. 122).

Інформаційна економіка – нова фаза розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація та знання, а відмінними рисами – збільшення ролі інформації і знань у житті сучасного суспільства, зростання частки інформаційних комунікацій, продуктів і послуг у ВВП, створення глобального інформаційного простору, де відбувається ефективна інформаційна взаємодія людей, зокрема і через доступ до світових інформаційних ресурсів і споживання відповідних інформаційних продуктів і послуг (Бажал Ю. Інформаційна економіка. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f652ac93-b0dc-49b1-814f-6e734163946a/content>. С. 1).

Капіталізація інтелектуальної власності – економічна діяльність, пов’язана з використанням об’єктів інтелектуальної власності як факторів виробництва та отримання прибутку від продажу готової продукції, створеної з використанням інновацій (Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. С. 262).

Комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності – процес залучення результатів інтелектуальної діяльності в господарський обіг шляхом продажу виключних прав інтелектуальної власності на договірній основі (Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. С. 262).

Комерційна таємниця – інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які зазвичай мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних наявним обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

Комерційне найменування – будь-яке позначення, що ідентифікує економічну діяльність, підприємство чи торговельний заклад. Комерційне найменування може складатися з корпоративного зазначення підприємства чи закладу, його ділової назви чи іншого зазначення, внесеного до реєстру торговців чи торговельних підприємств (Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 р.).

Комп'ютерна програма – набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером (настільним комп'ютером, ноутбуком, смартфоном, ігровою приставкою, смарт-телевізором тощо), які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату, зокрема операційна система, прикладна програма, виражені у вихідному або об'єктному кодах (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Конвенція – міжнародний договір (угода) з якого-небудь спеціального питання (наприклад, з охорони літературних і художніх творів).

Контрафактна продукція – продукція, що продається під товарним знаком або на основі патенту іншої фірми без її дозволу; скопійована з оригінальної продукції без відповідного дозволу власника прав на інтелектуальну власність.

Копія – відтворений у будь-якій об'єктивній формі об'єкт авторського права та/або суміжних прав. Копія твору, виконана у будь-якій матеріальній формі, є примірником твору (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Кримінально-правовий спосіб захисту – кримінальна відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності настає,

якщо власнику прав завдано матеріальну шкоду у великому розмірі або в особливо великому розмірі.

Літературний твір – будь-який оригінальний письмовий твір белетристичного, наукового, технічного або практичного характеру незалежно від його цінності чи призначення.

Ліцензіар – 1) одна зі сторін ліцензійного договору (угоди) – власник (фізична або юридична особа) ліцензії, винаходу, патенту, виробничих або інших знань, досвіду тощо, який передає на певних умовах та у відповідних межах своєму контрагентові (ліцензіату) права на їх використання за передбачену ліцензійним договором винагороду; 2) орган, уповноважений видавати ліцензії на певні види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню (Словник Уа. URL: <https://slovnkyk.ua/index.php?swrd=%D0%BB%D1%96%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D1%96%D0%B0%D1%80>).

Ліцензіат – 1) одна зі сторін ліцензійного договору (угоди), фізична або юридична особа, яка за відповідну винагороду, на певних умовах та на визначений термін набуває прав на промислове і комерційне використання винаходу, патенту, ноу-хау тощо; 2) суб'єкт господарювання, який отримав ліцензію на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню (Словник Уа. URL: <https://slovnkyk.ua/index.php?swrd=%D0%BB%D1%96%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D1%96%D0%B0%D1%80>).

Ліцензія – дозвіл володільця патенту (ліцензіара), що видається іншій особі (ліцензіату), на використання винаходу (корисної моделі) на певних умовах (Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»).

Ліцензування – видача ліцензії (дозволу) на користування правами інтелектуальної власності. Видача дозволів (ліцензій) на право проведення певних операцій (наприклад провадження певних видів діяльності, тощо); є методом державного регулюванню господарських відносин. Договір на передачу однією особою (ліцензіаром) іншій (ліцензіатові) права, використання імені, продукції, технології чи послуг ліцензіара в межах чітко визначеного ринку (Словник Уа. URL: <https://slovnkyk.ua/index.php?swrd=%D0%BB%D1%96%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D1%96%D0%B0%D1%80>).

Майнові права інтелектуальної власності – суб'єктивні права учасників правовідносин, що пов'язані з володіннями, користуванням і розпорядженням майном, а також з тими матеріальними вимогами, які виникають з приводу розподілу цього майна і обміну. Майнові права – права власника, особи, яка здійснює право господарського відання майном, а також зобов'язальні права (наприклад, на відшкодування

шкоди), права авторів на винагороду, спадкові права. Майнові права можуть виникати з дій та інших юридичних фактів, передбачених цивільним законодавством, а також з дій, які хоч і не передбачені законом, але на підставі загальних засад і змісту цивільного законодавства породжують цивільні права і обов'язки. Основним майновим правом авторів винаходів, корисних моделей, промислових зразків, топографій ІМС і раціоналізаторських пропозицій є право на винагороду.

Міжнародний пошуковий орган – орган, що проводить міжнародний пошук за міжнародною заявкою відповідно до Договору про патентну кооперацію (РСТ).

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Наукова (науково-технічна) продукція – науковий та (або) науково-технічний (прикладний) результат, призначений для реалізації (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Наукова (науково-технічна) робота – наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки, проведені з метою одержання наукового, науково-технічного (прикладного) результату. Основними видами наукової (науково-технічної) роботи є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, дослідно-технологічні, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням нових наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Наукове видання – твір (узагальнююча наукова праця, монографія, збірник наукових праць, збірник документів і матеріалів, тези та матеріали наукових конференцій, автореферат дисертації, препринт, словник, енциклопедія, науковий довідник або покажчик, наукове періодичне видання тощо) наукового характеру, що пройшов процедуру наукового рецензування та затвердження до друку вченою (науковою, науково-технічною, технічною) радою наукової установи або вищого навчального закладу, редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений шляхом друкування, тиснення або в інший спосіб, містить інформацію про результати наукової, науково-технічної, науково-педагогічної, науково-організаційної діяльності, теоретичних чи експериментальних досліджень (науково-дослідне видання);

підготовлені науковцями до публікації тексти пам'яток культури, історичних документів чи літературних текстів (археографічне або джерелознавче видання); науково систематизовані дані чи матеріали, що відображають історію науки та сучасний стан наукового знання (науково-довідкове або науково-інформаційне видання), призначені для поширення (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Наукове відкриття – встановлення закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу.

Науковий працівник – вчений, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, відповідно до трудового договору (контракту) професійно провадить наукову, науково-технічну, науково-організаційну, науково-педагогічну діяльність та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Науковий (науково-технічний) проєкт – комплекс заходів, пов'язаних із забезпеченням виконання та безпосереднім проведенням наукових досліджень та (або) науково-технічних розробок з метою досягнення конкретного наукового або науково-технічного (прикладного) результату (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Науковий результат – нове наукове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації. Науковий результат може мати форму звіту, опублікованої наукової статті, наукової доповіді, монографічного дослідження, проєкту нормативно-правового акта, нормативного документа, наукового програмного забезпечення, дослідницьких даних, бази даних або науково-методичних документів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову, тощо (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Науково-технічна діяльність – наукова діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань для розв'язання технологічних, інженерних, економічних, соціальних та гуманітарних проблем, основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Національний орган інтелектуальної власності (НОІВ) – державна організація, що входить до державної системи правової

охорони інтелектуальної власності, яка здійснює повноваження у сфері інтелектуальної власності, визначені цим Законом, іншими законами України у сфері інтелектуальної власності, актами Кабінету Міністрів України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, та статутом, і має право представляти Україну в міжнародних та регіональних організаціях (Закон України «Про авторське право і суміжні права»). **Немайнові права** – суб'єктивні права учасників правовідносин, що не мають економічного змісту, забезпечують деякі нематеріальні інтереси особи, належать до категорії абсолютних прав.

Непрямий захист – законодавчо встановлена в деяких країнах норма, згідно з якою дія патенту, виданого на спосіб одержання продукту, поширюється і на продукт, безпосередньо одержаний цим способом.

Новизна – критерій охороноздатності: визначається за сукупністю знань, так званим рівнем техніки. Розв'язання завдання визнають новим, якщо воно не є складовою рівня техніки.

Об'єкти права інтелектуальної власності – літературні та художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення, наукові відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин, комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення, комерційні таємниці.

Оприлюднення (розкриття публіці) твору – вчинення за згодою автора чи іншого суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав дії, що вперше робить твір доступним для публіки шляхом опублікування, публічного виконання, публічного показу, публічної демонстрації, публічного сповіщення тощо.

Опублікований твір – твір, який за дозволом автора відступлений і примірники якого стали доступними публіці.

Оригінальність – справжній власний твір автора, не скопійований повністю або переважно з іншого твору. Оригінальність не слід змішувати з новизною. Існування аналогічного твору, раніше не відомого автору, не позначається на оригінальності незалежного творіння. У випадку похідного твору оригінальність полягає в індивідуальному методі переробки твору, що існував раніше.

Оригінальність твору – ознака (критерій), що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та

відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Особисті немайнові права автора:

1) право вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора в оригіналі і копіях твору і за будь-якого використання твору, якщо це практично можливо;

2) право забороняти під час будь-якого використання твору згадування свого імені, якщо автор твору бажає залишитися анонімом;

3) право обирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора в оригіналі і копіях твору і за будь-якого використання твору;

4) право вимагати збереження цілісності твору, протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, у тому числі супроводження твору ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо без згоди автора;

5) право надати назву твору або залишити його без назви;

6) право присвятити твір особі (особам), події або даті.

Особисті немайнові права належать лише автору та не можуть бути передані (відчужені) іншим особам і не переходять у спадщину (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Охорона баз даних (компіляцій даних). База даних (компіляція даних) або іншої інформації, яка завдяки відбору або упорядкуванню її змісту є результатом інтелектуальної творчої діяльності, охороняється авторським правом. Охорона не поширюється власне на дані або інформацію і не стосується будь-якого авторського права, яке вже існує на самі дані або інформацію (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Охорона комп'ютерних програм. Охорона комп'ютерної програми поширюється на комп'ютерні програми, виражені у вихідному або об'єктному кодах, якщо вони є оригінальними. Охорона надається формі вираження комп'ютерної програми. Графічний інтерфейс користувача, набір виконуваних функцій, формат файлів даних, які використовуються у комп'ютерній програмі для експлуатації її функцій, не є формами вираження комп'ютерної програми. Ідеї та принципи, на яких ґрунтується будь-який елемент комп'ютерної програми, зокрема ті, на яких ґрунтується її інтерфейс, логічні схеми, алгоритми та мови програмування, не охороняються авторським правом. Комп'ютерні програми можуть охоронятися як об'єкти авторського права, і як об'єкти промислової власності (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Охорона назви твору. У тому разі, якщо назва твору має оригінальний характер, вона охороняється авторським правом. Навіть якщо твір більше не охороняється, ніхто не може використати назву для позначення іншого твору того самого виду, якщо таке використання може ввести в оману. (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Охорона перекладів. Переклад базується на оригінальному творі. Його мета – якомога точніше передати текст оригіналу іноземною мовою. Для виконання цього завдання вимагаються спеціальні навички, знання не тільки двох використовуваних мов, а й самого предмета перекладу. Авторські права перекладача не зачіпають прав автора оригіналу. Для використання перекладу необхідно одержати згоду обох авторів – оригінального твору і перекладу (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Охоронний документ – документ, що забезпечує правову охорону об'єктів інтелектуальної власності.

Паризька конвенція про охорону промислової власності (1883 р.) – міжнародна угода, що передбачає загальні принципи охорони промислової власності, яку відкрито для участі будь-яких держав. Основними принципами охорони промислової власності є принцип національного режиму та принцип пріоритету. Україна бере участь у конвенції з 25.12.1991.

Патент (патент на винахід, патент на секретний винахід, патент на корисну модель, патент на секретну корисну модель) – охоронний документ, що засвідчує пріоритет, авторство і права на винахід (корисну модель) (Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»). Це юридичний документ, оскільки закріплює за власником патенту визначені законом права. Водночас це технічний документ, оскільки надає технічний опис об'єкта. Патент засвідчує від імені держав

- що заявлена пропозиція є охороноздатним об'єктом;
- встановлення права авторства на об'єкт;
- визначення права власності на об'єкт;
- визначення пріоритету на об'єкт.

Патентування – комплекс заходів, спрямованих на одержання правової охорони на такі об'єкти промислової власності: винаходи, корисні моделі, промислові знаки, сорти рослин.

Паушальний платіж (паушальний внесок або вступний платіж) – одноразовий платіж, який повинен сплатити підприємець, що бажає придбати права інтелектуальної власності, наприклад франшизу

(франчайзі) власнику франшизи (франчайзеру) (URL: <https://franchise-capital.com/blog/shho-take-paushalnij-platizh/>).

Передача (відчуження) авторського права. Майнові права автора можуть бути відчужені повністю або частково і можуть бути передані для використання за авторським договором (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Передача права власності та авторських прав. Необхідно розрізняти дії щодо передачі власності та дії щодо передачі авторських прав. Коли автор дарує іншій особі або організації примірник своєї книги, то він передає тільки право власності на цей примірник, але не авторські права (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Передача права на використання. Право на використання твору може бути передане тільки за згодою автора. Автор не може без достатніх підстав відмовити у наданні такої згоди (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Піратство – відтворення опублікованих творів або фонограм будь-яким способом для публічного розповсюдження, а також ретрансляція радіотелепередач без відповідного дозволу (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Плагіат – недозволене запозичення, відтворення чужого літературного, художнього або наукового твору (чи його частини) під своїм іменем або псевдонімом, не сумісне як з творчою діяльністю, так і нормами моралі та закону, що охороняє авторське право. Плагіат переслідується законом (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Повідомлення про свої майнові авторські права може здійснюватися шляхом використання знаку охорони авторського права, що складається з латинської літери «С», обведеної колом – ©, поряд з яким зазначаються ім'я (найменування) суб'єкта майнових прав на твір, рік першого опублікування твору (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Похідний твір – твір, що є результатом творчої переробки іншого твору без завдання шкоди його охороні (анотація, адаптація, аранжування, кавер-версія, обробка нематеріальної культурної спадщини тощо) чи його творчим перекладом на іншу мову. До похідних творів не належать аудіовізуальні твори, одержані шляхом озвучення (у тому числі дублювання), субтитрування іншими мовами інших аудіовізуальних творів (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Промислова власність – вид інтелектуальної власності, що охоплює права на такі об'єкти промислової власності, як винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування та зазначення про походження чи найменування місця походження товарів, а також припинення недобросовісної конкуренції.

Ринок інтелектуальної власності – система економічних відносин з приводу купівлі-продажу об'єктів інтелектуальної власності, що формує певний тип господарських зв'язків між суб'єктами у сфері інтелектуальної власності.

Роялті – будь-який платіж, що отриманий як винагорода за використання або за надання права на використання об'єкта права інтелектуальної власності.

Рукопис – оригінальний примірник письмового твору в тому вигляді, в якому зафіксував автор. У ширшому розумінні рукопис іноді розглядається як категорія, протилежна опублікованим примірникам письмового твору, що містить усі неопубліковані примірники оригіналу.

Система інтелектуальної власності – включає в себе національне законодавство, як сукупність правових положень, на підставі яких будь-яка особа набуває, реалізує та захищає свої права, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної, творчої діяльності (*нормативна база*), державні та судові органи, наділені відповідними повноваженнями в сфері інтелектуальної власності, наукові та освітні установи, громадські організації та інші структури, що беруть активну участь в реалізації державної політики у цій сфері та вирішенні широкого кола завдань з надання правової охорони, управління, реалізації та захисту прав інтелектуальної власності (*інституційна база*), елементи і відносини, які забезпечують та підтримують на відповідному рівні функціонування системи (*інфраструктура*), а також користувачів цієї системи (Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період до 2020 року (проект). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT1009>).

Службовий твір – твір, створений працівником у зв'язку з виконанням обов'язків за трудовим договором (контрактом) (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Співавторство – створення об'єктів інтелектуальної власності спільною творчою працею двох або більше фізичних осіб (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Строк охорони – передбачений законом строк правової охорони об'єктів інтелектуальної власності.

Суб'єкт права інтелектуальної власності – творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до Цивільного кодексу України, іншого закону чи договору.

Суспільне надбання – твори і об'єкти суміжних прав, строк дії авторського права та (або) суміжних прав на які закінчився або не існував. Також «суспільним надбанням» іноді називають винаходи, термін патенту на які закінчився. Поширювати та використовувати громадське надбання можуть всі без обмежень. Твори, що перейшли в суспільне надбання, можуть вільно використовуватись будь-якою особою без виплати авторської винагороди. При цьому слід дотримуватися прав авторства, прав на ім'я і прав на захист репутації автора (особисті немайнові права автора) (Право інтелектуальної власності. URL: https://pidru4niki.com/1628041463545/pravo/zmist_struktura_intelektualnoyi_vlasnosti).

Твір – оригінальне інтелектуальне творіння автора (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Технічні засоби захисту – технічні пристрої та (або) технологічні розробки, призначені для створення технологічної перешкоди порушенню авторського права та (або) суміжних прав при сприйнятті та (або) копіюванні захищених (закодованих) записів у фонограмах (відеограмах) і передачах організацій мовлення чи для контролю доступу до використання об'єктів авторського права і суміжних прав.

Торговельна марка – будь-яке позначення, у тому числі комбінація позначень, призначене та придатне для вирізнення товарів і послуг однієї особи від товарів і послуг інших осіб. Такими позначеннями можуть бути слова, зокрема власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів, об'ємні та звукові позначення, а також будь-яка комбінація таких позначень тощо.

Трансфер технологій – передача технології, що оформляється шляхом укладення між фізичними та/або юридичними особами двостороннього або багатостороннього договору, яким установлюються, змінюються або припиняються майнові права та обов'язки щодо технології та/або її складових (Закон України «Про державне регулювання у сфері трансферу технологій»).

УКРНОІВІ – державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій», уповноважений державний орган для розгляду і проведення експертизи заявок.

Управління інтелектуальною власністю – діяльність, спрямована на отримання кінцевого результату – прибутку або іншої користі через створення та використання об’єктів прав інтелектуальної власності у всіх галузях економіки.

Франчайзинг – форма співпраці, коли один підприємець дозволяє іншому вести бізнес від імені власного бренду. Обидва можуть бути як фізичними, так і юридичними особами.

Цивільно-правовий спосіб захисту прав – передбачені законодавством матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється визнання або відновлення порушених чи оспорюваних прав та інтересів авторів, об’єктів авторського права і суміжних прав або власників на них, припинення порушень, а також майновий вплив на порушників. Основна мета цивільно-правової відповідальності – відшкодування завданої шкоди.

Цитата – фрагмент (уривок) з правомірно оприлюдненого твору, записаного виконання, правомірно оприлюдненої фонограми або відеограми, який використовується, з обов’язковим посиланням на його автора та/або виконавця, виробника фонограми, виробника відеограми і джерела цитування, іншою особою з метою зробити зрозумілими власні твердження або для посилання на вираження іншої особи в незмінному (автентичному) вигляді або в перекладі такого фрагмента (уривка) (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Цифрове суспільство – суспільство, яке інтенсивно та продуктивно використовує цифрові технології для власних потреб (самореалізація, робота, відпочинок, навчання, дозвілля кожного), а також для досягнення та реалізації спільних економічних, суспільних та громадських цілей (Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>).

Цифровий контент (електронна (цифрова) інформація) – будь-які відомості чи дані в електронній (цифровій) формі, що містять об’єкти авторського права та/або суміжних прав і можуть зберігатися та/або поширюватися у вигляді одного або декількох файлів (частин файлів), записів у базі даних на зберігаючих пристроях комп’ютерів, серверів тощо у мережі Інтернет (Закон України «Про авторське право і суміжні права»).

Юрисдикційна форма захисту прав інтелектуальної власності передбачає цивільно-правовий, кримінально-правовий та адміністративний захист прав.

Змістовий модуль «Наукові дослідження в економіці та менеджменті»

Абстрагування – метод наукового пізнання, суть якого полягає в уявному відволіканні від несуттєвих властивостей і зв'язків предметів та одночасному виділенні (фіксуванні) одного або кількох істотних, значущих аспектів об'єкта дослідження.

Аксіома – вихідне твердження наукової теорії, яке приймається за істинне без доведення.

Аксіоматичний метод – спосіб побудови наукової теорії у вигляді системи постулатів (аксіом) і правил висновку (аксіоматики), за якими стоять певні твердження теорії.

Алгоритм – сукупність та набір правил, за якими можна розв'язувати однотипні проблеми (задачі).

Аналіз – метод наукового дослідження, який ґрунтується на уявному або реальному розчленуванні об'єкта на елементи з метою встановлення взаємозв'язків між ними та визначення таким чином їхньої внутрішньої сутності.

Аналогія – метод наукового пізнання, за допомогою якого здійснюється перенесення однієї або кількох характеристик (ознак) із відомого явища на невідоме.

Аргумент – судження або сукупність суджень, яке наводиться для підтвердження істинності інших суджень (тез).

Брошура – друковане видання невеликого розміру, присвячене одній або кільком суміжним проблемам, розв'язання яких підпорядковане подібним методологічним принципам і підходам.

Винахід – розв'язання утилітарного завдання в будь-якій галузі промисловості або іншій сфері корисної діяльності людини, що відповідає визначеним законодавством умовам надання правової охорони і визнане як винахід компетентним державним органом.

Впровадження – процес передачі замовнику наукової продукції у вигляді звітів, аналітичних записок, інструкцій, методичних рекомендацій і вказівок, технічних умов, технічних завдань у зручному для реалізації вигляді.

Гіпотеза – форма наукового знання, основою якого є припущення, побудоване на раніше здобутих знаннях або знанні, про природу речей, явищ або про причини і закономірності, що їх зумовлюють.

Групування – розподіл генеральної або вибіркової сукупності за певними сутнісними варіативними ознаками, що мають назву ознак групування або критеріїв.

Дані – відомості, повідомлення, записані спостереження, які в певний момент не впливають на поведінку предмета, явища, суб'єкта.

Дедукція – метод наукового пізнання, за яким висновок про певний елемент множини робиться на підставі знання загальних властивостей усієї множини.

Декомпозиція – розподіл цілого на підставі функціонального входження частини в ціле за критеріями подібності до цілого.

Демонстрація – логічний спосіб зв'язку аргументів між собою, а також із тезою, що зумовлює необхідність виведення одного з іншого, тези – з аргументу.

Депонування – реєстрація у відповідних інформаційних державних установах факту подання звіту про науково-дослідну роботу з обов'язковим присвоєнням йому номера державної реєстрації.

Дисертація – кваліфікаційна наукова робота, виконана особисто автором; містить сукупність наукових положень і результатів, запропонованих автором для публічного захисту.

Діагностика – вчення про методи і принципи розпізнання певних сутнісних особливостей явищ або процесів та з'ясування причин виникнення в них відхилень чи проблем.

Діалектика – наука про загальні закони існування Всесвіту, його пізнання та зміни або комплекс принципів дослідження, спрямований на пошук і врахування суперечностей, тенденцій розвитку та заперечення.

Доведення – встановлення істинності певного судження шляхом встановлених положень або виведення з інших суджень, істинність яких попередньо була встановлена, а також шляхом підтвердження фактами і практичною діяльністю.

Економічний аналіз – метод розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ і процесів у соціально-економічних системах; дає змогу оцінити виробничу і фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Експеримент – чуттєво-предметна діяльність у науці; досвід, відтворення об'єкта пізнання, перевірка гіпотез.

Етапи наукових досліджень – окремі складові науково-дослідницького процесу, які забезпечують його здійснення: організаційний, дослідний, узагальнення, апробації та практичної реалізації результатів дослідження.

Ефективність наукового дослідження – співмірність використаних ресурсів на проведення дослідження і результатів, отриманих від нього.

Звіт про науково дослідну роботу (Звіт про НДР) – науково-технічний документ, оформлений у вигляді письмової праці, доповіді, повідомлення; містить відомості про суть, методологію і методи дослідження, результати виконаної роботи або певних її етапів; готується і формується згідно з програмою і планом дослідження та чинними вимогами щодо змістовних характеристик і стандартів оформлення.

Знання – перевірений практикою результат пізнання дійсності, об'єктивне відображення її у свідомості людини; перевірені практикою результати пізнання дійсності, її відображення у свідомості людини, розуміння явищ і предметів, фактор, що визначає усвідомлені орієнтири поведінки і діяльності.

Ідеалізація – уявне конструювання об'єктів, яких немає в дійсності або які практично нездійсненні.

Імітація – наслідування будь-чому, відтворення того, що існує, яке відрізняється від оригіналу.

Індукція – метод наукового пізнання, згідно з яким на основі висновків про часткові, окремі ознаки елементів класу роблять висновки про весь клас предметів.

Інтерв'ювання – процес виявлення позицій (ставлення) опитуваних стосовно кількісних або якісних характеристик явищ чи процесів, яке проводить безпосередньо дослідник.

Інтуїція – здатність розуміння і засвоєння істини без її обґрунтування та доведення, не пояснюване відчуття реальності, що виходить із підсвідомості людини і визначає деякі аспекти її поведінки.

Інформаційні ресурси – сукупність знань та інформації про навколишній світ, накопичених і розміщених на будь-яких інформаційних носіях (документах, книгах, базах даних та ін.), що можуть бути використані для реалізації будь-яких цілей.

Інформація – загальнонаукове поняття, яке містить відомості про навколишній світ, відображені в будь-якому середовищі їх зберігання, оброблення та передачі.

Класифікація – метод (прийом), за допомогою якого з певної множини об'єктів виокремлюють усі класи, що входять до неї, таким чином, щоб кожний об'єкт, належний вихідній множині, увійшов до одного і тільки одного класу.

Кластерний аналіз – метод наукового пізнання, за допомогою якого здійснюється поділ певної сукупності об'єктів на групи схожих об'єктів, що характеризуються спільними ознаками.

Консультаційний проєкт – докладно обґрунтована та належним чином оформлена дослідницька робота прикладного спрямування, яка містить запропоновану студентом пропозицію або сукупність взаємопов'язаних пропозицій, спрямованих на запровадження змін у діяльність конкретного підприємства та підвищення ефективності його функціонування.

Консультавання – процес надання послуг спеціалістами на засадах вивчення конкретних обставин діяльності й обґрунтування пропозицій, спрямованих на покращання результатів діяльності.

Логіка – наука про способи доведень і спростувань; сукупність наукових теорій, у кожній з яких розглядаються певні способи доведень і спростувань; механізм мислення, що забезпечує ефективність інтелектуальної діяльності людини.

Логічні закони – схеми логічних зв'язків висловлювань, які виражаються загальнозначущою формулою логіки (аксіомою або теоремою), переконливість якої впливає з одного тільки тлумачення належних їй логічних операцій і, по суті, не пов'язана з фактичною істинністю висловлювань, що «наповнюють» її.

Мета дослідження – ідеальний образ, уявлення про перспективи, які відкриваються при успішному проведенні дослідження.

Метод – спосіб, шлях теоретичного або практичного пізнання дійсності, підпорядкований розв'язанню конкретного завдання; сукупність певних правил, прийомів, засобів і норм пізнання та дій щодо навколишнього світу.

Методика – сукупність методів, прийомів, правил проведення дослідження, які використовуються у певній послідовності.

Методологія дослідження – сукупність цілей, підходів, пріоритетів, принципів побудови, форм і методів дослідження.

Модель – еталон, стандарт, умовний образ будь-якого об'єкта, що застосовується як його заміник для дослідження властивостей, зв'язків предметів і явищ реальної дійсності.

Моделювання – метод наукового пізнання, за допомогою якого об'єкт (оригіналу) вивчається на засадах створення і дослідження його копії (моделі), що замінює оригінал.

Монографія – спеціальне наукове дослідження, присвячене глибокому, всебічному вивченню однієї проблеми (питання).

Морфологічний аналіз – ідентифікація найважливіших змінних величин проблеми і використання правил комбінаторики на засадах методів класифікації та узагальнення для вивчення наслідків їхніх різних поєднань.

Навчальний посібник – спеціально підготовлені матеріали для студентів або учнів, у яких на сучасному рівні досягнень науки, техніки, культури систематично викладаються відомості з певних напрямів знань.

Наука – сфера людської діяльності, спрямована на пізнання закономірностей об'єктивного світу і здобуття нових знань із метою їхнього практичного застосування у повсякденній діяльності людей.

Наукова ідея – нетрадиційне, нове, пояснення явищ.

Наукова класифікація – виражає систему законів, притаманних відображеній у ній сфері дійсності.

Наукове дослідження – збирання, систематизація, узагальнення та логічне осмислення фактів, що забезпечує цілеспрямоване пізнання й обґрунтування системи понять, законів і теорій для розширення наявних та здобуття нових знань про природу і суспільство.

Наукове пізнання – процес вироблення нових знань, один із видів пізнавальної діяльності.

Науково-дослідна або науково-технічна установа – юридична особа незалежно від форми власності, створена в установленому законодавством порядку, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основною і становить понад 70 % загальнорічного обсягу виконаних нею робіт.

Науково-дослідна робота – дослідження, спрямоване на одержання наукового результату; головний шлях здобуття, примноження та оновлення знань, який ґрунтується на вмінні ставити наукові завдання, планувати їх виконання, організовувати збір і обробку інформації, а також створювати умови для генерування нових ідей та їхньої практичної реалізації.

Об'єкт дослідження – те, що спричиняє проблемну ситуацію і на що спрямовується процес пізнання, увага дослідника.

Організація досліджень – упорядкування дослідницької діяльності за сукупністю дій та їх розподіленням між виконавцями за фактором часу і простору, умовами й обмеженнями (функції, обов'язки, відповідальність, нормативи тощо).

Парадигма – вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем і їх вирішення, яка панує протягом певного історичного періоду в науковому співтоваристві.

Підхід – найважливіша грань «входження» у проблему, початкова позиція, відправна точка дослідження, обмеження проблематики дослідження (методологічний підхід та ін.).

Пізнання – процес руху людської думки від незнання до знання.

План дослідження – організаційна основа дослідження, письмово викладена послідовність ключових заходів, які координують зусилля дослідників щодо вирішення проблеми, встановлення термінів, виконавців та умов (вимог) проведення дослідження.

План-проспект – реферативне викладення передбачуваних (або отриманих) результатів у послідовності їх викладення у рукописі.

Полеміка – гострий спір, дискусія, зіткнення думок з будь-якого питання.

Постулат – твердження, судження, яке приймається в межах будь-якої наукової теорії за істинне, хоч і не доведене її засобами, а тому відіграє в ній роль аксіоми.

Предмет дослідження – конкретна проблема, яка виникла внаслідок функціонування об'єкта і потребує дослідження найбільш значущих властивостей, аспектів, взаємозв'язків із зовнішнім середовищем для розв'язання проблемної ситуації.

Прикладні наукові дослідження – наукова або науково-практична діяльність, спрямована на здобуття і використання знань для практичних цілей.

Проблема – реальна суперечність, яка потребує розв'язання на засадах вивчення її витоків, змісту, характеру і можливих наслідків.

Програма дослідження – комплекс положень, які визначають цілі та завдання дослідження, предмет і умови його проведення, а також очікуваний результат.

Публікація – оприлюднення результатів наукового дослідження засобами преси, радіо або телебачення.

Результат дослідження – комплекс наукових положень, які пояснюють те або інше явище, конкретні рекомендації щодо перетворення досліджуваної системи, розв'язання суперечностей, що виникли, комплекс нововведень, зумовлений тенденціями розвитку, методика виконання будь-якої роботи.

Реферат – коротке викладення у письмовому вигляді або у формі доповіді змісту наукової праці (праць), огляд літературних та інших джерел за певною тематикою.

Рецензія – наукова стаття, метою якої є критична оцінка іншої наукової праці, з належною виваженою аргументацією, підкріплена необхідними міркуваннями, розрахунками (якщо потрібно) та загальним висновком про значущість рецензованої праці для розвитку теорії та можливостей її практичного застосування.

Синтез – метод наукового дослідження шляхом поєднання в єдине ціле одержаних при попередньому аналізі елементів / складових.

Системний підхід – сукупність загальнонаукових методологічних принципів і способів дослідження, в основу яких покладено орієнтацію на розкриття цілісності об'єктів як системи.

Спостереження – активний пізнавальний процес дійсності, який ґрунтується на безпосередньому сприйнятті процесів, явищ, об'єктів за допомогою органів чуття та предметної матеріальної діяльності людини.

Статистичний аналіз – метод, покликаний забезпечити отримання кількісних параметрів і якісних характеристик, яких безпосередньо немає в економічній інформації.

Стаття – опублікована самостійна наукова праця, що є результатом проведеного дослідження або окремого його етапу, фіксує науковий пріоритет автора.

Суб'єкти наукової діяльності – вчені, наукові, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи та організації, заклади вищої освіти.

Теза – судження або твердження, яке підлягає доведенню.

Тези – короткі формулювання основних положень змісту статті або книги.

Теорія – система основних ідей у тій чи тій галузі знань, форма наукового знання, що надає цілісне уявлення про закономірності та сутнісні зв'язки дійсності.

Типологія – розподіл і систематизація об'єктів за критерієм узагальненої моделі, типового стану, практичного зразка.

Узагальнення – логічний перехід до вищого ступеня абстракції, від окремого до загального на основі виявлення спільних ознак, засіб створення нових наукових понять, законів і теорій.

Фактологія дослідження – певне поєднання фактів у цілісність, яка є підґрунтям для відкриття нових особливостей, властивостей явищ та процесів, розпізнавання, доведення, підтвердження висловлених припущень щодо шляхів вирішення проблемних питань.

Формалізація – подання і вивчення будь-якої змістовної сфери знання (наукової теорії, міркування, процедур пошуку тощо) у вигляді формальної системи логіки і математичних методів у наукових дослідженнях.

Фундаментальні наукові дослідження – наукова теоретична або експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини та їх взаємозв'язок.

Функціонально-вартісний аналіз – метод системного аналізу об'єкта, орієнтований на встановлення співвідношення між його

споживною вартістю і витратами на його розроблення, виробництво та використання.

Цитата – буквально відтворені фрагменти чужої промови, статті або іншого твору для підтвердження власного погляду або полеміки з цитованим автором.

Список використаної літератури

1. Аналітична записка щодо впливу діяльності у сфері трансферу технологій на фінансовий стан підприємств, установ та організацій у 2021 році / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2022/Transefer.tekhnolohiy.2022/16.08.2022/Zvit.vplyv.na.finstan.u.2021.rotsi.sayt.MON-16.08.22.pdf>.
2. Андрійчук В. Г. Основи наукових досліджень в агробізнесі : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2018. 491 с.
3. Бабенко В. А. Національна інноваційна система та захист прав інтелектуальної власності України в контексті міжнародних рейтингів. *Економічний простір*. 2018. № 136. С. 86–98. URL: <https://doi.org/10.30838/P.ES.2224.290818.94.212>.
4. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник. 3 вид., стер. Київ : Знання, 2014. 671 с.
5. Базилевич В. Д., Ільїн В. В. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку : монографія. Київ : Знання, 2008. 687 с.
6. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 24.07.1971. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text.
7. Білоус Т. М. Філософія науки у системі сучасної освіти: філософія конкретних наук та філософія експерименту. *Філософська думка*. 2013. № 5. С. 112–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2013_5_15.
8. Братуга О. Г. Засоби проведення наукового дослідження як елемент методологічного забезпечення української економічної науки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 14. С. 8–16.
9. Буняк Н. М. Роль трансферу технологій у розвитку національної інноваційної системи. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2014. Вип. 10, Т. 2. С. 55–62. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f2c09af5-61b9-4c57-809a-a380567a1b9f/content>.
10. Вірченко В. В., Філюк Г. М. Архітектура та функції інтелектуальної власності в постіндустріальній економіці. *Ефективна економіка*. 2022. № 1. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.1.14>.
11. Вірченко В. В. Інтелектуальна власність: теоретичні витоки та економічні імперативи розвитку : монографія. Київ : Ліра-К, 2018. 488 с.
12. Воронкова В. Г. Правові засади захисту інтелектуальної власності у цифровому суспільстві. *ScienceRise. Juridical Science*. 2019. № 4. С. 32–37. URL: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.188163>.
13. Всеукраїнська інноваційна екосистема «Sikorsky Challenge Україна» (SCU). URL: <https://www.sikorskychallenge.com/>.

14. Гараєв Є. Ш. Особливості здійснення права інтелектуальної власності особами, які не досягли повноліття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 42. С. 32–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdr_2008_42_8.

15. Гетманцева Н. Д. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. для магістер. програм «Менеджмент корпорацій (АТ)» та «Менеджмент малого бізнесу». Київ : КНЕУ, 2009. 516 с.

16. Григорук П. М., Хрущ Н. А. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. ; Хмельниц. нац. ун-т. Київ : Кондор, 2017. 206 с.

17. Давимука С. А., Андрощук Г. О. Інтелектуальна власність у науково-технічній сфері: методи та принципи вартісної оцінки : монографія. Київ, Парламентське видавництво, 2024. 304 с.

18. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Організація та методологія наукових досліджень : навч. посіб. Харків : Право, 2017. 446 с.

19. Декарт Р. Міркування про метод (щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках). *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 37–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2015_2_8.

20. Добронравова І. С., Білоус Т. М., Комар О. В. Новітня західна філософія науки : підручник. Київ : Парапан, 2008. 280 с.

21. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) : навч. посіб. / В. М. Геець, А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук та ін. ; ред.: А. А. Мазаракі ; МОНМС України, Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2-ге вид., доповн. Київ, 2011. 295 с.

22. Зубков С. О. Міждисциплінарні методологічні підходи до дослідження процесів управління підприємствами сфери харчування. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 39. С. 176–182. URL: <https://doi.org/10.32843/infrastruct39-29>.

23. Інтелектуальна власність : навч. посіб. / за ред О. В. Нестерцової-Собакарь. Київ : Дніпро, 2021. 140 с.

24. Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання: ДСТУ 3008:2015. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 31 с.

25. Качуровський В. В. Здійснення особистих немайнових прав інтелектуальної власності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1 (1). С. 121–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1%281%29_34.

26. Клименко Н. Г. Підходи, принципи та методи дослідження державного регулювання діяльності недержавних інституцій у контексті забезпечення національної безпеки. *Державне управління:*

удосконалення та розвиток. 2020. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2020_7_9.

27. Коломицева О. В., Бурцева Т. І., Пальонна Т. А. Економіко-математичні методи в маркетинговій діяльності підприємства. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Т. 1 (41). URL: <https://ven.chdtu.edu.ua/article/view/78005>.

28. Колот А. Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 5. С. 18–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2014_5_5.

29. Комерціалізація інновацій: Конспект лекцій : навч. посіб. для студ. спеціальності 073 «Менеджмент», освітньо-професійної програми «Менеджмент інвестицій та інновацій» / КПІ імені Ігоря Сікорського; уклад.: С. О. Пермінова. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2020. 127 с.

30. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_770.

31. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

32. Корпоративне управління в Україні: стратегії, інновації, інвестиції/ І. О. Борисюк, Н. М. Чигасова, Г. С. Григорєв та ін. ; за ред. В. І. Щелкунова, Г. В. Жаворонкової. Київ : Наукова думка, 2008. 415 с.

33. Корягін М. В., Чік М. Ю. Основи наукових досліджень : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2019. 492 с.

34. Куденко Н. В. Стратегічний маркетинг : підручник. Київ : КНЕУ, 2012. 523, [5] с.

35. Кулініч О., Романадзе Л., Цибульов П. Інтелектуальна власність: підручник. Київ : Олді-плюс, 2023. 424 с.

36. Кульчій О. О. Вплив інструментів генеративного штучного інтелекту на сферу інтелектуальної власності. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 6 червня 2024 р.). Полтава : ПУЕТ, 2024. С. 56–60. URL: [http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/14031/4/ZBIRNYK%20\(2024\).pdf#page=56](http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/14031/4/ZBIRNYK%20(2024).pdf#page=56).

37. Ляшенко О. М. Методи та моделі комерціалізації трансферу технологій : автореф. дис. ... д-ра екон наук : 08.00.11. Київ, 2009. URL: <https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/c688c9f1-e397-4d0e-8d36-1a94232c03a2/content>.

38. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14.04.1891. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_134.

39. Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. НАН України ; Інститут держави і права імені В. М. Корецького. Київ, 2004. 20 с.

40. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. для студ.-магістр. усіх спец. / за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). Київ : ВПЦ Київський університет, 2018. 607 с. URL: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/Methodol.pdf>.

41. Микитин В. Деякі особливості правового регулювання майнових прав інтелектуальної власності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4(8). С. 57–61. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/99/99>.

42. Новіков Є. А. Сучасні мережі трансферу технологій і їх правовий статус в Україні. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 2 (5). URL: <https://apir.org.ua/wp-content/uploads/2015/12/Novikov5.pdf>.

43. Орлюк О. П., Андросук Г. О., Бутнік-Сіверський О. Б., Дроб'язко В. С., Крижна В. М. Право інтелектуальної власності. Академічний курс : підручник. Київ: Ін Юре, 2017. 696 с.

44. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

45. Особисті немайнові права особи : навч. посіб. / за ред. А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 444 с.

46. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20.03.1883 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123.

47. Положення про систему виявлення та запобігання академічному плагиату у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка : затв. Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка 02.03.2020 (протокол № 8). URL: <https://senate.knu.ua/?p=1352>.

48. Право інтелектуальної власності: Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України / за заг. ред. М. В. Паладія, Н. М. Мироненко, В. О. Жарова. Київ : Парламентське вид-во. 2006. 432 с.

49. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

50. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

51. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 04.09.2006 № 143-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text>.

52. Про затвердження примірних статутів та методичних рекомендацій : наказ Державного комітету України з питань науки, інновацій та інформатизації від 27.12.2010 № 150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0150822-10#Text>.

53. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.

54. Про нормативно-правові акти, що регулюють питання, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності : лист Вищого господарського суду від 20.02.2007 № 01-8/91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8_91600-07#Text.

55. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>.

56. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3687-12>.

57. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15.12.1993 № 3689-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>.

58. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15.12.1993 № 3688-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3688-12>.

59. Радіонова І. Ф. Методологія наукових досліджень: прикладний аспект : навч. посіб. ; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2010. 106 с.

60. Радіонова І. В. Основні форми та етапи здійснення трансфера технологій промислових підприємств. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 3 (15). URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2012/eco-3-2012/059-64.pdf>.

61. Сенчихін Ю. М., Стельмах О. А., Островерх О. О. Інтелектуальна власність : Конспект лекцій. Харків : УЦЗУ, 2007 р. 85 с.

62. Спесивцева О. Путівник з авторського права для творців контенту. Центр демократії та верховенства права, 2024. URL: <https://cedem.org.ua/library/putivnyk-z-avtorskogo-prava/>.

63. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого : підручник. Київ : НМЦ «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. 302 с.

64. Тверезенко О. Договір застави майнових прав інтелектуальної власності: загальні положення. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 2. С. 57–66

65. Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342#Text.

66. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text

67. Українська інтегрована система трансферу технологій. URL: <http://untt.com.ua/ua/about/info>.

68. Харитонova О. І., Харитонов Є. О. Право інтелектуальної власності. Київ : Право, 2022. 540 с.

69. Ходаківський Є. І., Якобчук В. П., Литвинчук І. Л. Інтелектуальна власність економіко-правові аспекти. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 504 с.

70. Хоменко І. І., Кравченко В. В. Питання організації менеджменту створення, охорони об'єктів права інтелектуальної власності та трансферу технологій у наукових установах. *Бізнес Інформ*. 2021. № 8. С. 40–47. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-8-40-47>.

71. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.

72. Шишка Р. Б. До врегулювання відносин у сфері інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 4. С. 193–197. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.35>.

73. Шульга О.В. Інтелектуальний капітал: сутність та напрями використання. *Економічний вісник Дніпровської Політехніки*. 2023. № 4. С. 28–34. URL: <https://doi.org/10.33271/ebdut/84.028>.

74. A Companion to the Philosophy of Science / ed. by W. H. Newton-Smith. Oxford : Blackwell Publisher Ltd, 2000. 596 p.

75. A Modern Guide to Philosophy of Economics / ed. by H. Kincaid, D. Ross. Northampton, MA : Edward Elgar Publishing, 2021. 384 p.

76. About ORCID. URL: <https://info.orcid.org/what-is-orcid/>.

77. AI search solutions for ecommerce delivered by search experts / SearchNode. URL: <https://searchnode.com>

78. Artificial Intelligence (AI). Nature Portfolio. URL: <https://www.nature.com/nature-portfolio/editorial-policies/ai>.

79. Blair R. D., Cotter T. F. Intellectual Property: economic and legal dimensions of rights and remedies. Cambridge : Cambridge University

Press, 2015. 316 p. URL: https://assets.cambridge.org/97805215/40674/frontmatter/9780521540674_frontmatter.pdf.

80. Chahal H., Bakshi P. Examining intellectual capital and competitive advantage relationship: role of innovation and organizational learning. *International Journal of Bank Marketing*. 2015. Vol. 33, No. 3. P. 376–399. URL: <https://doi.org/10.1108/IJBM-07-2013-0069>.

81. Charges for the use of intellectual property, receipts (BoP, current US\$). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.ROYL.CD>.

82. Chernyak O., Sztrik J., Fareniuk Y. Modeling optimal price policy of pharmaceutical companies for sales maximization based on data science technologies. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. 2021. Vol. 1 (214). P. 35–41. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2021/214-1/6>.

83. Chornous G., Fareniuk Y. Marketing mix modeling of traffic to the store under the COVID-19 crisis. *KnE Social Sciences*. 2023. Vol. 8(1). P. 412–434. URL: <https://doi.org/10.18502/kss.v8i1.12660>.

84. Chornous G., Fareniuk Y., Giedraitis V. R., Ulvidienè E., Kharlamova G. A data science-based marketing decision support system for brand management. *Innovative Marketing*. 2023. Vol. 19(2). P. 38–50. URL: [https://doi.org/10.21511/im.19\(2\).2023.04](https://doi.org/10.21511/im.19(2).2023.04).

85. Committee on Publication Ethics. URL: <https://publicationethics.org/>.

86. Correa Carlos M. Intellectual Property and Access to Science. *Research Papers*. 2016. No. 69. URL: https://www.southcentre.int/wp-content/uploads/2016/07/RP69_IP-and-Access-to-Science_EN.pdf.

87. Davis W. L. Economists' Opinions of Economists' Work. *American Journal of Economics and Sociology*. 2007. Vol. 66. P. 267–288. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.2007.00511.x>.

88. Davis J. B. The turn in economics and the turn in economic methodology. *Journal of Economic Methodology*. 2007. Vol. 14 (3). P. 275–290. URL: <https://doi.org/10.1080/13501780701562443>.

89. Definition of Research Misconduct. The Office of Research Integrity (ORI). URL: <https://ori.hhs.gov/definition-research-misconduct>.

90. Fan J., Li R., Zhang C.-H., Zou H. Statistical foundations of data science. CRC Press, 2020. URL: <https://fan.princeton.edu/sites/g/files/toruqf5476/files/documents/chapters1-3.pdf>.

91. Fareniuk Y. Marketing strategy optimization in FMCG market. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. 2022. Vol. 2(219). P. 49–57. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/219-2/7>.

92. Farenjuk Y., Zatonatska T., Dluhopolskyi O., Kovalenko O. Customer churn prediction model: A case of the telecommunication market. *Economics – Innovative and Economics Research Journal*. 2022. Vol. 10(2). P. 109–130. URL: <https://doi.org/10.2478/eoik-2022-0021>.
93. Fedirko O., Zatonatska T., Wolowiec T., Skowron S. Data science and marketing in e-commerce amid COVID-19 pandemic. *European Research Studies Journal*. 2021. Vol. 24 (Special Issue 2). P. 3–16. URL: <https://doi.org/10.35808/ersj/2187>.
94. Generative AI policies for journals / Elsevier. URL: <https://www.elsevier.com/about/policies-and-standards/generative-ai-policies-for-journals>
95. Goleman D. Working with emotional intelligence. 10th ed. New York: Bantam Books, 2006. URL: <https://positiveimpact.ie/wp-content/uploads/2025/05/daniel-goleman-emotional-intelligence.pdf>.
96. Google Scholar Metrics. URL: <https://scholar.google.com/intl/en/scholar/metrics.html>.
97. Guide to the Copyright and Related Rights Treaties Administered by WIPO / WIPO. 2nd ed. 2026. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-891-1-en-guide-to-the-copyright-and-related-rights-treaties-administered-by-wipo.pdf>.
98. Hands D. W. Reflection Without rules: Economic Methodology and Contemporary Science Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511612602>.
99. Hilkevics S., Hilkevics A. The comparative analysis of technology transfer models. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2017. URL: [https://doi.org/10.9770/jesi.2017.4.4\(11\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2017.4.4(11)).
100. Hirsch J. E. An index to quantify an individual's scientific research output. 2005. URL: <https://arxiv.org/abs/physics/0508025>.
101. Kamthania D., Pawa A., Madhavan S. S. Market segmentation analysis and visualization using K-mode clustering algorithm for e-commerce business. *Journal of Computing and Information Technology*. 2018. Vol. 26. P. 57–68. URL: <https://doi.org/10.20532/cit.2018.1003863>.
102. Machine learning for everyone / BigML. URL: <https://bigml.com/pricing>.
103. Maki U. On the method of isolation in economics. *Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*. 1992. Vol. 26. P. 19–54.
104. Mina J.-W., Kimb Y. J., Vonortas N. S. Public technology transfer, commercialization and business growth. *European Economic Review*. 2020. Vol. 124. 103407. URL: <https://fardapaper.ir/mohavaha/uploads/2020/08/>

Fardapaper-Public-technology-transfer-commercialization-and-business-growth.pdf.

105. Plans and pricing / PythonAnywhere. URL: <https://www.pythonanywhere.com/pricing/>.

106. Pricing and licensing / MathWorks. URL: <https://www.mathworks.com/pricing-licensing.html>.

107. Robbins L. An Essay on the Nature and Significance of Economic Science. London: Macmillan, 1932. URL: https://cdn.mises.org/Essay%20on%20the%20Nature%20and%20Significance%20of%20Economic%20Science_2.pdf.

108. RStudio pricing / RStudio. URL: <https://rstudio.com/pricing/>.

109. Scopus: A comprehensive abstract and citation database for impact makers / Elsevier. URL: <https://www.elsevier.com/products/scopus>.

110. Statistics and market data about e-commerce / Statista. URL: <https://www.statista.com/markets/413/e-commerce/>.

111. Technology transfer in Ukraine 2019-2020 / European Commission. 2021. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2021/09/15/JRC.TT.in.Ukraine.en-15.09.pdf>.

112. The Clarivate Impact Factor / Clarivate. URL: <https://clarivate.com/academia-government/essays/impact-factor/>.

113. The Fundamental Values of Academic Integrity. 3rd ed. International Center for Academic Integrity, 2021. 17 p. URL: https://wordpress.kpu.ca/authenticassessment/files/2022/05/20019_ICAI-Fundamental-Values_R11.pdf.

114. The next generation of Web of Science Researcher Profiles / Clarivate. URL: <https://clarivate.com/academia-government/blog/the-next-generation-of-web-of-science-researcher-profiles/>.

115. The Philosophy of Economics. An Anthology / ed. by D. M. Hausman. 3rd Ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. URL: https://personal.lse.ac.uk/ROBERT49/teaching/ph232/pdf/Hausman_PhilosophyOfEconomicsAnthology.pdf.

116. The Routledge Companion to Philosophy of Science / ed. by M. Curd, S. Psillos S. 2nd Ed. New York : Routledge, 2014. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203744857>.

117. Torrance E. P. The Torrance Test of creative thinking: Technical-norm manual. Princeton, NJ : Personal Press, 1974.

118. Use of AI by Authors. International Committee of Medical Journal Editors. URL: <https://www.icmje.org/recommendations/browse/artificial-intelligence/ai-use-by-authors.html>.

119. Valdivia W. D. University Start-Ups: Critical for Improving Technology Transfer. *Brookings*. 2013. URL: <https://www.brookings.edu/articles/university-start-ups-critical-for-improving-technology-transfer/>.

120. Van Norman G. A., Eisenkot R. Technology Transfer: From the Research Bench to Commercialization: Part 1: Intellectual Property Rights-Basics of Patents and Copyrights. *JACC: Basic to Translational Science*. 2017. Vol. 2, No. 1. P. 85–97. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jacbts.2017.01.003>.

121. What is CiteScore? / Scopus. URL: https://service.elsevier.com/app/answers/detail/a_id/14880/supporthub/scopus/.

122. World Trade Statistical Review 2020 / WTO. URL: https://www.wita.org/wp-content/uploads/2020/08/wts2020_e.pdf.

123. Zatonatska T., Dluhopolskyi O., Artiushenko O., Lopes I. C., Ignatyuk A., Liubkina O. Comparative Analysis of Ensemble Machine Learning Models for Risk-Oriented Monitoring of Military Procurement. *Journal of Risk and Financial Management*. 2026. Vol. 19(3). 170. URL: <https://doi.org/10.3390/jrfm19030170>.

124. Zatonatska T., Farenjuk Y., Zatonatskiy D., Dluhopolska T., Poltoratska A. The influence of migration processes caused by the Russian-Ukrainian war on the development of e-commerce in Ukraine. *Proceedings of the IX International Scientific Conference «Information Technology and Implementation» (IT&I-2022)*. 2022. Vol. 3384. P. 184–192. URL: https://ceur-ws.org/Vol-3384/Short_6.pdf.

125. Zatonatska T., Koval O., Syzov A., Horyacheva K., Zatonatskiy D. Military expenditure in the context of labor market structuring. *Journal of European Economy*. 2025. Vol. 24, No. 4. P. 518–552. URL: <https://doi.org/10.35774/jee2025.04.518>.

Навчальне видання

**ЗАТОНАЦЬКА Тетяна, БІЛОУС Тетяна,
ГЕРАСИМЕНКО Оксана, ЛОЗОВА Ганна**

**МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ
ЕКОНОМІЧНИХ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
З ОСНОВАМИ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

Навчальний посібник

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60x84^{1/16}. Обл.-вид. арк. 15,6. Ум. друк. арк. 17,3. Зам. № 226-11806.
Гарнітура Times New Roman. Електронне видання.
Підписано до друку 15.06.26

**Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"**

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua
<http://vpc.knu.ua>

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02